

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

Ekonomi ve Devlet İlişkisi Çerçevesinde Kamu Hukuku

Doktora Tezi

Önder PERÇİN

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

Ekonomi ve Devlet İlişkisi Çerçevesinde Kamu Hukuku

Doktora Tezi

Önder PERÇİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

Ankara-2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2015)

Önder PERÇİN

İçindekiler

GİRİŞ.....	1
1. BİREY, TOPLUM VE DEVLET	7
1.1. Ekonomi Paradigması Açısından Değerlendirme.....	9
1.1.1. Ekonomi Paradigmasının Teorik Temelleri.....	10
1.1.1.1. Klasik Liberalizm	17
1.1.1.2. Modern Liberalizm	20
1.1.1.3. Neo-Liberalizm	24
1.1.2. Ekonomi Paradigmasında Birey, Toplum ve Devletin Konumu.....	30
1.1.2.1. Ekonomi Paradigmasında Birey.....	31
1.1.2.2. Ekonomi Paradigmasında Toplum ve Devlet.....	41
1.2. Kamu Hukuku Paradigması Açısından Değerlendirme	52
1.2.1. Kamu Hukuku Paradigmasının Teorik Temelleri	54
1.2.1.1. Roma İmparatorluğu ve Ortaçağ Dönemi	54
1.2.1.2. Modern Dönem.....	57
1.2.2. Kamu Hukuku Paradigmasında Birey, Toplum ve Devletin Konumu ..	66
1.2.2.1. Birinci Kuşak İnsan Hakları	75
1.2.2.2. İkinci Kuşak İnsan Hakları	81
1.2.2.3. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları	87
1.3. Birey ve Kamusal Ekseninde Ekonomi ve Kamu Hukuku	
Paradigmaları Zıtlığı.....	91
1.3.1. Farklı Düzeyde Değerlerin Temsili	92
1.3.2. Kamu Hukuku Paradigmasının Uzlaşmacı Zeminini	94

1.3.3. Çatışmanın Doruk Noktası: Ekonominin Emperyalizmi	99
2. EKONOMİ VE DEVLET İLİŞKİSİ VE KAMU HUKUKUNA YANSIMASI	104
2.1. Küreselleşme Öncesi Dönem.....	106
2.1.1. Modern-Ulus Devlet	109
2.1.2. Refah Devleti	124
2.2. Küreselleşme Dönemi	135
2.2.1. Minimal Devlet	137
2.2.2. Düzenleyici Devlet	142
2.3. Küreselleşme Sonrası Dönem	155
2.3.1. Yeni-Müdahaleci Devlet	161
2.3.2. Küreselleşme Sonrası Öngörüler, Alternatif Tezler ve Jeopolitik Yaklaşım	173
2.3.2.1. Küreselleşme Sonrası Öngörüler ve Alternatif Tezler	175
2.3.2.1.1. Yeni Sosyal Hareketler	181
2.3.2.1.2. Yeni Kurumsalcılık	184
2.3.2.2. Jeopolitik Yaklaşım	188
2.3.2.2.1. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik.....	189
2.3.2.2.2. Finans Kapital	193
2.3.2.2.3. Uluslararası Ticaret Oligarşisi	196
2.3.2.2.4. Küreselleşme Sonrası Döneme İlişkin Jeopolitik Değerlendirmeler	199
SONUÇ.....	205
ÖZET.....	209
ABSTRACT.....	211
KAYNAKÇA.....	213

GİRİŞ

Ekonomi, devlet ve hukuk, insanlık tarihi ile yaşıt kavramlardır ve tarih boyunca sürekli etkileşim içinde olmuşlardır. Bu etkileşimin doğasının anlaşılması da sosyal bilimlerin ve özellikle genel kamu hukuku ile siyaset bilimi ve siyaset felsefesinin önemli konuları arasındadır. Farklı paradigmalara¹ dayalı farklı ideolojiler ve bu ideolojiler içerisindeki farklı yaklaşımlar çerçevesinde, bu konuda birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler epistemolojik açıdan, bir uçta nomotetik diğer uçta ideografik yaklaşımın² olduğu, determinist açıdan ise bir uçta idealizmin diğer uçta materyalizmin olduğu farklı düzlemlerde dağılmış şekilde bulunmaktadır. Bu görüşlerin ortak noktası, tarihsel süreç içerisinde, olaylar bazında yaşanmış olan maddi gerçekliği, en doğru sonucu vereceği iddia olunan yöntemle olgulaştırarak, olayların gelişimindeki dinamikleri ve arka planda olaylara yön veren güçleri ortaya koyabilecek nitelikte sistematik bütünlük içeren teorilere ulaşmaktır. Böylece, içinde bulunulan döneme ilişkin isabetli tespitler ve gelecek dönemlerde olayların nasıl gelişeceğine ilişkin isabetli tahminler yapılabilmesi mümkün olacaktır. Özellikle devlete ilişkin akademik çalışmalar kapsamında bu amaç ön plana çıkmakta ve nesnel gerçekliğin ne şekilde algılanacağına ilişkin çok sayıda görüş ortaya sürülmektedir.

¹ Literatürde “paradigma” terimi ile bir çok farklı kavrama işaret edilmekle birlikte, bu çalışma kapsamında paradigma terimi ile ifade edilen kavram “herhangi bir düşünsel faaliyetin en soyut ve genel seviyede kaynağı olan, metafizik değerleri ve aksiyonları da içeren değer yargıları dizisi” olup, takip eden bölümün başında kavrama ilişkin ayrıntılı açıklama yapılmış bulunmaktadır.

² Nomotetik ve ideografik terimleri, ilk olarak Wilhelm Windelband tarafından 1894 yılında, o dönem Alman bilim anlayışında ortaya çıkan farklı yaklaşımları tasnif için kullanılmıştır. Buna göre, nomotetik, norm benzeri evrensel genel geçerliği olan ve daha çok doğa bilimlerinin uğraşı alanına giren bilgi türünü ifade ederken, ideografik, inceleme konusunun kendine has özellikleri nedeniyle evrenselleştirilemeyen ve daha çok beşeri bilimlerinin uğraşı alanına giren bilgi türünü ifade etmektedir. Bkz. Sergio Salvatore, Jaan Valsiner, Between the General and the Unique, Overcoming the Nomothetic versus Idiographic Opposition, *Theory&Psychology*, C. 20, S. 6, ss. 1 – 18, s. 3 vd.

Bu çerçevede, gerek genel kamu hukuku, gerek siyaset bilimi ve siyaset felsefesi alanlarında, devletin günümüzdeki durumuna ilişkin tespitler ve gelecekteki durumunun ne olacağına ilişkin tahminler, tasnifi bile ayrı çalışma gerektirecek derecede çok görüşlere konu olmuştur.³ Ancak, bu görüşlerin ortak noktası, zamandan ve mekândan soyutlanmış siyasi iktidar anlamındaki devletin, bugünkü haline ulaşmasıyla sonuçlanan tarihsel gelişim süreci içerisinde 16. ve 17. yüzyılın önemli bir dönüm noktası olduğudur. Bu dönemin önemi, günümüzde hâkim olan ve bağlamına göre ulus devlet veya modern devlet olarak adlandırılan modelin şekillenmeye başladığı dönem olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴ Devlet yapısında böyle önemli bir değişiklik oluşturan nedenler, elbette ki ekonomik, toplumsal ve hukuki alanlardan bağımsız olarak düşünülmez. Zira bu dönem öyle bir dönemdir ki, ekonomide üretim tarzı feodalden kapitaliste, toplumun yapısı cemaat temelinden birey temeline, hukuk ise ortaçağ hukukundan modern hukuka evrilmiştir.⁵

Bu noktada söz konusu değişimlerin itici gücü hakkında literatürde değişik görüşler ileri sürülmektedir. Kimi görüşlere göre bütün değişimlerin itici gücü, geçmişi 15. yüzyıl İngiltere'sine kadar uzanan kapitalist üretim mantığının ortaya

³ Söz konusu tasniflerden sadece ulus devlete ilişkin bir örnek olarak Gellner ve Anderson'un iletişime dayalı, Balibar ve Wallerstein'in çatışmaya dayalı sosyoloji kuramlarından, Tilly ve Rokkan'ın gelişim kuramlarından, Hobsbawm ve Szücz'ün toplumsal tarih yaklaşımından, Carr, Seton-Watson ve Fougeyrollas'ın siyasi yapılar merkezli tarih yaklaşımından, Meinecke'nin ulusçuluğa dayalı yaklaşımından, Kohn'un yayılmacı yaklaşımından, Hayes'in biyolojik teze karşı kültürel ve psikolojik yaklaşımından, Kedourie'nin işlevselci yaklaşımından, Duguit'in hukuki yaklaşımından bahsedilebilir. Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s., 12 vd.

⁴ Anıl Çeçen, *Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti*, Kilit Yayınları, Ankara, 2009, s. 19 vd.; Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.31,45; Mehmet Yüksel, *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 55; Örsan Ö. Akbulut, *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 263; Ellen M. Wood, *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 41 vd.

⁵ İlyas Doğan, *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Astana Yayınları, Ankara, 2013, s. 41-58.

çıkışıdır ve ürünü de ulus devlet olarak somutlaşmıştır.⁶ Kimi görüşler ise rönesans ve reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan aydınlanma ile desteklenen ve yeni kıta keşiflerinden kaynaklanan sermaye birikimi sayesinde, kentler temelinde ticaretin gelişmesi ile başlayan süreci itici güç olarak kabul etmektedirler.⁷ Bu süreçlerin sonunda 1648 yılında imzalanan Vestfalya (Westphalia) anlaşması ile modern devlet olarak adlandırılan yapı ve bu günkü egemenlik kavramı tarih sahnesine çıkmıştır.⁸

Ancak, itici güç tartışmaları bir tarafa bırakılacak olursa, söz konusu dönem, ulus devlet, modern devlet, kapitalizm, kamu hukuku, küreselleşme gibi bu çalışma açısından önem taşıyan birçok kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kavramlar, gerek genel kamu hukuku gerek siyaset bilimi çalışmaları kapsamında, çok farklı bağlamlarda, çok fazla sayıda ve çok farklı içerikte çalışmaya konu olmuştur ve konu olmaya da devam etmektedir.

Günümüzde ekonomi paradigması açısından küreselleşmenin ön plana çıktığı ve küreselleşmenin ulus devlet modelini ortadan kaldırma baskısı yarattığı⁹ ve bunu da kamu hukukunun alanının daralması sonucunu doğurduğu¹⁰ tartışması da bu kapsamda önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada da bu konuya ilişkin olarak, küreselleşme döneminde ekonominin devlete biçtiği yeni rol kapsamında, kamu hukukunun alanının daralmasının nedenlerini analiz etmek ve bu analizden hareketle, gelecek döneme ilişkin görüşleri değerlendirmeyi amaçlanmaktadır. Bu

⁶ Ö. Ö. Akbulut, 2007, s. 256 vd; Ellen M. Wood, *The Origin of Capitalism, A Longer View*, Verso Yayınları, Londra, 2002, s. 166 vd.

⁷ Gianfranco Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69 vd.

⁸ A. Çeçen, 2009, s. 19.

⁹ İlyas Doğan, *Parçalayan Küreselleşme*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2006, s. 101 vd.

¹⁰ A. Çeçen, 2009, s. 313 vd.; İ. Doğan, a.g.e., s. 96;

çerçeve de ortaya bir temel sav konularak, bu savın sınanması vasıtasıyla, ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukuku incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın temel savı, küreselleşme döneminde, ekonominin devlete biçtiği yeni rol kapsamında, kamu hukukunun alanının daralmaya başlamasının nedeninin, iki alanın paradigmalarının tarihsel gelişim süreci içinde birey ve toplum ekseninde birbirine zıt şekilde konumlanması olduğudur.

Bu savın sınanması açısından ilk olarak çalışma kapsamında her iki alanın tarihsel gelişim süreçlerinin, birbirleri ile karşılaştırma yapılmasına imkân sağlayacak bir yöntemle incelenmesi gerektiği açıktır. Bu amaçla kurgulanan yöntem, her iki alan açısından da büyük önem arz eden ve konumlanışlarının zıtlığını açık şekilde ortaya koyan birey, toplum ve devlet kavramlarının, ekonomi paradigması ve kamu hukuku paradigması açısından, tarihsel gelişim süreçlerini de kapsayacak şekilde ortaya konulması şeklindedir. Böylece çalışmanın ilk araştırma sorunu ekonomi ve kamu hukuku açısından birey, toplum ve devlet kavramlarının ne şekilde algılandığının tespiti olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel savın sınanması açısından fayda sağlayacak bir başka husus da ekonomi paradigması kapsamında, dönemsel olarak ortaya çıkan yaklaşım değişikliklerinin devlete ve kamu hukukuna etkilerinin incelenmesidir. Bu kapsamda, ekonomi paradigmasına tarihsel süreç içerisinde yön veren, tarımsal kapitalist, merkantilist ve “*laissez faire*”ci, Keynesci, Neo-Liberal gibi liberalizmin farklı dönemsel yaklaşımlarının devlete biçtiği roller ve bu roller karşısında kamu hukukunun alanının ne şekilde etkilendiğinin ortaya konulması ve nihayet içinde bulunulan döneme ilişkin durumun tespit edilmesi çalışmanın ikinci araştırma sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel savın sınanması açısından incelenmesi gereken bir başka husus da ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun gelecek dönemlerine ilişkin görüşlerdir. Zira, ilk iki araştırma sorunu, temel savı içinde bulunan döneme kadar incelemekte iken, temel tezin gelecek dönemlere ilişkin öngörüler ve alternatif görüşler açısından da tutarlılık taşıyıp taşımadığı hususuna değinmemektedir. Ancak, söz konusu öngörüler ve görüşler incelenerek, bunlar kapsamında ileri sürülen hususların ekonomi paradigması ve kamu hukuku paradigmasına ilişkin olarak bu çalışmada ileri sürülen temel savı destekleyip desteklemediği hususu da ortaya konulması gereken bir boyuttur. Bu çerçevede, dünya sosyal forumu, kapitalizmin sonunun geldiğine ilişkin görüşler ve gelecek dönemin millet imparatorluklarına vücut vereceği gibi küreselleşmeye alternatif hareket ve tezlerin incelenmesi ve bunların çalışmanın temel savı doğrultusunda değerlendirilmesi de çalışmanın üçüncü araştırma sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın taslak planı, yukarıda yer verilen araştırma sorunları doğrultusunda, ilk araştırma sorunu birinci bölüme, ikinci ve üçüncü araştırma sorunları ise ikinci bölüme konu olacak şekilde kurgulanmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde birey, toplum ve devlet kavramları üzerinden ekonomi ve kamu hukukunun tarihsel gelişim süreçleri ve bu süreçler içerisinde şekillenen paradigmaları incelenmeye çalışılacaktır. Bu bölümde ön plana çıkacak kavram, olgu ve yaklaşımların başlıcaları homo economicus, kar maksimizasyonu, görünmez el, toplum sözleşmesi, siyaset-sivil toplum ayrımı, faydacılık, hazcılık, kişilik, hak, ödev, insan hakları, kamu, egemenlik olarak ifade edilebilir. Bu bölümde ayrıca ekonomi ve kamu hukuku paradigmasının, birey ve kamusallık ekseninde konumları da incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde devlet yapısının tarihsel süreçteki değişik biçimleri ile bu sürecin kamu hukukuna etkileri incelenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, refah devleti, sosyal devlet, minimal devlet, düzenleyici devlet ve Yeni-Müdahaleci devlet gibi kavramlar, bu kavramları oluşumunda rol oynayan, liberalizm, merkantilizm, “*laissez fair*”cilik, Keynescilik, Neo-Liberal yaklaşım, Chicago Okulu, Dünya Bankası gibi değişik ideoloji, ekol ve kurumlar da incelemeye dâhil edilerek irdelenecektir. Ayrıca, devlet yapısına göre kamu hukukunun ne şekilde değiştiği de tespit edilmeye çalışılarak içinde bulunan döneme ilişkin değerlendirmeler de çalışmaya dâhil edilecektir. Bu bölüme ayrıca gelecek dönemlere ilişkin mevcut görüş, yaklaşım ve teoriler incelenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede tarihin sonu tezleri, dünya sosyal forumu, kapitalizmin sonu ve alternatif arayışları, millet imparatorlukları, gibi gelecek dönemde ekonomi, devlet ve kamu hukukuna ilişkin teori, uygulama ve yaklaşımlar çalışmanın temel savı doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. BİREY, TOPLUM VE DEVLET

Birey, toplum ve devlet hem ekonomi hem de kamu hukukunun ana odak noktalarından olmakla birlikte, her iki alanın paradigmaları açısından içerikleri çok farklı şekilde doldurulan kavramlardır. Bu farklılık, esasen, ekonominin ve kamu hukukunun tarihsel gelişim süreçlerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Söz konusu farklılığın daha net olarak ortaya konulabilmesi açısından, ekonomi ve kamu hukukunun tarihsel gelişim sürecinin de incelenmesi gerekli bulunmaktadır. Bu çerçevede, aşağıda öncelikle ekonomi paradigmasının tarihsel gelişim süreci, bu süreç dâhilinde birey, toplum ve devletin ne şekilde içerik kazandığı ve ekonomi paradigmasında, birey ve kamusalılık ekseninde, devletin ne şekilde konumlandırıldığı incelenecektir. Ardından da kamu hukukunun tarihsel gelişim süreci, bu süreç dâhilinde birey, toplum ve devlet kavramlarının ne şekilde içerik kazandığı ve kamu hukuku paradigmasında, birey ve kamusalılık ekseninde, devletin ne şekilde konumlandırıldığı incelenecektir. Akabinde, bu üç kavram vasıtası ile birey ve kamusalılık ekseninde, ekonomi ve kamu hukuku paradigmalarının birbirlerine göre konumlanışları tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Bu noktada, çalışma boyunca sıklıkla kullanılacak olduğundan, paradigma teriminin, bu çalışma açısından işaret ettiği kavramın açıklanması da bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Zira söz konusu terim literatürde çok farklı anlamlarda kullanılabilir. Paradigma terimi ilk olarak aslen fizikçi olan Thomas S. Kuhn tarafından önce 1950'li yıllarda kaleme alınan Bilimsel Devrimlerin Yapısı isimli makalede ortaya atılmış, ardından 1962'de kitap halinde yayınlanmıştır. Ancak, bu

kitabta Kuhn paradigma terimini en az 22 farklı anlama gelecek şekilde kullanmakla eleştirilmiştir.¹¹ Kuhn'un bu kullanımlarına örnek olarak bilimsel başarılar, mitler, felsefe, birbirine bağlı sorular kümesi verilebilir.¹² Kuhn, eleştiriler üzerine kitabın ikinci baskısında açıklamalarını genişleterek paradigma terimini iki farklı kavrama işaret edecek şekilde tanımlamıştır. Kuhn'a göre paradigma, geniş anlamıyla bilim adamları tarafından paylaşılan inançların, değerlerin ve tekniklerin tümü iken; dar anlamıyla, problemlerin somut çözümü olan ve benzer problemlerin çözümünde kullanılan numune anlamına gelmektedir. Ancak, paradigma teriminin işaret ettiği anlam Kuhn'un koyduğu içerikle sınırlı kalmamıştır. Özellikle sosyoloji disiplini tarafından benimsenen bu kavram, kabaca, *“belli bir alanda çalışan bir grup bilim insanının kendilerini bulmacaları çözmeye muktedir kulan, problem çözümünde ve problem çözümlerinin değerlendirilmesinde aralarında nispi uzlaşa sağlayan disipline edici matris”* olarak tanımlanmış¹³, “bilim sosyolojisi” isimli yeni bir alanın açılmasına vesile olmuş, ardından, antropoloji, iktisat ve siyasal bilimler de kendi alanlarında çeşitli paradigmlar geliştirerek kullanmaya başlamışlardır.¹⁴ Örneğin, sosyal bilimlerde ortaya çıkan iki temel paradigmanın pozitivist/natüralist ile yorumlayıcı/humanistik/fenomenolojik olduğu ifade edilebilir.¹⁵ Ancak, zamanla ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, bir yandan aynı disiplinler içerisinde çok farklı paradigmalara vücut verirken, diğer taraftan paradigma teriminin anlamının giderek

¹¹ Bilal Güneş, Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal, 2003, Gazi Üniversitesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.1, S.1, ss. 23-44, s. 27 vd.

¹² Hatice Karaçay Çakmak, Sen'in Yetenek Yaklaşımı Ana Akım İktisada Alternatif Bir Paradigma Sumakta mıdır?, Ekonomik Yaklaşım, 2008, C. 19, S. 68, ss. 1 – 15, s. 2.

¹³ H. K. Çakmak, 2008, s. 2.

¹⁴ B. Güneş, 2003, s. 27 vd.

¹⁵ Yücel Can, Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi, C. Ü. SBD, 2005, C. 29, S. 1, ss. 1 – 11, s. 1 vd.

daha farklılaşmasına neden olmuştur. Nihayet, paradigma terimi, günlük kullanıma kadar inmiş ve “değerler dizisi”, “örnek” ve “dizi” olarak üç ayrı anlam kazanmıştır.¹⁶ Bu çerçevede, gerek literatürde gerek günlük hayatta farklı anlamlarda kullanımlarına rastlansa da bu çalışma kapsamında paradigma terimi ile işaret edilmek istenen kavram, “herhangi bir düşünsel faaliyetin en soyut ve genel seviyede kaynağı olan, metafizik değerleri ve aksiyomları da içeren değer yargıları dizisi” olarak ifade edilebilir.

1.1. Ekonomi Paradigması Açısından Değerlendirme

Ekonomi, zaman ve mekândan bağımsız ve ortodoks ekonomi anlayışındaki gibi “insan toplumlarının sınırsız ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yürütülen bir faaliyet”¹⁷ olarak kabul edildiğinde, ekonomi tarihi de insanlık tarihi kadar eskiye gitmektedir. Tarihi bu kadar eskiye giden bir faaliyetin de dönem dönem farklı paradigmalara göre şekillenmesi gayet olağandır. Bu çerçevede, içinde bulunulan dönemde ekonomiye hâkim olan paradigmanın, kapitalizme göre şekillendiği kabul edilmektedir. Esasında bir üretim tarzı olan kapitalizm, ortaya çıkışıyla birlikte ekonomiye hakim paradigma haline gelmiş ve kendisi ile bağdaşmayan her türlü toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki yapıyı kendisine göre şekillendirmeye başlamıştır.¹⁸ Dolayısıyla, kapitalizme göre şekillenmiş olan ekonomi

¹⁶ Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi, Büyük Türkçe Sözlük.

¹⁷ Tamer İşgüden, Aylin Çiğdem Köne, Ortodoks İktisat Üzerine Notlar, Doğu Üniversitesi Dergisi, 2002, S. 5, 97-108, s. 99.

¹⁸ Uğur Kara, Modern Devlet ve Kapitalizm İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı, 2013, 153 – 164, s. 156.

paradigmasında, birey, toplum ve devlet de önceki dönemden farklı bir konuma yerleştirilmiştir. Böylesine çok boyutlu bir kavram olan kapitalizmin ekonomi paradigmasını nasıl biçimlendirdiği ve bu paradigma içerisinde birey, toplum ve devletin nasıl konumlandığının incelenmesi için, öncelikle ekonomi paradigmasının teorik temellerinin ele alınması gereklidir. Bunun için en uygun yöntem ise teorik arka planın, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte ideolojik alanda vücut bulan liberalizmin¹⁹ tarihsel gelişim süreci üzerinden ortaya konulmasıdır. Bu çerçevede aşağıda öncelikle ekonomi paradigmasının teorik temelleri, ardından ekonomi paradigmasında birey, toplum ve devletin konumu ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

1.1.1. Ekonomi Paradigmasının Teorik Temelleri

Ekonomi paradigmasına kapitalist üretim mantığının hakim olmasıyla birlikte, düşünsel alana da liberalizm hakim olmuştur. Liberalizm ile kapitalizm arasında zorunlu ve kaçınılmaz bir bağ olduğu, liberalizmin hem taraftarları hem de karşıtları tarafından kabul edilen bir olgudur. *“Liberal fikirler, Avrupa’da feodalizmin çöküşü ve onun yerine gelişen bir piyasa toplumunun veya kapitalist toplumun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Birçok açıdan liberalizm, mutlak monarkların ve arazi sahibi aristokrasinin yerleşik iktidarı ile çatışma halindeki büyüyen orta sınıfın özlemlerini yansıtıyordu.”*²⁰ Dolayısıyla liberalizmin, kapitalist üretim mantığının ideolojisi olduğu söylenebilir. Bu durumda günümüzdeki ekonomi paradigmasının teorik

¹⁹ Andrew Heywood, Siyasi İdeolojiler, Adres Yayınları, 2007, s. 33.

²⁰ A. Heywood, 2007, s. 31-33.

temelleri, kapitalizmin ortaya çıkışına kadar geri gitmektedir. Bu açıdan kapitalizmin ortaya çıkışı incelemeye uygun bir başlangıç noktasıdır.

Kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin iki temel yaklaşımdan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi temel itici gücü ticaret olarak ortaya koyarken, ikincisi üretim tarzında bir mantık değişiminin kapitalizmi ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. İki yaklaşım arasındaki temel farklar, felsefî yaklaşım, yöntem, tarih anlayışı ve analiz için esas alınan coğrafi alan olarak sayılabilir.

Birinci yaklaşım, felsefî açıdan idealist diyalektik²¹ olarak adlandırılabilen bir çerçevede amaçsal tarih yorumu yöntemini kullanarak tarihi doğal ve doğrusal bir teknolojik gelişim süreci olarak algılar²² ve coğrafi olarak da Kıta Avrupa'sına odaklanır.²³ İkinci yaklaşım ise felsefî açıdan materyalist diyalektik²⁴ çerçevesinde tarihsel maddecilik yöntemini kullanır, dolayısıyla tarih doğal ve doğrusal bir gelişim süreci değil, materyalist diyalektik çerçevesinde değişen bir süreç olarak algılanır.²⁵ Bu yaklaşım coğrafi olarak da İngiltere'ye odaklanır.²⁶

Birinci yaklaşım, kapitalizmi, insanın doğasında var olan temel özelliklerin doğal yansıması olarak görür. Tarihin doğal gelişim süreci içerisinde kapitalizmin 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkması ise bu doğal durumun ortaya çıkmasını engelleyen çeşitli unsurların bu dönemde ortadan kalkmasına bağlanır. Örneğin feodal dönemde kentlerin özerk yönetim haklarını elde etmeleri bu nitelikte bir gelişmedir. Siyasi

²¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir?*, Derleniş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 35.

²² Örsan Ö. Akbulut, *Siyaset ve Yönetim İlişkisi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2005, s. 161 vd.

²³ F. Poggi, 1991, s. 69 vd.

²⁴ H. Kıvılcımlı, 2000, s. 36.

²⁵ Ö. Akbulut, 2005, s. 176 vd.

²⁶ E. Wood, 2002, s. 95 vd.

açından hem kendi ayrıcalıklarını hem de ticari menfaatlerini korumayı başaran kentliler, burjuva adıyla yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Temelde ticaretle uğraşan bu kesim, önemli bir ekonomik güç haline geldikten sonra²⁷ aristokratlara karşı kralı desteklemeyi siyasi ayrıcalıklarına ve ticari çıkarlarına uygun bulmuştur. Özellikle, ticaretin kentler dışında ülke çapında düzenlenmesi, okyanus ötesi kaynakların edinilmesi ve yabancılarla rekabette avantajlı konuma geçilebilmesi gibi hususların, ancak tüm ülkeye teşmil edilebilecek kral çapında bir siyasi otorite ile yapılabilecek olması ve bu hususların tamamıyla burjuva sınıfının çıkarları ile uyuşması, zamanla krallıkların mutlak monarşilere dönüşmesine ve böylece feodal siyasi yapının modern yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda, artık burjuva sınıfı açısından belirli bir kentin, loncanın ya da grubun üyesi olmaksızın, monarşi altında salt sermaye sahibi olarak bireysel çıkarın ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Bu durum bir yandan da kent yönetimine katılma şeklinde füzuli işlere harcanan zamanın ve emeğin şahsi ticari işlere kaydırılabilmesine imkân sağlamıştır.²⁸ Böylece mal ve hizmetlerin kar edinmek için üretildiği, bütün ekonomik aktörlerin piyasaya bağlı olduğu ve emeğin dahi piyasaya tabi bir unsur olduğu sistem olarak tanımlanabilecek²⁹ kapitalizm, yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Bu dönemde meydana gelen değişimlere ilişkin olarak, kentlerde meydana gelen sermaye

²⁷ İ. Doğan, 2013, s. 42.

²⁸ F. Poggi, 1991, s. 69 vd.

²⁹ E. Wood, 2002, s. 2.

birikimlerinin³⁰ yanı sıra, savaş teknolojilerinin gelişmesinin³¹ de önemli olduğunu ileri süren farklı görüşler de bulunmaktadır.

Kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin ikinci yaklaşım ise tarihi, materyalist diyalektik çerçevesinde ortaya çıkan değişimler olarak algılar ve kapitalizmi, “tarihin belli bir döneminde belirli bir coğrafyada meydana gelen özgün olayların sonucunda üretim mantığında ortaya çıkan bir değişim” olarak tanımlar. Buna göre kapitalizm, temelde demografik nedenlerle ortaya çıkmış ve daha sonra geleneksel yapıyı yıkacak şartları oluşturmuştur. Bu görüşe göre kapitalizmin ilk ortaya çıkışı, Avrupa’da 14. ve 15. yüzyıllarda yaşanan veba salgını ve büyük kıtlıklar ile iklimsel koşullardaki değişiklikler nedeniyle nüfusun aşırı derece azalmasına bağlıdır. Bu dönemde, nüfus azalmasına ilişkin istatistikî bilgilere göre İngiltere’de geç ortaçağda köylerin ortalama olarak %20’si, Oxfordshire gibi kimi yerlerde %25’i, Almanya’da ortalama %23’ü, Hesse gibi yerlerde %44’ü, Sardunya ve Sicilya adalarında köylerin ortalama olarak %50’si yok olmuştur. Tarihçiler arasında genel kabul gören görüş Avrupa genelinde nüfusun %33 ila %40 arasında azaldığı, kırsal kesimde bu oranın daha da fazla olduğu yönündedir.³² Nüfusun bu şekilde azalması mevcut üretimi düşürmüştü ve özellikle İngiltere’de aristokratik sınıfın serfler üzerinde zor kullanarak üretimin devamını sağlamasını imkânsız kılmıştır.³³ Bu durumun, İngiltere’de 11. yüzyıldaki Norman istilasından beri mevcut olan siyasi otoritenin merkezileşme eğilimi³⁴ ile birleşmesi ile

³⁰ Tanju Tosun, Devlet: Nereden Nereye?, Der. Zeynep Dağı, *Uluslararası Politikayı Anlamak, Ulus-Devletten Küreselleşmeye içinde*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2007, 1- 43, s. 28.

³¹ Charles Tilly; "War Making and State Making as Organized Crime", Der. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, *Bringing the State Back In içinde*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s.170.

³² Jean Gimpel, Ortaçağda Endüstri Devrimi, TÜBİTAK, Ankara, 2005, s. 193 - 199.

³³ Ö. Akbulut, 2007, s. 204.

³⁴ E. Wood, 2002, s. 98.

birlikte, artık üretimde aristokrasinin serfler üzerinde zor kullandığı yapı yerine, üretim için mevcut mülklerinin kullanılmasını talep eden ve “*kapitalist rantta dayanarak yaşayan toprak sahipleri*”, “*kara bağlı olan*” ve “*tenant*” olarak adlandırılan kiracılar, üretim için belli bir bedel karşılığı emeklerini arz eden “*mülksüz ücretli emekçiler*”den oluşan üçlü bir ilişki oluşmuştur. “*Bu üçlü ilişkinin mantığı, toprak soylularının kiracı çiftçileri kira sözleşmeleri yapmaya –lease- zorlamaları ve bunun sonucunda onların kapitalist biçimde hareket etmeye itilmeleridir. ... Bu yapı aşamalı olarak tüm ülkede yaygınlaşmıştır. Bu, toprak sahiplerinin değil, kiracıların rekabet baskılarına maruz kaldığı yeni bir oluşumdur. Kiracılar, ürettiklerini sadece pazarda satmak için değil fakat üretim araçlarına hızla ulaşmak için de piyasaya girmeye zorlanmıştır. Yine, kiracılar, ekonomik rantlardan pay almak için, piyasa fiyatlarından üretmek ve yenilik yapmak gibi zorunluluklar içinde olmuşlardır.*”³⁵

Böylece, ikinci yaklaşım kapsamında kapitalizmin, 16. yüzyılda İngiltere’de ilk olarak tarım üretiminde ortaya çıkmış bir üretim mantığı değişikliği olduğu ileri sürülür.

Ortaya çıkışına ilişkin tartışmalar bir kenara bırakılarak, kapitalizm ile liberalizm arasındaki ilişkiye odaklanıldığında, liberalizmin belirginleşmesinden önceki dönemde karşılaşılan kavramlardan birisi merkantilizmdir. Merkantilizm, kapitalizmin ortaya çıkış ile liberalizmin “*laissez faire*” dönemi arasında Avrupa’da hâkim olan ekonomik yaklaşıma verilen isimdir.³⁶ Merkantilizm, temel olarak, sömürgecilikle gelen ticari kar ve zenginleşmenin devamı için gerekli olan koşulların, devletin ulusal ekonomiye tam müdahalesi ile sağlanmasını ve uluslararası alanda

³⁵ Ö. Akbulut, 2007, s. 190 vd.

³⁶ Bernard F. Haley, Mercantilism, The Quarterly Journal of Economics, C. 50, S. 2, 1936, ss. 347-354, s. 347.

devletin kendi ticari aktörlerini kayırmasını savunur. Bu yaklaşımın üç temel kabulü vardır. Birincisi bulyonizm olarak da adlandırılan zenginlik tanımıdır. Buna göre zenginlik, değerli maden sahibi olmak anlamına gelir. İkincisi devletin ekonomiye aktif katılımının gerekli olduğudur. Üçüncü kabul ise dış ticaret kısıtlamaları uygulayarak yurt içinde üretimi mümkün malların dışarıdan alınmasının yasaklanmasının en doğru ekonomik yaklaşım olduğudur.³⁷ Bu yaklaşımda uluslararası ticaret sıfır toplamlı bir oyun ve bu alanda kâr elde etmenin tek yolu da ihracat olarak görülür. Dolayısıyla bir devletin zenginleşmesi ancak başka bir devletin fakirleşmesi, bir başka deyişle kaynaklarının edinilmesi, yoluyla olabilir. Bu yaklaşım aynı zamanda sömürgeciliği de meşrulaştıran bir işlev görmüştür.³⁸

Böylece Amerika Kıtası'nın keşfi ile başlayan sömürgecilik ile birlikte Avrupa'ya büyük miktarda kıymetli maden taşınmıştır. 1503 ila 1660 yılları arasında Amerika'dan İspanya'ya resmi rakamlarla 185 bin kilogram altın ve 16 milyon kilogram gümüş aktarılmıştır. Aktarılan gümüş miktarı tüm Avrupa rezervlerinin üç katını oluşturmaktadır. Ancak, İspanya'ya aktarılan bu kaynak, sadece İspanya'da kalmamış, borç ödemeleri nedeniyle Hollanda, Fransa, Ceneviz, İngiltere ve Almanya gibi diğer Avrupa ülkelerine dağılmıştır.³⁹ Avrupa ekonomilerine bu kadar büyük miktarda para girişinin sonucu olarak, fiyatlar genel düzeyi olarak tanımlanan enflasyon artışı yaşanmış ve bu artış o döneme kadar hâkim olan kıymetli maden sahipliğini tek başına zenginlik sayan bulyonizm görüşünün değişmesine neden

³⁷ Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 30.

³⁸ Aylin Yonca Gençoğlu, Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm, Toplum Bilimleri Dergisi, C. 7, S. 14, 2013, ss.79-94, s. 81 vd.

³⁹ Eduardo Galeano, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, Çev. Atilla Tokatlı, Roza Hakmen, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41 – 43.

olmuştur. Zira üretim artmadan dolaşımdaki paranın artışı, sadece mevcut mallara talebin artmasına neden olmakta, bu da altın ya da gümüşün değil, talep edilen malın fiyatını artırmaktadır. Böylece Avrupa'ya akan kıymetli madenler, önceleri zenginliği artırıyor gibi görünse de nihai olarak fiyatların yükselmesi sonucunu doğurmuş ve ekonomide kar etmenin yolu, düşük maliyetle üretimin karlı satışı olarak ortaya çıkmıştır. Üretimde maliyetin düşürülmesi açısından emek yoğun üretimden, makineleşmiş sermaye yoğun üretime geçilmesi, bir başka deyişle sanayileşme, önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sonuç olarak, ekonomik başarı da sömürgelerden elde edilen hammaddenin, ülke içinde düşük maliyetli sanayi ürünlerine dönüştürülerek uluslararası pazarlara sunulması, böylece uluslararası pazarların üretim yoluyla ele geçirilmesiyle ölçülmeye başlamıştır. *“Bir başka deyişle koşullar değiştirilmiştir. Önemli olan artık elde ne kadar çok para ya da değerli maden olduğu değildir. Esas olan üretimin artırılması ve pazarın genişletilmesinin yollarının aranmasıdır.”*⁴⁰

Böylece artık merkantilizmin öngördüğü, kıymetli maden sahipliğine dayalı teori yıkılmıştır. Bunun yerine gelen teori ise Adam Smith tarafından 1776 yılında yayımlanan *Ulusların Zenginliği* kitabı ile kurulmuştur. Smith, kendi döneminde üretimin zenginlik kaynağı olarak algılanması nedeniyle, teorisini emek üzerine kurmuş ve emeğin verimli kullanımını zenginlik ve refahla özdeşleştirmiştir.⁴¹ Ancak, Smith'in teorisi her ne kadar liberal ideolojinin ekonomik boyutunu oluştursa da, liberal ideoloji sadece ekonomiden ibaret değildir. Ekonomi paradigmasının teorik

⁴⁰ A. Gençoğlu, 2013, s. 85, 86.

⁴¹ A. Gençoğlu, 2013, s. 86, 87.

temellerinin anlaşılabilmesi ve kamu hukuku paradigması ile karşılaştırılabilmesi için, liberalizmin ekonomi dışındaki alanlara ilişkin kabulleri ve temel varsayımlarının da incelemeye dâhil edilmesi gereklidir. Bu nedenle tarihsel gelişim süreci içinde klasik, modern ve Neo-Liberal olmak üzere üç döneme ayrılan liberalizm aşağıda her dönem için ayrı başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

1.1.1.1. Klasik Liberalizm

Merkantilizmden sonra tam olarak ortaya çıkan ve sanayileşme sürecinin başlarında hâkim konuma ulaşan klasik liberalizm, 19. yüzyıl liberalizmi olarak da adlandırılır. Bu yaklaşımda insanlar, toplumsal alanda kişisel çıkarının peşinde koşan ve kendi ayakları üzerinde durma potansiyeli yüksek varlıklar olarak kabul edilirler. Özgürlük, bireyin dış müdahalelere ve sınırlamalara tabi olmamasıdır. Klasik liberalizmin yararlandığı çeşitli teoriler doğal haklar teorisi, faydacılık, iktisadi liberalizm ve sosyal Darwinizm olarak sayılabilir.⁴² Bu teoriler aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır.

John Locke ve Thomas Jefferson, 17. ve 18. yüzyılın doğal haklar teorisyenlerinin başta gelenleri olup, liberal ideoloji üzerinde önemli etki yaratmışlardır. Bu yaklaşımda haklar, insana doğa veya tanrı tarafından bahşedilmiş olmaları anlamında doğaldır. Bunlar devredilemez niteliktedirler ve insanlar bunları sadece insan olma erdemiyle hak ederler. Locke bu türden üç hak olduğunu ifade eder. Bunlar yaşama, özgürlük ve mülkiyettir. Jefferson ise mülkiyeti Locke'dan farklı

⁴² A. Heywood, 2007, s. 58.

olarak doğal bir hak olarak kabul etmez ve insanların işlerini kolaylaştırmak için ortaya konulduğunu düşünür. Bu görüş farkı Amerikan Bağımsızlık Bildirgesine devredilemez hakların yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı olarak geçmesine neden olmuştur.⁴³

Faydacılık da liberalizmin yararlandığı önemli kaynaklardan birisidir. Jeremy Bentham ve James Mill tarafından geliştirilen bir ahlak felsefesi olarak faydacılık, doğal haklar teorisine alternatif bir teoriye dayanak oluşturmuştur. Bentham, doğal hakları anlamsız olarak niteleyerek, daha bilimsel ve nesnel olduğunu düşündüğü bir iddia ileri sürmüştür. Buna göre bireyler çıkarları tarafından güdülenir ve çıkar temelinde acıdan kaçınmak ve hazzı yöneltmek olarak tanımlanabilir. Haz ve acıdan kaçınma fayda temelinde değerlendirilir ve *“mutluluğu yüceltme eğilimi çerçevesinde bir eylem, siyasa veya kurumun oluşturulabilmesinin “haklılığını” ortaya koyma anlamında ahlaki bir ilkedir.”*⁴⁴

Esasında faydacılık, özgürlükle birlikte, liberalizmin serbest piyasa savunusunun iki alternatif meşruiyet kaynağını oluşturur. Faydacılığın serbest piyasa savunusundaki biçimi, refah olarak ortaya çıkar. Serbest piyasanın özgürlük temelinde savunusu, liberalizmin en uç anlayışı olarak kabul edilen liberteryen yaklaşımın, refah temelinde savunusu ise faydacı yaklaşımın benimsediği yöntemdir. Liberteryenlere göre, insanların gönüllü mübadelelerine izin vermemek, bireysel özgürlüğe saygı göstermemektedir. Serbest piyasaya müdahale eden yasalar, bireysel özgürlüğü de ihlal etmektedir. Faydacı düşünceye göre ise serbest piyasa genel refahı iyileştirir.

⁴³ Heywood, a.g.e., s. 58.

⁴⁴ Heywood, a.g.e., s. 61.

Anlaşma yapan iki insan o anlaşmadan kazançlıdır, dolayısıyla yapılan anlaşma, taraflardan birine zarar vermediği sürece toplam faydayı artırır.⁴⁵

Yukarıda, Adam Smith'in merkantilizmin yerine yeni bir ekonomik yaklaşım getirdiği ifade edilmiş idi. Serbest piyasa, Smith'in bu çerçevede yararlandığı önemli bir kavram olarak da ortaya çıkar. İktisadi liberalizm olarak da adlandırılan bu yaklaşımda ekonomi, birbiriyle bağlantı halindeki bir dizi piyasadır. Her piyasa özgür bireylerin karar ve isteklerine göre işler. Bu bireylerin özelliği de kişisel ve maddi kazanca öncelik vermek olup, bu nitelikte kabul edilen insan "homo economicus" olarak olgulaştırılır. İşte böyle bir yapı içerisinde oluşan arz ve talep, kendiliğinden her zaman denge noktasına gelerek, üretim ve tüketimin her zaman optimum noktada bulunmasını sağlayacaktır. Böylece bütün piyasalar kendiliğinden optimum noktaya geleceğinden, bir bütün olarak ekonomi de dengede olacaktır. Bu düzeni sağlayan arz ve talep güçleri, bir "görünmez el" gibi sürekli dengenin bulunmasını sağlayacaktır. Bu yaklaşım, 19. yüzyıl başlarından 1929 krizine kadar liberal ideolojiye ve ekonomiye hâkim olmuş ve "laissez-faire" ifadesi ile tam serbestlik anlamında doruk noktasına ulaşmıştır.⁴⁶

Klasik liberalizmin dayandığı bir başka önemli teori de sosyal Darwinizmdir. Laissez-faire yaklaşımının sosyal alana yansımaları, Charles Darwin'in 1859 tarihli Türlerin Kökeni adlı eserinden yararlanılarak teorik çerçeveye oturtulmuştur. Darwin, temel olarak canlıların hayatta kalmaları ve türlerini devam ettirmelerinin doğal seleksiyon adı verilen bir mekanizmaya bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre

⁴⁵ Micheal J. Sandel, Adalet, BigBank Yayınları, Ankara, 2013, s. 97.

⁴⁶ A. Heywood, a.g.e., s. 63-65.

doğal seleksiyon süreci, doğaları gereği yaşamlarını sürdürmeye uygun olan ve olmayan türlerin hangileri olduğunu belirler. Bir başka deyişle, doğal durumun mevcut haline veya değişime uğraması halinde yeni duruma, en iyi fiziksel ve zihinsel uyumu gösterebilen türler hayatta kalarak soyunu devam ettirebilir. Her ne kadar Darwin bu teoriyi sadece tabiata ilişkin olarak ileri sürmüş olsa da bu ilkenin sosyal alana uygulanmasıyla, servet, sosyal konum ve siyasi iktidar alanları gibi toplumsal alanda mevcut olan eşitsizliklerinin doğal ve kaçınılmaz olduğu düşüncesi liberal ideolojide benimsenmiştir. Böylece bu eşitsizliklere devlet eliyle müdahale edilmesi, doğal düzene karşı bir hareket, dolayısıyla da yanlış bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

1.1.1.2. Modern Liberalizm

Modern liberalizm kimi zaman, yirminci yüzyıl liberalizmi olarak da adlandırılmaktadır. Klasik liberalizm daha çok sanayileşmenin başlangıç evreleri ile eşleştirilmekte iken, modern liberalizm daha çok sanayileşmenin olgunlaşması ve bu olgunlaşmanın toplumsal alana yansıyan olumsuz boyutları ile eşleştirilmektedir. Sanayileşme bir yandan büyük sermaye artışına imkân sağlarken, diğer taraftan çarpık kentleşme, sefalet, hastalık gibi sorunların yaygınlaşmasına da neden olmuştur. Bu dönemde işçi sınıfı bir yandan demografik olarak büyürken, diğer yandan düşük ücretler, işsizlik, kötü çalışma koşulları gibi sorunlarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Belirli bir noktadan sonra, sosyal eşitsizliğin sosyal Darwinizm ile açıklanması, gittikçe kalabalıklaşan kitlelere doyurucu bir içerik sağlayamaz hale gelmiştir.

⁴⁷ A. Heywood, a.g.e., s 66-67

Böylece klasik liberalizmin olabildiğince az devlet müdahalesi, kendi dengesini kendiliğinden bulan piyasanın varlığı, görünmez elin düzenleyici gücü gibi temel savunularının güncellenmesi ihtiyacı duyulmuştur. Bu çerçevede, klasik liberalizmin insan doğasına ilişkin, ekonomiye ilişkin ve devlet müdahalesine ilişkin temel görüşleri tekrar ele alınarak, farklı teoriler ortaya atılmıştır. Böylece modern liberalizmin ayırt edici fikirleri, özellikle birey ve pozitif özgürlük, sosyal liberalizm, iktisadi yönetim gibi kavramlarla somutlaşmıştır. Bu kavramlar aşağıda tek tek ele alınmıştır.

Modern liberalizm bireyi, klasik liberalizmin faydacılığını eleştirerek değerlendirir. Klasik liberalizm ile modern liberalizm arasında bir köprü olarak addedilen John Stuart Mill'in Özgürlük Üstüne isimli 1859 tarihli eseri, bu açıdan önemli bir çalışma olarak kabul edilir. Mill'in genel yaklaşımında, Bentham'ın hazza yönelik ve acıdan kaçış teorisine eleştiri vardır. Mill'e göre, hazlar arasında nitelik farkı vardır ve bu hazlar arasında nitelik olarak yüksek hazlar, bireyin zihinsel, ahlaki veya estetik duyarlılıklarını geliştirenlerdir. Bu noktada Mill'in, klasik liberalizmin birbirine alternatif iki yaklaşımı olan faydacılık ve doğal haklar teorilerinden ikincisine yakın olduğu ifade edilebilir. Mill'in başlattığı yaklaşımdan devam eden düşünürler, genel olarak klasik liberalizmin insan tabiatına ilişkin kötümser kabullerinin yerine daha iyimser bir kabul benimserler. Buna göre insanlar, basit birer bencil fayda azamileştiricisi olmaktan ziyade, diğer insanları düşünme kapasiteleri olan ve birbirlerine karşı şefkat besleyen varlıklardır. Dolayısıyla insan açısından tek doğal durum bencillik olmayıp, insan için sosyallik ve işbirliğine eğilim de doğal bir durumdur. Diğer taraftan, klasik liberalizmde öngörülen negatif özgürlük, birey üzerindeki dışsal sınırlamaları bertaraf etmektedir, ancak, fırsat eşitliği olmadan böyle

bir sınırlamanın gerçek anlamda özgürlük sağlamadığı da ortadadır. “Eğer piyasa toplumu bireylere gelişim için eşit fırsatlar sunamıyorsa, modern liberaller bunun ancak yönetim tarafından üstlenilmiş müşterek bir eylemle gerçekleştirilebileceğini öne sürerler... Erken dönem liberallerin aksine modern liberaller, sosyal ve iktisadi sorumlulukların birçoğunu yüklenme imkânına sahip bir devlet anlayışı çerçevesinde olumlu bir devlet anlayışı benimserler.”⁴⁸ Görüldüğü üzere modern liberal düşünce, klasik liberal düşünceye nispeten sosyalist düşünceye yaklaşmış görünmektedir. Ancak yine de birey, toplumun önündedir ve özgürlük nihai olarak bireylerin ahlaki eylemlerine dayanır. Devlet ile birey arasındaki denge, klasik liberal anlayışa göre farklı konuma gelmiştir, ancak, her iki yaklaşımın ortak noktası yaşamın sorumluluğunu yüklenmiş, kendine güvenen birey tipinin esas alınmasıdır. Devlet ancak bireyin kendisine yardım etmesi için bireye yardımda bulunmalıdır.⁴⁹

Sosyal liberalizm yaklaşımı ve iktisadi yönetim de modern liberalizm açısından önemli kavramlardır. 1929 ekonomik buhranından sonraki dönemde, krizin başlıca nedeninin talep eksikliği olduğu fikrinin kabul görmesiyle birlikte, ekonomik alanda piyasanın sağlığı açısından arzın tek başına yeterli olmadığı, talep yönünün de ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Böylece talebin desteklenmesi ekonomi paradigmasında önemli bir kabul olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda en önemli isim, 1936 yılında yayınladığı İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel Teorisi çalışması ile tanınan John Maynard Keynes'tir. Daha sonra Keynesyen ekonomi politikası olarak adlandırılacak olan bu yaklaşım, 1929 krizinin sebebi olarak o güne kadar ki istihdam politikalarını

⁴⁸ A. Heywood, a.g.e., s. 74.

⁴⁹ A. Heywood, a.g.e, s.70-74.

⁵⁰ M. Eğilmez, E. Kumcu, 2004, s. 31.

işaret eder ve kriz sonucunda oluşan durgunlukla mücadele edilebilmesi için talep yönlü makroekonomik politikalar önerir. Buna göre, ekonominin üretim tarafında, maliyetlerin düşürülmesi için uygulanan düşük ücret politikası, üretim sonucunda ortaya çıkan ürünlere yönelecek talebin de azalmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar piyasa üretim faktörlerinin sektörler arasında dağılımını ilişkin bir dengeleyici rol oynasa da istihdam açısından böyle dengeleyici rol oynayan bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu noktada dengenin sağlanması için müdahaleye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu müdahale, para arzının artırılması suretiyle yatırımların teşviki olabileceği gibi, doğrudan cari ve transfer harcamaları şeklinde de olabilir. Keynes'in önerilerinin en akılda kalıcı şekilde örneklendirilmesi, devletin talep yaratmak için gerekirse çukur kazdırıp, o çukuru tekrar doldurtmasının doğru olduğu şeklinde yapılmıştır.⁵¹ Böylece o güne kadar doğru olmadığına inanılan piyasaya devletin müdahalesi, temel kabul edilen bir felsefe haline getirmiştir. Tüm bu fikirlerin etkisiyle refah devleti düşüncesi ortaya çıkmış ve özellikle II. Dünya Savaşından sonra devletin ekonomiye müdahalesi, başta devletleştirme çalışmaları olmak üzere, refah devletine varlık kazandırmıştır. Refah devleti politikalarının rağbet gördüğü dönemde, klasik liberal düşünceye sahip yazarlar, bu politikaların sakıncaları konusunda ciddi eleştiriler getirmiştir. Bu eleştirilere rağmen, devletin piyasaya planlamacılık yoluyla müdahalesi politikaları hızla yükselişine devam etmiş, hatta 1949 yılına gelindiğinde literatürde herkesin artık planlamacı olduğu ve tüm dünyada laissez-fair'e olan popüler inancın hızla yitirildiği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. 1960'lara gelindiğinde ise

⁵¹ Wray L. Randall, The Social and Economic Importance of Full Employment, Working Papers, The Levy Economics Institute, 2009, No. 560, s. 4.

artık Batı'nın tüm gelişmiş ülkelerinde hâkim hale gelen anlayış, devletin tüm sosyal sorunlar ve sosyal işler için en uygun çözüm aracı olduğu yönündedir.⁵²

Ancak ekonomi paradigmasının refah devleti ile özdeşleşen bu dönemdeki içeriği de hâkimiyetini çok uzun süre devam ettirememiştir. Kapitalizmin yapısına içkin olduğu iddia edilen krizlerden bir başkası, 1970'li yıllarda ortaya çıkınca, ekonomi paradigması bir kez daha değişikliğe uğrayarak farklı değerleri benimser hale gelmiştir.⁵³ Bu yeni durumdaki liberal yaklaşım klasik liberalizmin ilkelerine geri dönüş niteliği de bulunduğundan Neo-Liberalizm olarak adlandırılmaktadır ve temelde, 1930 ila 1980 yılları arasındaki hâkim paradigmanın, sosyal liberalizm ve refah devleti gibi, teori ve uygulamalarının eleştirisi üzerine kurulmuştur.

1.1.1.3. Neo-Liberalizm

İlk olarak 1929 Bunalımının çözümü amacıyla ortaya atılan refah devleti anlayışı, 2. Dünya Savaşından sonra Batı kapitalist demokrasilerinde hâkim hale gelmiş olmasına rağmen, 1970'lerdeki ekonomik kriz sonrasında bu anlayışa olan güven sarsılmıştır. Eleştirilerin ilginç bir özelliği hem Neo-Marksist hem de muhafazakâr ekonomistlerin bu anlayış karşısında vardıkları tespit in uyuşmasıdır ki bu tespit, refah devleti anlayışı ile devletin piyasaya müdahale etmesinin karlılığı

⁵² Salih Alp, Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Yol, Maliye Dergisi, Ocak – Haziran 2009, ss. 265-279, s. 266-268.

⁵³ İ. Doğan, 2006, s. 177 vd.

azalttığı, bunun da gelişmeyi engellediği ve bu sistemin sürdürülemez olduğu yönündedir.⁵⁴

1973 Petrol Krizi ve sonrasında ortaya çıkan stagflasyon süreci tahlil edilirken öne çıkan kavramlar “azalan kar oranları” ve “kapitalist tekelleşme”dir. Buna göre, kapitalizmin sorunları aslında petrol krizinden önce başlamış olup, 2. Dünya Savaşından sonra hızlanan teknolojik atılımların 1970'lere doğru durması ile birlikte kar oranları düşmeye başlamıştır. Bu da yatırımların azalmasına neden olarak büyüme sürecini yavaşlatmıştır. Bunun üzerine tekeller, kar oranlarını korumak amacıyla, üretimlerini kısımlar ve ürünlerinin fiyatlarını arttırmaya çalışmışlardır. Bu durum ise enflasyonist etkiler yaratmıştır. Böylece bu iki durumun birleşmesi neticesinde ortaya stagflasyon çıkmıştır. Petrol Krizinin neden olduğu stagflasyon, ekonomik anlamda yeni çözümleri zorunlu kılmış ve doğal olarak o döneme kadar hakim olan Keynesçi politikalar aleyhine görüşler ileri sürülmüştür. Petrol Krizinden sonra ekonomik literatürde ön plana çıkan görüş “Neo-Liberalizm” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım temel, olarak Keynesyen ekonominin müdahaleci ve harcamacı politikalarına karşı çıkmakta ve 1973 krizine bu müdahaleci politikaların sebep olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁵

Neo-Liberalizm, iktisadi bir görüş olan liberalizmin yeniden yorumlanması anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşımla güdülen amaç, 20. yüzyıla damgasını vuran devletin ekonomiye müdahalesi eğilimini durdurmak, hatta mümkün olduğu

⁵⁴ Jill Quadagno, Theories of the Welfare State, Annual Review of Sociology, 1987, C.13, ss. 109-128, s. 109.

⁵⁵ İbrahim Atilla Acar, Muhammet Şahin, Kamu Müdahalelerine Dönüş: Yeni Dönemin Manifestosu Ne Olacak?, Uluslararası Davras Kongresi Bildirileri, Isparta, 2009, ss. 77-102, s. 84.

ölçüde tersine çevirmektir. Neo-Liberalizm, doğal olarak, serbest piyasa ekonomisini esas alan liberal ilkelerin en köklü şekilde benimsendiği İngiltere ve ABD’de ortaya çıkmıştır. İngiltere “Thatcherizm”, ABD’de ise “Reaganizm” olarak adlandırılan bu yaklaşımlar, siyasi anlamda muhafazakâr olan bir sosyal anlayışla, klasik liberal ekonominin temeli olan laises-faire anlayışını kaynaştırmayı hedefleyen Yeni Sağa (Neocon/Neo-Conservatism) ait ideolojik projedir. Bu yaklaşımın piyasa anlayışı, kendisine kaynaklık eden klasik liberal yaklaşımın piyasa anlayışından ötededir. Zira klasik liberal yaklaşımın babası olarak bilinen Adam Smith tarafından bile belirli sınırları olduğu kabul edilen piyasa, Neo-Liberal görüş açısından böyle bir sınırlamaya tabi tutulmamaktadır.⁵⁶

Neo-Liberalizm yaklaşımının üç önemli ekolü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Friedrich von Hayek’in kurucusu olduğu Neo-Avusturya Okulu denen ve “Monetaristler” olarak adlandırılan ekoldür. Bu ekol, ekonomideki istikrarın kamusal kesimde değil özel kesimde olduğunu ve ekonomideki dalgalanmaların “beklenmeyen parasal değişimlerden” kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁵⁷ Diğer ekol ise James M. Buchanan’ın kurucusu olduğu Virginia Politik İktisat Okulu olup “Anayasal İktisat” olarak adlandırılmaktadır, ayrıca kimi yazarlarca, “Anayasal Politik İktisat” veya “İktisat Politikası” olarak adlandırıldığına da rastlanmaktadır. Anayasal iktisatçılar ise Keynesyen iktisat politikalarının yaratmış olduğu bütçe açıklarının ve harcamacı yaklaşımların yanlışlığından hareketle, devletin ekonomiye müdahalesine Anayasa

⁵⁶ A. Heywood, 2007, s. 67 vd.

⁵⁷ Vural F. Savaş, İktisat Politikası Anayasası, Anayasa Yargısı Dergisi, 1988, S. 5, 75-101, s. 78.

düzeyinde sınırlamalar getirilmesini çözüm olarak görmektedir.⁵⁸ Son ekol ise Milton Friedman'ın kurucusu olduğu Chicago İktisat Okuludur ve “Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı” olarak adlandırılmaktadır. Bu ekol, Keynes'in talep yönlü bakışının aksine, vergi indirim ve teşvikleri ile ekonomide arz yönlü yaklaşımların doğru olduğu görüşünü savunmaktadır.⁵⁹ Adı geçen her üç düşünür de Nobel Ekonomi ödülü almış⁶⁰, temel olarak devletin ekonomiye müdahalesini çok sert şekilde eleştirmiş ve planlı hiçbir ekonomik hareketin ekonomik anlamda başarılı olamayacağını savunmuşlar; genelde ekonomiye müdahaleye ve özel olarak da merkezi planlamaya bütünüyle karşı çıkmışlardır. Böylece önceki dönemin önemli aracı olan planlama işlevi artık zararlı görülmeye başlanmıştır.⁶¹

Neo-Liberal dönemin en önemli kavramı küreselleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Terim olarak ilk kullanımı 1962 yılında tarihlenen küreselleşmenin geniş tartışmalara konu olması, 1980'li yılların ortalarını bulmaktadır. Bu noktada küreselleşme, Neo-Liberalizm bağlamında ele alınmakla birlikte, esasen sadece ekonomiye ilişkin bir fenomen değildir. “*Gerçekte küreselleşmede zaman ve mekânın dönüşümü söz konusudur.*”⁶² Küreselleşmenin içeriğine bakılacak olursa, beş temel boyutu olduğu ifade edilebilir. Bunlar teknolojik, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik boyutlardır. Teknolojik boyut, iletişim teknolojileri ve bilişim devrimi olarak; siyasal boyut, ulus devletinin sorgulanması olarak; kültürel boyut, dünya

⁵⁸ Önder Perçin, Ekonomi Hukuku Hukukun Sınıflandırılmasında Paradigma Kayması, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010, C. 59, S.2, ss. 277-307, s. 285.

⁵⁹ İ. Acar, M Şahin, 2009, s. 84.

⁶⁰ Coşkun C. Aktan, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertanizm, Amme İdaresi Dergisi , 1995, C. 28, S.1, 3-32, s. 13.

⁶¹ A. Heywood, 2007, s. 67 vd.

⁶² İ. Doğan, 2006, s. 23, 40.

kültürünün standartlaştırılması olarak; toplumsal boyut, post-modern bir toplumsal yapı olarak görülür. Ekonomik boyut ise çözümsüz olarak nitelenir. En göze çarpan özellik ise kültür ve ekonomi arasındadır: Kültür ekonomi, ekonomi de kültür içinde çökmektedir; kültür, ekonomi olmuştur.⁶³

Genel olarak küreselleşmeye ilişkin dört farklı tezden bahsedilmektedir. Birincisi Yenilik Tezi olarak adlandırılmaktadır ve küreselleşmenin tarihte benzerinin olmadığını ve yeni bir fenomen niteliğinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu ekol, özellikle ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesinin, modernitenin bir ürün olan anayasal politik bütünlük anlamındaki devletin ve hatta siyasi egemenliğin bizzat altını oyarak, yeni modern dünyanın kurallarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Bir başka tez ise Dönüş Tezi olarak adlandırılmaktadır. Bu ekole göre küreselleşme, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin sahip olduğu hegemonik güç ve sömürgecilik rolünün günümüzde ABD tarafından tekrarından başka bir şey değildir. *“Dünyanın Avrupalılar ve onların Amerika'daki çocukları tarafından sömürgeci fethi, ikinci safhadan sonra bir üçüncüsüne girmektedir.”* Üçüncü tez ise Devamlılık Tezi olarak adlandırılmaktadır. Bu teze göre küreselleşme, tarihsel süreçte bu güne kadar var olan ekonomik faaliyetin uluslararasılaşmasının devamından başka bir şey değildir. Dördüncü olarak Değişimcilik Tezi, küreselleşmenin, küresel düzenin yapısında tarihsel bir değişim olduğunu ileri sürmektedir. Bu değişim modernleşme ile kıyaslanabilir, özellikle iletişim alanındaki gelişmeler dikkate alındığında, nitelik olarak değil ancak nicelik olarak bir değişim olduğu iddia edilmektedir.⁶⁴

⁶³ Ö. Ö. Akbulut, 2007, s. 333, 334.

⁶⁴ Duncan S. Bell, History And Globalization: Reflections on Temporality. International Affairs, 2003, 28

Diğer taraftan, küreselleşme de tamamen sorunsuz bir şekilde gelişen bir süreç değildir. Kapitalizmin dönemsel krizleri küreselleşmeyi de doğal olarak etkilemektedir. 2008 yılında yaşanan “Küresel Ekonomik Kriz” küreselleşmenin sona erip ermediği tartışmalarını başlatmıştır. Bir görüş 2008 krizinin, küreselleşmenin temel mantığını sarstığını ileri sürmektedir. Buna göre 2008 yılında yaşanan küresel kriz, merkez bankaları ve üst kurulların krizdeki performans düşüklüğü nedeniyle, yönetimin bazı alanlarının siyasetin dışına çıkarılabileceğine dayanan ütopyik teknokratik yönetim anlayışının meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur.⁶⁵ Bir başka görüşe göre ise 2008 krizi, düzenleyici devlete gereksinimin dünyanın her yerinde kabul görmeye başlamasına neden olmuştur.⁶⁶ Bir başka görüş ise, ne denli derin olursa olsun krizlerin kapitalizmi sona erdirmediğini, bununla beraber küreselleşme ve onun ideolojik ve kültürel ifadesi olan post-modernizmden, sivil toplumculuğa, liberal akımlara kadar birçok eğilimin hızla itibar kaybettiğini, bu açıdan, yakın dönemde sosyalizmin etkisini artırabileceğini ileri sürmektedir.⁶⁷

Ekonomi paradigmasının teorik temelleri liberal ideolojinin tarihi gelişim süreci bağlamında ortaya konulduktan sonra ekonomi paradigmasında birey, toplum ve devletin nasıl algılandığı, kamu hukuku paradigmasıyla kıyaslanabilmesini teminen, ayrıca incelenmesi gerekli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

C. 79, S. 4, ss. 801-814, s. 802-806.

⁶⁵ Alasdair Roberts, *The Rise and Fall of Discipline: Economic Globalization, Administrative Reform, and the Financial Crisis*, *Public Administration Review*, 2010, S. 70, ss. 556-563, s. 561.

⁶⁶ Turgut Tan, *Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri*, Turhan Kiabevi, Ankara, 2010, s. 16.

⁶⁷ E. Ahmet Tonak, *Krizi Anlarken*, Çalışma ve Toplum, 2009, S. 1, ss. 29-44, s. 43.

1.1.2. Ekonomi Paradigmasında Birey, Toplum ve Devletin Konumu

Literatürde birey, toplum ve devlet kavramları daha çok sivil toplum kavramı bağlamında ele alınmakta ve ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Birincisi liberal düşüncede kastedilen manada sivil toplum iken, ikincisi, sivil toplumu işlevsiz bırakma anlamında Hegel yaklaşımındaki sivil toplumdur. İkinci anlamdaki sivil toplum hem faşist hem de Marksist öğretilerdeki devlet anlayışını da yansıtır. Esasında liberal yaklaşımda toplumun, temel olarak bireylerin toplamından farklı bir anlama gelmediği⁶⁸ dikkate alındığında, sivil toplumun birinci anlamda kullanılmasının, özgürlük ekseninde birey ve devletin antagonist konumlanışını işaret ettiği ifade edilebilir.⁶⁹ Bu çerçevede, ekonomi paradigmasında birey, toplum ve devlet incelemesi, özgürlük ekseninde, bir tarafta birey ve bireylerin toplamını ifade eden toplum, diğer tarafta ise devletin olduğu bir tarihsel süreç üzerinden incelenebilir. Bu tarihsel süreç aynı zamanda maddeci tarih anlayışıyla yapılan liberalizm tahlillerinde ortaya konan, liberalizmin ekonomik alan ve siyasal alan ayrımına da denk düşmektedir. Bu görüşe göre, ortaçağda bütünleşik halde bulunan siyasal ve ekonomik alanlar, kapitalist üretim tarzı ile birlikte ayrılarak ekonomik alan ve siyasal alan şeklinde biçimsel bir ayrıma dönüşmüştür. Bu ayrımda ekonomik alan sivil topluma, siyasal alan ise devlete denk düşmektedir. Dolayısıyla sivil toplum ve devlet ayrımı kapitalist üretim tarzı çerçevesinde şekillenmiş liberal kuramın kurguladığı bir ayrımdır.⁷⁰ Devlet ve bireysel özgürlükler temelinde yapılan bu ayrımda, tarihsel süreç

⁶⁸ E. Wood, 2007, s. 94; A. Heywood, 2007, s. 36.

⁶⁹ İ. Doğan, 2013, s. 21, 23.

⁷⁰ Ö. Ö. Akbulut, 2005, s. 15-17.

boyunca etkili olan temel dinamik ise burjuva sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burjuva sınıfının etkinlik kazanmasıyla birlikte sivil toplum kendini devlet karşısında ayrı görmeye başlamış ve temel olarak devleti özgürlüklere müdahale konusunda sınırlamaya çalışmıştır.⁷¹

Bu çerçevede öncelikle bireyin ekonomi paradigması açısından teorik olarak ne şekilde kurgulandığı, konunun incelenmeye başlaması açısından uygun bir hareket noktası olacaktır.

1.1.2.1. Ekonomi Paradigmasında Birey

Ortaçağ üretim yapısı çerçevesinde bireyin toplumsal yapıda bir birim olmadığı, toplumun cemaat şeklinde yapılandığı yukarıda giriş bölümünde ifade edilmiş idi. Kapitalizmin hâkim ekonomi paradigması olmasıyla birlikte birey kavramı ortaya çıkmış ve zamanla toplumsal yapının temel taşı haline gelmiştir. “*Bireyin önceliğine inanma, liberal ideolojinin tipik temasıdır.*”⁷² Liberal ideoloji toplum ve devlet anlayışını da bireyden hareketle kurgulamaktadır.

Ancak, ekonomi paradigmasında birey günlük kullanımdaki anlamından farklı bir içeriğe sahiptir. Bir başka deyişle birey, günlük dildeki insanın doğrudan ekonomide karşılığı değildir. Ekonomi toplumsal yapıyı ekonomik olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırdığı için⁷³, insanı da bu alanlarda farklı şekilde

⁷¹ İ. Doğan, 2013, s. 23.

⁷² A. Heywood, a.g.e, s. 36

⁷³ Bu ayrımın farklı boyutları da yine liberal varsayımlar olan siyaset – ekonomi ve sivil toplum – devlet ayrımlarına vücut verir. Bkz. Ö. Ö. Akbulut, 2005, s.160.

kavramlaştırmaktadır. Ekonomik alanda üretim bağlamında insan, üretim kaynaklarından emek kapsamında işgücü olarak kabul edilmekte, tüketim bağlamında ise talep oluşturan temel birimlerden birisi olarak görülmekte ve homo economicus olarak nitelendirilmektedir. Ekonomi dışı alanda ise tabiyet bağlamında vatandaş, siyaset bağlamında seçmen, sivil toplum bağlamında ise birey olarak kabul edilmektedir. Ekonomi paradigmasında, insanın ekonomik alandaki varlığı ve konumu ile ekonomi dışı alandaki varlığı ve konumu birbiri ile irtibatlandırılmaz. Bir başka deyişle, bireye ya da vatandaşa tanınan haklar doğrudan ekonomik alandaki statülerde değişiklik yapmaz. Bu anlamda ekonomi paradigmasında insanın, toplumsal olanın algılanışı doğrultusunda, parçalı bir yapıda farklı alanlara farklı içeriklerde konumlandırıldığı, bireyin de bunlardan birisi olduğu ifade edilebilir. Ancak, ekonomi paradigması, kendi açısından bireyi ekonomik dışı alanda bir takım sınıflandırmalara tabi tutmuş olsa da bireyin bu alandaki teorik içeriği ve pratikte edindiği haklar sadece liberal ideoloji çerçevesinde çizilen sınıra tabi olmamıştır. Daha açık bir ifade ile ekonomi paradigmasında birey, ekonomik alanda ve ekonomi dışı alanda farklı konumlara oturtulmaktadır, ancak tarihsel süreç içerisinde bunlardan yalnızca ekonomik alandaki konumlandırma münhasıran ekonomi paradigmasına uygun biçimde şekillenmiş, ekonomi dışı alandaki konumlandırma ise tarih boyunca yaşanan çeşitli olaylar nedeniyle farklı paradigmaların da etkisiyle liberalizmin kurgusunun dışına çıkmıştır. Örneğin ikinci kuşak insan haklarının bu kapsamda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu konu literatürde insan hakları başlığı altında ele alınmaktadır ve insan haklarının tarihsel gelişim sürecinin, her ne kadar önemli ölçüde etkisi olsa da sadece ekonomi paradigmasına bağlı kalmadığı, tarihsel bir olgu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, hem çalışmanın bu bölümü ekonomi paradigmasının birey

anlayışını ortaya koymayı hedeflediğinden, hem de konu bütünlüğünün bozulmamasını teminen, bireyin ekonomi paradigmasına özgü olmayan ekonomik dışı alandaki konumlanışı, bir sonraki bölümde insan haklarının tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde bireyin sadece ekonomi paradigmasına özgü algılanışı incelemeye dâhil edilmiştir.

Ekonomi paradigması açısından birey ekonomik alanda temel olarak iki farklı açıdan kurgulanmaktadır. Bunlardan birincisi piyasa aktörü olarak konumlanmasına bağlı homo economicustur. İkincisi ise üretim faktörü olarak konumlanmasına bağlı emek ya da işgücüdür.

Ekonomi paradigmasında bireyin piyasa aktörü olarak ele alındığında kavramlaştırılması, homo economicus olarak yapılır. Bu kavramın temeli, Adam Smith tarafından ortaya konan varsayıma dayanır. Smith'e göre bireyler, kararlarını alırken çıkarlarını ençoklaştırıcı rasyonel davranış kalıplarını kullanırlar. İşte kapitalizmin hâkim olduğu ekonomi paradigmasının temel birey anlayışı bu varsayım üzerine kurulmuştur.⁷⁴

Liberal ideolojinin önemli bir başka ismi olan John S. Mill, 1836 yılında yazdığı “Politik Ekonominin Tanımı ve Uygun Araştırma Teknikleri Üzerine” isimli makalesinde, bu temel kabulün tek boyutlu ancak iktisat teorisinin kurulabilmesi için zorunlu ve gerekli bir soyutlama olduğunu belirtir. Mill'in tümden gelime dayalı akıl yürütme yöntemi, kesin tanımlı ve göreceli olarak basit soyutlamalara dayanmaktadır.

⁷⁴ İzzettin Önder, İktisat Öğretisinde Yetersiz Birey Paradigması, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 43-44, 2003, ss. 28-35, s. 29.

Bu nedenle, ortaya koyduğu teorinin, ileriye dönük bir teori kurmak için yapılan bir girişim olmaktan çok, kapitalist üretim tarzının geçmişten o güne kadar toplumu şekillendirmesi sonucunda oluşan yapının analizi şeklinde algılanması daha doğru olacaktır. Zira, Mill teorilerine esas teşkil eden soyutlamaların sınırlı tarihi ve coğrafi bir birikime dayalı olduğunu da ifade eder. 1843 tarihli Mantık isimli makalesinde “*Politik ekonomide... insan tabiatına ait görgül çıkarımlar İngiliz düşünürler tarafından zımnen Büyük Britanya ve Birleşik Devletler göz önüne alınarak tasarlanmıştır.*” der ve homo economicusun antik çağlara uzantısını bulmak için, Asya toplumlarına ya da Roma tarihine gitmez.⁷⁵

Ekonomi paradigmasında ekonomi biliminin konusu olarak kabul edilen alana ilişkin temel varsayımlardan olan homo economicus yaklaşımı, 19. yüzyıl boyunca egemenliğini sürdürmüş olmakla birlikte, 20. yüzyıldan itibaren rasyonel tercih teorisi ile farklı şekilde yorumlanmaya başlanmıştır. Bu teori çerçevesinde, liberal ideolojinin klasik dönemdeki homo economicus anlayışı, sosyal normlara uyum, kültürel evrim ve homo sociologicus olarak adlandırılan ve biyolojik varlık olarak insanın sosyal ve kültürel alanlara ilişkin yönünü de hesaba katan bir içerikte, yeniden yorumlanmıştır.⁷⁶ Özellikle evrimci psikoloji yaklaşımı çerçevesinde insanın, homo economicus nitelmesi kapsamında öncelikle kendi çıkarımı düşündüğü varsayımı, eleştiri konusu edilmiş ve görgül verilerle uyuşmaması nedeniyle artık bu anlayışın sona erip ermediği sorgulanmıştır.⁷⁷ Diğer taraftan, bu anlayışın gündelik yaşamda karşılaşılan durumlara

⁷⁵ Joseph Persky, The Ethology of Homo Economicus, The Journal of Economic Perspectives, C. 9, S. 2, Bahar 1995, ss. 221-231, s. 226-228.

⁷⁶ Elizabeth Anderson, Beyond Homo Economicus: New Developments in Theories of Social Norms, Philosophy and Public Affairs, Princeton University Press, 2000, C. 29, S. 2, ss. 170-200, s. 170, 171. <http://www-personal.umich.edu/~eandersn/norms.pdf> (23.09.2014)

⁷⁷ C. Athena Aktipis, Robert O. Kurzban, Is Homo Economicus Extinct?, Evolutionary Psychology and

çok da uygun olmadığı izlenimi yaratan içeriği, Neo-Liberal dönemde asil-vekil ilişkisi (principal-agent theory) gibi homo economicus üzerine kurulu, ama onun ilk dönemdeki tek boyutlu halini çeşitli açılardan genişleten teoriler vasıtasıyla değişikliğe uğramıştır.⁷⁸ Sonuç olarak ekonomi paradigmasına kapitalizmin hâkim olduğu ilk dönemlerinde temel varsayımlarından birisi olan homo economicus, bireyi önce kendi çıkarını düşünen ve daha çok bencil güdülerle karar veren bir kurguya oturturken, günümüzde artık bireyin içinde bulunduğu sosyal çevre ve psikolojik etkenler gibi toplumsal alanda yaşamaktan kaynaklanan diğer unsurlar da dikkate alınmaktadır.⁷⁹ Hatta bu çerçevede homo economicus teriminin ekonomik alana özgülüğü ve tek boyutluluğunu vurgulayan homo politicus gibi terimler kullanılmaktadır. Böylece, bir yandan da bireysel ve toplumsal gerçekliğe doğrudan etki etmesine rağmen liberalizmin homo economicus kurgusunda hesaba alınmayan politik alan ön plana çıkarılmaktadır.⁸⁰

Ekonomi paradigmasında insan, ekonomik alanda bir üretim faktörü olarak da emek ya da işgücü adı altında ayrıca kavramsallaştırılmıştır. Bireyin üretim kaynağı olarak konumu, günümüzde yönetim bilimi kapsamında, örgüt kuramları bağlamında ele alınmaktadır. Örgüt kuramlarının tarihsel süreç içerisinde üç farklı dönemi

Economic Theory (Advances in Austrian Economics, C 7) Emerald Group Publishing içinde, 2005, ss. 135-153, s. 137 vd.

http://www.athenaaktipis.com/Cooperation_files/AktipisKurzban2004AAE.pdf (23.09.2014)

⁷⁸ David Ellerman, From the World Bank to An Alternative Philosophy of Development Assistance, The University of Michigan Press, 2006, s. 27. <http://tinyurl.com/ln9rrkr> (23.09.2014)

⁷⁹ Bkz. Chris Doucouliagos, A Note on the Evolution of Homo Economicus, Journal of Economic Issues, Eylül 1994, C. 28, S. 3, ss. 877-883.

⁸⁰ Geoffrey Brennan, Public Choice, Homo Economicus and Homo Politicus, Aralık 2008, C. 137, S. 3/4, ss. 429-438.

bulunmaktadır. Bunlar klasik, neoklasik ve modern örgüt kuramları olarak adlandırılır.⁸¹

15. yüzyılda zanaatkâr, ustabaşı ve çıraktan oluşan grup, üretim alanında kendine has bir yer edinmeye başlamıştır. Ancak *“1800'lere kadar olan dönemde iş hayatında personel yönetimi kavramları henüz gelişmemiştir. İşçiler yaşayabilmek için uzun saatler çalışmak zorunda olan, karlılık durumuna göre alınıp satılan, işe alınıp işten çıkartılan birer varlıklardı.”*⁸² Sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasına kadar bu yapının bir disiplin altına alınması ihtiyacı pek duyulmamış, ekonominin tarım dışı üretim alanında işler daha çok manüfaktür tarzı üretimde, atölyelerde zanaatkârlığın geleneksel kalıplarına göre yürütülmüştür. Ancak, sanayileşmenin başlaması ve makineli üretime geçilmesiyle birlikte, atölyeden fabrikaya dönüşen üretim mekânı⁸³, özellikle verimin artırılması açısından, değişim baskısına maruz kalmıştır. Bu değişimin teorik temelini oluşturan Bilimsel Yönetim yaklaşımı, Frederick Winslow Taylor tarafından 1895 yılında Yönetimin Bilimsel İlkeleri adlı çalışma ile ortaya konulmuştur.⁸⁴ 1880 yılında Amerika'da bir çelik fabrikasında işçi olarak çalışmaya başlayan makine mühendisi Taylor, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabında yer alan görüşlerinden esinlenerek, ekonomide özellikle işletmeler bazında işyerindeki yönetimin ve işçilerin birbirine bağlı olduğu bir yapı kurgulamıştır. Bu çerçevede yönetim amacı da hem işverene hem de işçiye en çok refahı sağlamaktır. İşveren için refah, kazanç ve gelişen verimlilik iken, işçi için refah,

⁸¹ Öznur Yüksel, Örgüt Kuramlarındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri, Amme İdaresi Dergisi, Haziran 1997, C. 30, S. 2, ss. 31-43, s. 32.

⁸² Ö. Yüksel, a.g.m., s. 32.

⁸³ Elif Tuğba Doğan, Zanaatkarlığın Günümüzde Yeniden Yorumlanması: Yeni Zanaatkarlık mı?, Çalışma İlişkileri Dergisi, Ocak 2012, C. 3, S. 1, ss. 67-85, s. 75.

⁸⁴ E. T. Doğan, a.g.m., s. 75.

ücretini yükseltmek ve doğal yeteneklerini geliştirerek üst düzeyde işbaşarımı gerçekleştirmektir. Bu düşünceden hareketle Taylor, yönetimin amacına ulaşmak üzere, insan organizmasının nitelikleri üzerinden teorisini oluşturur. Buna göre, *“İnsan organizması görel olarak basit bir ödev yapan, görel olarak basit makine olarak görülmektedir. Amaç, oldukça verimsiz olan insan organizmasını üretim sürecinde en iyi biçimde kullanmaktır. Böylece genel amaçlı bir mekanizma olan kişiyi, daha verimli özel amaçlı bir mekanizmaya dönüştürmek olanağı doğacaktır.”*⁸⁵

Bu teoriye göre, önce matematik yollardan yararlanarak hareket ve zaman ölçümüyle iş incelemesi yapmak gerekir. İkinci olarak da yapılacak iş için en iyi araç gerecin bulunması ve bunların standartlaştırılması gerekir. Üçüncü olarak ise iş için, işin gereklerine en iyi uyum sağlayacak işçi bulunacaktır. Dördüncü şart, ödemenin götürü usulü değil, işçinin çıktısına göre yapılmasıdır. Son olarak da görevsel olarak denetim ve iş planlaması yapılması gelmektedir. *“Bunlar gerçekleştirilince, üretim artacak, üretim arttıkça ortaklık iyi kazanç sağlayacaktır; bu da işçilere daha iyi ödeme yapılması sonucunu doğuracaktır. Kısacası işyeri için iyi olan işçiler için de iyidir.”*⁸⁶

Görüldüğü üzere bilimsel yönetim teorisi, insanı toprak, sermaye, hammadde gibi diğer üretim faktörlerinden çok da farklı bir varlık olarak algılamamakta, verimliliğin artırılması temelinde bu “üretim faktörünü” optimum şekilde kullanmanın bilimsel yöntemini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu durum, yukarıda bahsedilen, ekonominin insanın biyolojik varlığını ekonomik alanda ve ekonomi dışı alanda farklı şekilde algılaması ve konumlandırmasının somut düzeye yansımalarından birisidir. Bir başka

⁸⁵ Turgay Ergun, Kamu Yönetimi, Kuram, Siyasa, Uygulama, TODAİE Yayınları, Ankara, 2004, s. 206.

⁸⁶ T. Ergun, a.g.e., s. 206.

deyişle, kapitalist üretim mantığının insanı metalaştırması ve diğer üretim faktörleri ile denk tutması, bilimsel yönetim teorisinde uygulama alanı bulan bir olgudur. Ancak, kapitalizme yöneltilen, insanın kültürel, sosyal ve psikolojik gibi diğer boyutlarını yeterince dikkate almama ya da kar maksimizasyonu amacıyla bunları görmezden gelme şeklindeki kurgusal eksiklikleri, zamanla mevcut kurgunun gerçeklikte ortaya çıkan sorunlara cevap verememesine ve dolayısıyla güncellenmesine zemin hazırlamıştır. Esasında bu dönemde ekonomi paradigması çerçevesinde, insanın üretim alanında nasıl algılandığı, daha doğrusu herhangi bir metadan farklı algılanmadığını ortaya koyan en iyi örnek, Taylor'un ilkelerini uygulamaya geçiren otomobil üreticisi Henry Ford'un otobiyografisinde kaleme alınmıştır. Fordizm olarak anılan üretim sistemi, T model araba üretiminde getirdiği bant sistemi gibi yeniliklerle 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. *“Ford My Life and Work adlı otobiyografisinde, T model aracın üretiminde 7,882 farklı görev olduğunu, bunlardan yalnızca 949 görevin fiziksel olarak güçlü kişilerin yapacağı şekilde ağır iş olarak sınıflanabileceğini, 3338 görev için ortalama fiziksel gücün yettiğini ve 3595 görevde ise fiziksel olarak en zayıf bireylerin çalışmasında bir mahsur bulunmadığı belirtilmektedir. Yapılan iş etütleriyle 670 görevin bacaksız işçilerce, 2637 görevin ise tek bacaklı işçilerce yapılabileceği bulunmuştur. Devam edersek, iki görev kolsuz işçiler, yine 715 görev tek kollu işçiler ve 10 iş ise kör işçiler tarafından yapılabilecektir.”*⁸⁷ Şüphesiz buradaki işçilerin niteliklerine göre ayırım, günümüzdeki sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde, toplumun her kesimine iş imkânı yaratmak adına ortaya konulmuş bir yaklaşım değildir. Bu ayırımın işçi maliyetlerini düşürmek üzere tasarlanmış olması, dönemin

⁸⁷ E. T. Doğan, a.g.m., s. 76.

ekonomi paradigması göz önüne alındığında, daha olası bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede 19. yüzyıl boyunca hâkim olan bilimsel yönetim teorisi, 1920'lerden itibaren insan ilişkileri okulu kapsamında eleştiriye tabi tutularak yeni bir teori ileri sürülmüştür. Neoklasik örgüt kuramı olarak adlandırılan teori, 1927-1932 yılları arasında yürütülen çalışmalara dayanarak, bilimsel yönetim teorisinin verim ile işteki fiziksel koşullar arasında olduğunu iddia ettiği ilişkinin eleştirisi üzerine kuruludur. Buna göre fiziksel iş koşullarıyla verim arasında olumlu bir ilişki bulunmamaktadır. Ayrıca, işçiler parasal özendiricilere karşı üretimi artırırsalar da belirli bir düzeyin üzerine çıkarmamaktadır. Diğer taraftan, işçiler arasında bir takım toplumsal normlar oluşmaktadır ve işçiler bu normlara uyma eğilimi göstermektedir. Bu tespitlerden hareketle İnsan İlişkileri Okulu toplumsal düzene ilişkin bir takım yargılara da varmıştır. Buna göre “...sanayileşmiş bir toplumda kültür ve geleneklerin yıkılması, toplumsal sağlamlığı sarsarak düzensizliğe yol açar ve kişilerin mutluluğunu önler.”⁸⁸

Ancak, 2. Dünya Savaşı örgüt kuramlarında bir başka dönemin başlamasına neden olmuştur. Klasik ve neoklasik kuramlar üretim alanının temel birimleri olan işletme, fabrika ve benzeri örgütleri kapalı sistemler olarak ele almış ve analizlerini bu temelde inşa etmişlerdir. Ancak, 2. Dünya Savaşı sırasında milyonlarca insan savaş sanayinde istihdam edilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte savaş nedeniyle gitgide gittikçe daha az insanla daha çok ürün elde edilmeye çalışılmıştır. Böylece

⁸⁸ T. Ergun, a.g.e., s. 213-214.

nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gerekmiş ve 2. Dünya Savaşından sonra, insan kalitesinin makine ve teknolojiden daha önemli bir unsur olduğu kabulü yaygınlaşmıştır. Bu noktadan itibaren insan kaynakları yönetiminin, söz konusu dönemde hâkim olan sistem yaklaşımı çerçevesinde, diğer toplumsal alanlarla ilgili boyutları farklı açılardan incelemeye tabi tutulmuştur. Günümüzde örgütlerin, strateji, çevre ve örgüt şeklinde üçlü bir gruptandırılmaya tabi tutulan 30 kadar değişkenle şekillendirildiğini ileri süren “kuantum görüş”e gelinceye kadar, şekillendirme, uyum ve esneklik, durumsallık gibi farklı yaklaşımlar çerçevesinde konu incelenmiştir.⁸⁹

Ekonomi paradigması açısından bireyin ekonomik alanda bir üretim faktörü olarak algılanışının tarihsel süreç içerisindeki değişimi, işgücünün yönetimine ilişkin terminoloji vasıtası ile kısaca özetlenebilir. Buna göre “*insan yönetimindeki evrim*” klasik dönemde personel yönetimi, neoklasik dönemde insan kaynakları yönetimi ve modern dönemde stratejik insan kaynakları yönetimi olarak adlandırılmaktadır.⁹⁰ Ancak yine de neoklasik dönemde, klasik ve modern kuramlardan farklı olarak, ekonomi paradigmasında insanın bir üretim faktörü olarak görülmekten vazgeçildiği de söylenemez. Zira modern dönemin önceki dönemlerden farkı, insanın fiziki bir üretim faktörü olarak değil, geliştirilmeye ve yönetilmeye açık, kültürel, çevresel, sosyal, psikolojik gibi farklı boyutları da olan bir üretim faktörü olarak görülmeye başlanmasıdır.

⁸⁹ Ö. Yüksel, a.g.m., s. 33-36.

⁹⁰ Ö. Yüksel, a.g.m., s. 32.

Bu noktada, ekonomi paradigmasında bireyin algılanışına ilişkin yukarıda yer verilen görüşler ve tarihi süreçler çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Eğer olursa, birkaç dikkat çekici noktanın altı çizilebilir.

Öncelikle ekonomi paradigmasının ekonomik alan ve ekonomi dışı alan ayrımı, bireyin konumlanışında da devrededir. Ancak, ekonomik alanda bireyin, homo economicus ve emek ya da işgücü olarak kurgulanışı, uygulama boyutunda salt ekonomi paradigması çerçevesinde kalabilmiş olmakla birlikte, ileriki bölümlerde insan haklarına ilişkin açıklamalar çerçevesinde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, ekonomik alan dışında bireyin konumlanışında ekonomi paradigması tek söz sahibi olamamış, tarihsel süreç içerisinde gelişen olaylar, ortaya çıkan yeni yapı ve sınıflar gibi nedenlerle uygulama boyutunda farklı paradigmalardan da etkisi görülmüştür.

Diğer taraftan, gerek homo economicus soyutlaması gerek emek veya işgücüne ilişkin teoriler olsun, liberal yaklaşım, başlangıçta teorik düzeyde ekonomi dışı alanı keskin şekilde dışlayıp, tüm kurgusunu bu şekilde oluştururken, zamanla dışladığı toplumsal, siyasal, psikolojik gibi alanları da teorik alanına dâhil etme ihtiyacı hissetmiştir.

1.1.2.2. Ekonomi Paradigmasında Toplum ve Devlet

Ekonomi paradigmasında birey o kadar ön plandadır ki, toplum ve devletin konumlanışı da bireyden hareketle yapılır. Toplum, nitelik olarak bireylerin

toplamından öte bir şey ifade etmeyen “özgür insanlardan oluşan halk yığınları”⁹¹ olarak algılanır. Başka bir deyişle, bireyle toplum arasında sadece niceliksel bir fark vardır. Devlet de meşruluğu bireye oturan bir temelde konumlanır. Bu meşru temelin teorik alt yapısı ise toplum sözleşmesi kurgusu ile oluşturulmuştur. Toplum sözleşmesi teorisi, birçok düşünür tarafından farklı şekilde ortaya konulmuş olmakla birlikte, liberal ideoloji açısından John Locke tarafından sergilenen yaklaşımın hâkim olduğu kabul edilir. Locke teorisine, devletin henüz olmadığı bir doğal durum kurgusu ile başlar. Doğal durumda insan, ekonomi paradigmasının temel kavrayışına paralel şekilde, birey olarak özgür, rasyonel ve doğa yasaları çerçevesinde istediği gibi yaşayan bir varlıktır. Her ne kadar bu dönemde insan hayatına bir kaos egemen değilse de doğal durumun bozulması durumunda denge bireysel olarak kurulmaya çalışılmakta, ancak bu dengeyi kuracak tarafsız ve ortak bir otorite bulunmamaktadır. Dengenin bireysel olarak kurulmaya çalışılması her zaman kolay ve mümkün olamadığından devlete ihtiyaç duyulmuştur. Böylece insanlar, rasyonel olarak doğal durumdaki doğal hukuktan kaynaklanan özgürlüklerinin korunması ve ihlali halinde eski durumun tesisi ya da gerekli cezalandırılmanın yapılabilmesi için bir araya gelerek devleti kurmak konusunda anlaşmışlardır.⁹²

Locke’un söz konusu teorisinde önemli noktalardan birisi, devletin bireyler tarafından bireyler için oluşturulduğu ve bireylerin ihtiyaç ve çıkarlarına hizmet etmek için var olduğudur. Dolayısıyla yönetenlerin hak ve yetkileri, yönetilenlerin rızasından doğar. Yönetenler kendilerine verilen yetkileri aşar, kötüye kullanır veya her nasıl

⁹¹ E. Wood, 2007, s. 94; A. Heywood, 2007, s. 36.

⁹² İ. Doğan, 2013, s. 96-101.

olursa olsun meşruiyetlerini kaybederlerse, bu durumda yönetilenlerin başkaldırmaları da doğal hukuka uygun olur. “*Bu ilke, Two Treatises of Government (Yönetim Üzerine İki Kitap, (1690), 1962) adlı eserinde Locke tarafından geliştirilmiş ve 1688 Şanlı Devrimi’ni haklılaştırmak üzere kullanılmıştır.*”⁹³ Görüldüğü üzere, kapitalist üretim mantığının hâkim olduğu ekonomi paradigması çerçevesinde ortaçağdaki siyasi yapının yerine kurulan modelde, toplumun ve devletin konumlanması da birey üzerinden yapılmaktadır.

Ekonomi paradigmasında toplum ve devlet, birey üzerinden konumlandırılmakla birlikte, birbirleri ile ilişkileri açısından da birleşikçi değil, ayrılıkçı bir yaklaşımla ele alınır. Bu çerçevede, 16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıl dâhil olmak üzere siyasal yapı hakkında tartışmalarda ortaya konan görüşler iki ana gruba ayrılabilir. Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes gibi düşünürlerin dâhil olduğu birinci grup, devlet ve toplumu birleşik, birbirinden ayrılmaz birer olgu, bir başka deyişle özdeş olarak kabul eder. J. Locke, Montesquieu, A. Smith gibi düşünürlerin dâhil olduğu ikinci grup ise toplum ve devleti ayrı varlıklar olarak kabul ederler. “*Sivil toplum kavramını anlamlı hale getiren ve siyaset bilimi literatüründe özgün konuma yükselten bu ikinci grup yazarların önemi, devlet ile toplumu ve doğal olarak devlet ve bireyi birbirinden ayırmaları ve devlete karşı özerkleştirmeleridir*”⁹⁴ Bu yaklaşımın Locke’un teorisindeki yeri, iki farklı sözleşme içermesinde somutlaşır. Literatürde bu

⁹³ A. Heywood, 2007, s. 50.

⁹⁴ İ. Doğan, 2013, s. 75.

iki farklı sözleşmeden birincisinin toplumu, ikincisinin devleti kurduğu şeklinde yorumlar bulunmaktadır.⁹⁵

Birey temelinde kurulan ve birbirleri ile özdeş olmadıkları kabul edilen toplum ve devletin birbiri ile ilişkisi, ekonomi paradigmasındaki konumları, itici gücünü burjuva sınıfının oluşturduğu ve bireysel özgürlükler ekseninde yaşanan tarihi olaylar çerçevesinde, dönem dönem farklı görünümler arz etmiştir.⁹⁶ Konunun incelenmesi açısından, ortaçağdaki mevcut yapının yerini modern yapının almaya başladığı dönem uygun bir başlangıç noktası olacaktır.

Ortaçağda mevcut siyasi yapı yıkılıp yerine modern dönemin yapısının kurulmasına ilişkin tarihi sürecin, belirli hak taleplerine dayalı çatışmalar üzerine kurulu olduğu malumdur. Ancak, söz konusu çatışmalarda tarihsel dönemlere göre tarafların değiştiği, bazı gruplar ortaya çıkarken bazı grupların da ortadan kaybolduğuna şahit olunmaktadır. Ekonomi paradigmasının toplum ve devlete ilişkin kabulleri de bu değişime paralel olarak değişiklik göstermiştir. Bu çerçevede söz konusu dönemin başlangıcında mevcut yapının başat aktörü burjuva sınıfıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere her toplumun kendine has dinamiklerine göre şekillenen bu sınıf, farklı tarihsel süreçlerde farklı şekil ve içerikte kendi taleplerini yerine getirmiştir. Örneğin İngiltere’de burjuva veya kapitalist sermaye sahibi sınıfı olarak adlandırılan grup, Krallık ile işbirliği içinde mecliste Avam Kamarası aracılığıyla siyasi taleplerini yerine getirmiş iken, Fransa’da Krallığa son veren bir İhtilal yapılmıştır. Ancak, bu çalışma kapsamında önemli olan, ekonomi paradigması

⁹⁵ İ. Doğan, 2013, s. 95.

⁹⁶ İ. Doğan, 2013, s. 46.

içerisinde toplum ve devletin konumu olduğundan, söz konusu olaylara ilişkin bir genelleme yapılarak incelemeye konu edilmesi mümkündür. Bu çerçevede toplum ve devlet arasında özgürlükler ekseninde yaşanan ilişkinin, tarihsel olarak öncelikle burjuvazinin merkez siyasi otorite ile dayanışma şeklinde başladığı, akabinde ise burjuvazinin siyasal sistemi ele geçirme uğraşısı içinde düşerek ilişkinin dayanışmadan çatışma niteliğine dönüştüğü ifade edilebilir.⁹⁷

Ekonomi paradigması açısından toplum ve devlet kavramlarının netleşmeye başladığı dönem, daha çok, özgürlükler ekseninde toplum ve devlet çatışmasının yaşandığı dönemdir. Devlet, toplum sözleşmesi teorisine uygun olarak, ortak çikara hizmet eden bir aygıt şeklinde algılanırken, toplum, açıkça ifade edilmemekle birlikte, burjuva sınıfını işaret eden bir içeriğe sahiptir. Esasında, liberal ideolojinin temel dayanaklarından olan doğal haklar teorisi, hak sahibi olmak için insan olarak doğmayı gerekli ve yeterli görmektedir. Dolayısıyla teorik düzeyde toplum ile kastedilenin, özel olarak burjuva sınıfını işaret etmesi gibi bir durumun söz konusu olmaması gerekmektedir. Ancak teorinin uygulamaya yansımaları pek bu şekilde olmamıştır. Teori ve pratik arasında yaşanan bu farklılık, özellikle 1689 İngiliz Haklar Bildirgesi ve 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi metinlerinde yer alan düzenlemeler ile İngiltere Avam Kamarası üyelerini belirleyebilmek ve Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da seçmen olabilmek için taşınması gereken şartların karşılaştırılmasında belirgin bir şekilde ortaya çıkar. İngiliz Haklar Bildirgesi'nin 13. ve 8. maddeleri parlamentonun sıklıkla toplanacağına ve serbest seçimler yapılacağına ilişkindir.⁹⁸

⁹⁷ İ. Doğan, 2013, s. 58 – 66.

⁹⁸ İngiltere Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi: <http://www.parliament.uk/briefing-papers/SN00293.pdf> (22.09.2014)

Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nin 1. maddesi, insanların eşit ve doğuştan gelen haklara sahip olduğunu ve sosyal ayrımların ancak ortak fayda gereğince yapılabileceğini hüküm altına alır.⁹⁹ Ancak, İngiltere'de her ne kadar egemenlik Avam Kamarası, Lordlar Kamarası ve Kral Arasında paylaşılmış ve Avam Kamarası halkın temsilcisi gibi görünse de *“O dönemde geçerli olan temsil kavramı yine de yanılmamalıdır: Avam Kamarası, demokratik olarak seçilmiş bir meclise asla benzemez. Bir yandan, ancak geliri olanların oy kullandığı, aslında çok değişken olan ve yaygın bir muafiyetten yalnızca on üç seçim bölgesinin yararlandığı bir sistemde, seçmen sayısı son derece sınırlıdır. Diğer yandan, seçim bölgeleri hiçbir demografik gerçekliğe uymamaktadır.”*¹⁰⁰ Öte yandan, Fransa'da İhtilalden hemen sonra 22 Aralık 1789 tarihinde çıkarılan kanunla vatandaşlığın sınırları çizilirken, vatandaşlık haklarının vergi ödemeye bağlandığı görülür. Buna göre en az üç günlük çalışma karşılığı vergi ödeyemeyen kişiler, siyasi herhangi bir hakka sahip olamamaktadır.¹⁰¹ Temel hakların ilkesel düzeydeki ve pratikteki algılanış ve uygulanışları arasındaki bu fark söz konusu dönemde ekonomi paradigmasının toplumu teorik düzeyde bir ayrışmaya tabi tutmasa da, uygulamada en azından siyasal hak elde edebilmenin temel kıstasının gelir sahibi olmak şeklinde belirlendiği anlaşılmaktadır. Esasında söz konusu dönemde mevcut sınıflar göz önüne alındığında, gelir elde etmenin toplumun diğer sınıflarını doğrudan dışlamamakla birlikte, kan yoluyla arazi mülkiyetine sahip olmaya dayalı aristokrasi ile tarımsal üretimle özdeşleşen, eskinin serf, dönemin köylü

⁹⁹ Fransız Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf (22.09.2014)

¹⁰⁰ Françoise Dreyfus, Bürokrasinin İcadı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 112.

¹⁰¹ Oliver Le Cour Grandmaison, Passive Citizens or the Reasonless Poor During the French Revolution 1789-1791, The Languages of Revolution içinde, 1989, İtalya, ss. 177-195, s. 177. <http://www.library.vanderbilt.edu/Quaderno/Quaderno2/Q2.C10.Lecour.pdf> (23.09.2014)

sınıfından ziyade, burjuva sınıfını işaret eden bir kıstas olduğu da açıktır. *“Ticaret burjuvazisinin, devletin birleştirilmesinden, Devrim ve Napolyon tarafından ticaretteki iç engellerin kaldırılmasından kazançlı çıktığı kesindi ama ünlü “devrimci burjuvazinin” büyük ölçüde, özellikle avukatlar başta olmak üzere, serbest meslek sahiplerinden ve memurlardan oluşması dikkate değerdir.”*¹⁰²

Ekonomi paradigmasında toplum ve devletin konumlanmasında burjuva sınıfının veya kapitalizmin baskınlığını gösteren bir başka örnek de temel haklarla ilgilidir. Burjuva sınıfı, merkezi otorite ile dayanışma döneminde, Aydınlanma Felsefesinin rasyonalizmi ile Kilisenin otoritesinin dışlanmasına teorik zemin oluştururken, çatışma döneminde *“...Locke, Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi düşünürlerin de işlemiş olduğu, 1789 Fransız Devrimi Bildirgesinde “kutsal” diye nitelenecek olan mülkiyet...”*¹⁰³ hakkı ile aristokrasinin yok oluşunun temelini atmıştır.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, temel olarak burjuvazinin itici etkisi ile ortaya çıkan halk egemenliği, demokrasi, yazılı anayasaya dayanan devlet düzeni gibi liberalizm tarafından idealize edilen değer ve kurumlar¹⁰⁴ genel kabul görmüş ve olabildiğince uygulamaya geçirilmiş durumdadır.¹⁰⁵ Ancak, bu dönemde ekonomi paradigması, önceki dönemin rakipleri olan aristokrasi ve monarşilerin yerine yeni oluşan bir rakiple karşılaşmaktadır. Bu rakip, kapitalizmin toplumsal dönüştürücü etkisi sonucu ortaya çıkan işçi sınıfı ve sosyalizmdir.¹⁰⁶ Önceki dönemin mevcut

¹⁰² E. Wood, 2007, s. 103.

¹⁰³ İ. Doğan, 2013, s. 63.

¹⁰⁴ E. Wood, 2007, s. 87 vd.

¹⁰⁵ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987, s. 9.

¹⁰⁶ Bu sınıfın ekonomi paradigmasına alternatif olarak çıkardığı değerler ve çeşitli talepleri nedeniyle Klasik Liberalizmin içine düştüğü teorik düzeydeki sıkıntı ve yerini Modern Liberalizme bırakması yukarıda açıklanmıştır.

yapısında yer alan aristokrasi ve monarşilere galip gelen ekonomi paradigması, toplum ve devleti kendi öngörüsüne uygun biçimde şekillendirme imkânı bulmuş olmasına rağmen, 1830'lu yıllardan itibaren, teorik olarak daha geniş bir anlamı olsa da pratikte işçi sınıfı talepleriyle özdeşleşen sosyalizmin ortaya koyduğu değerleri ve talepleri de hesaba katmak ve toplum ve devleti konumlandırışında bu dengeyi de gözetmek zorunda kalmıştır. Esasında liberalistler, monarşiye karşı mücadelelerinde işçi sınıfı ile aynı cephede yer almıştır. Bunun en çarpıcı örneği, 1830 yılında Fransa'da monarşiye karşı liberal muhalefet ve işçilerin birlikte gerçekleştirdikleri Temmuz Devrimidir. Ancak, aynı dönemlerde İngiltere'de işçilerin liberallerden hak taleplerini içeren Çartist (Chartist) Hareket de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, söz konusu dönemde iki sınıfın birbiri ile çatışma içinde olduğu da bir başka gerçekliktir.¹⁰⁷

Dönemin çalkantılı siyasi olayları ayrı bir inceleme konusu teşkil etmekle birlikte, ekonomi paradigmasında toplum ve devletin konumu açısından önemli olan nokta, söz konusu paradigmada, başlangıç döneminde toplum ile kastedilen daha çok burjuva sınıfı iken, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaçağ yapısının yerine kurulan yapıda ortaya çıkan işçi sınıfı ve sosyalist ideoloji, toplum teriminin anlamını genişletecek şekilde değişikliklere sebep olmuştur. Dolayısıyla artık ekonomi paradigması açısından toplum ve devlet kavramları sadece kendi doğrularına göre şekillendirilebilen kavramlar olmaktan çıkmıştır. Bu değişikliğin pratikteki yansımaları, 19. yüzyıl boyunca yaşanan büyük çaplı toplumsal olaylarda somutlaşırken, teorik düzeydeki seyri sosyalizm üzerinden incelenebilir. Esasında

¹⁰⁷ Ateş Uslu, Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840), Akademik İncelemeler Dergisi, C. 9, S. 1, 2014, ss. 1-24, s. 14 vd.

liberalizmin de sosyalizmin de Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Fransız İhtilali ile ön plana çıkan, kanun önünde bütün vatandaşların eşitliği, yani siyasal eşitlik ilkesinin, özellikle 1815'ten itibaren çeşitli düşünürler tarafından ekonomi alanına uygulanması bu ideolojinin doğmasına yol açmıştır. Sosyalizmin temel savı ve bir anlamda liberalizm eleştirisi, siyasal eşitliğin, toplumdaki kişiler arasındaki eşitliğin gerçekleştirilmesi için yeterli olmadığı, tam anlamıyla eşitliğin, ancak ekonomik alanda da eşitliğin sağlanması ile ortaya çıkabileceği şeklindedir. Ancak bunun ne şekilde sağlanacağı hususu 19. yüzyıl boyunca tartışmalara konu olarak, sosyalizmin bu dönem boyunca teorik planda kalmasına ve kalıcı şekilde uygulamaya geçişinin ancak 1917 Bolşevik Devrimi ile gerçekleşmesine neden olmuştur.¹⁰⁸ İşçi sınıfını ve sosyalizmin ekonomi paradigmasında toplum ve devlet açısından doğurduğu en önemli sonuç ise, artık, toplum ve devlete ilişkin kurgularda hesaba katılması gereken yeni bir denge unsurunun ortaya çıkmasıdır. Ayrıca, Karl Marx tarafından ortaya konulan çeşitli çalışmalarla birlikte farklı bir anlam kazanan sosyalizm¹⁰⁹, liberal ideolojinin, kendisine bütünüyle alternatif getiren bir karşı görüşle de muhatap olmaya başlamasına neden olmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde, ekonomi paradigması, bir yandan kendi dışında meydana gelen değişikliklerle uğraşırken, diğer taraftan da kendi içinde ortaya çıkan çeşitli sorunlara çözümler geliştirmek durumunda kalmıştır. Ekonomi paradigmasında toplum ve devletin konumu da söz konusu olaylara göre şekillenmiştir.

¹⁰⁸ F. Armaoğlu,1987, s. 14.

¹⁰⁹ F. Armaoğlu,1987, s. 14.

Yüzyılın hemen başında 1929'da yaşanan Büyük Buhran nedeniyle, ekonomi paradigmasında klasik liberalizmin yerini modern liberalizm almıştır. Böylece piyasaya müdahale anlayışında ekonominin arz yönünün desteklenmesi¹¹⁰, dolayısıyla toplumun öncekine kıyasla daha geniş bir anlama bürünmesi söz konusu olmuş; devlet de pasif nitelikli bir aygıt yerine, piyasalara doğrudan müdahale eden ve hatta tüm sosyal sorunlar ve sosyal işler için en uygun çözüm aracı olarak algılanmaya başlanmıştır.¹¹¹ Böylece ortaya Refah Devleti kavramı çıkmıştır. Ancak, özellikle 1950'ler ile 1960'larda altın çağını yaşayan bu anlayış¹¹² da çok uzun süre devam edememiş, kapitalizme içkin olduğu iddia edilen bir başka kriz, ekonomi paradigmasında tekrar değişim ihtiyacını doğurmuştur.

1973 yılında yaşanan Petrol Krizi ile başlayan süreçte krizin sorumlusu Refah Devleti anlayışı olarak ilan edilirken, modern liberalizm de yerini Neo-Liberalizme bırakmıştır.¹¹³ Küreselleşme ile özdeşleşecek bu dönemde toplum bir önceki dönemi de aşacak şekilde, küresel düzeyde bir anlama kavuşurken, artık devlet de küresel toplumun bütünleşmesinin önünde bir engel gibi algılanmaya başlanmıştır. Neo-Liberalizm ile tekrar itibar kazanan piyasa mekanizmasına güven ilkesi, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar eliyle oluşturulan teknik ideallerin tek ve evrensel doğru olarak kabul edilmesine ve dolayısıyla devletin tek işlevinin de bu doğruları hayata geçirmek olarak kurgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede 1980 ile 1990 yılları arasında minimal devlet anlayışı ön plana çıkarken¹¹⁴, 1990'dan itibaren yıkılan

¹¹⁰ M. Eğilmez, E. Kumcu, 2004, s. 31.

¹¹¹ S. Alp, 2009, s. 266 – 268.

¹¹² Zafer Durdu, Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 2009, S. 22, ss. 37-50, s. 42, 48.

¹¹³ İ. Acar, M. Şahin, 2009, s. 84.

¹¹⁴ Soner Bayramoğlu, Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 32.

Sovyet Bloku'ndan kopan yeni Doğu Avrupa devletlerinin küresel piyasaya entegrasyonu için söz konusu ideal teknik düzenlemeleri iç hukuka entegre eden düzenleyici devlet anlayışı önem kazanmıştır.¹¹⁵

Nihayet 2008 yılında yaşanan Küresel Ekonomik Kriz ile birlikte, Neo-Liberalizm de sorgulanmaya başlanmıştır. Yukarıda Neo-Liberalizme ilişkin bölümde ifade edildiği üzere, küreselleşmenin sona erip ermediği yönünde tartışmalar başlamış olmakla birlikte¹¹⁶, bu kriz neticesinde ekonomi paradigmasında ne gibi değişimler olacağı ve dolayısıyla toplum ve devletin ne şekilde konumlandırılacağı henüz belirginleşmemiştir.

Bu çerçevede ekonomi paradigmasında toplum ve devletin konumunun tarihsel süreç içerisinde büyük oranda değişikliğe uğradığı ifade edilebilir. Toplum, başlangıçta özellikle burjuva sınıfı olmak üzere belirli bir kesimi ifade ederken, ilerleyen süreçte önce işçi sınıfı olmak üzere diğer sosyal birimleri de kapsayacak şekilde bir ülkenin tüm sosyal varlığına, ardından da ülke sınırlarının da ötesinde küresel çapta sosyal varlığa dönüşmüş gibi görünmektedir.

Devlet ise tarihsel süreç içerisinde yaşanan krizlere çözüm arayışları kapsamında, piyasaya müdahale etme ve etmeme ekseninde, bir dönem müdahale etme, ardından gelen dönemde ise etmeme noktasında konumlandırılmıştır. İçinde bulunulan 2008 krizi sonrası dönem devletin tekrar müdahale etme noktasına çekildiği bir görünüm arz etmektedir. Özellikle Neo-Liberalizmin ortaya çıktığı Amerika

¹¹⁵ Nihat Bulut, Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu? Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2003, C. 52, S. 2, ss. 173-197, s. 173,174.

¹¹⁶ A. Roberts, 2010, s. 561; T. Tan, 2010, s. 16; E. A. Tonak, 2009, s. 43.

Birleşik Devletlerin de bile krizden kurtulmanın “batmak için çok büyük” (too big to fail) kavramlaştırması ile ancak devlet eliyle sağlanması¹¹⁷ bu kanıyı güçlendiren önemli bir olaydır.

1.2. Kamu Hukuku Paradigması Açısından Değerlendirme

Her ne kadar bugünkü kamu hukuku paradigması, 17. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasında başlayan değişim sürecinin bir sonucu olarak kabul edilse de esasen temel kavramları Roma İmparatorluğu dönemine kadar gider. Kamu hukuku ile ekonomi paradigmaları bu açıdan değerlendirildiğinde, kapitalist üretim tarzının değerlerine dayanan ekonomi paradigmasının, çok daha yakın dönemde ortaya çıkmış olduğu açıktır.

Ancak, kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigması, 17. yüzyıldan itibaren içerikleri açısından değerlendirilecek olursa, kamu hukuku paradigmasının, insanlık tarihi boyunca farklı paradigmalar ve ideolojiler arasında yaşanan mücadeleler neticesinde üzerinde uzlaşılan doğruların kristalize edilmiş değerlerinden oluştuğu; buna mukabil ekonomi paradigmasının, kapitalist üretim mantığının ön plana çıkarttığı değerlere göre şekillendiği ifade edilebilir. Bu çerçevede, kapitalist üretim mantığının hâkim olduğu ekonomi paradigmasının teorik temelleri incelenirken liberal ideoloji üzerinden ilerlenmesi mümkün iken, kamu hukuku paradigmasının tek bir ideolojiye bağlanması mümkün bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, kamu hukuku paradigmasının teorik temelleri konusunda, ekonomi paradigmasında liberalizmin

¹¹⁷ ABD Finansal Kriz Araştırma Komisyonu, Finansal Kriz Araştırma Raporu, 2011, s. xvi. <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/pdf/GPO-FCIC.pdf> (16.10.2014)

oynadığı role karşılık gelen tek bir ideolojiden veya kapitalizmin etkisine benzer bir üretim mantığından bahsedilemez. Ekonomi paradigmasında kapitalist üretim tarzının ve liberalizmin oynadığı rolü, kamu hukuku paradigmasında kamu hukuku üstlenmiştir. Dolayısıyla kamu hukuku paradigmasının teorik temellerine inmek için, kamu hukukunun ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimin incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu noktada yöntemsel açıdan ortaya çıkan önemli bir husus vardır. Kamu hukuku paradigması, adından da açıkça anlaşıldığı üzere, bir yanıyla hukuku, bir yanıyla da o hukukun dayandığı temel değerleri içeren paradigmayı ifade eden bir terimdir. Dolayısıyla kamu hukuku paradigmasının incelenmesi, hem norm olarak vücut bulan pozitif hukuku, hem de pozitif hukukun doğduğu değerler bütünü birliktede ele almayı gerektirir. Kamu hukuku paradigmasının, pozitif hukukla ilgili yönü kamu hukuku - özel hukuk ayrımı çerçevesinde gelişmiş iken, paradigma yönü insan hakları kavramı çerçevesine oturmaktadır. Kamu hukuku paradigmasından ve onun teorik temellerinden bahsedebilmek için, öncelikle kamu hukukunun mevcut olması gerektiği dikkate alındığında; kamu hukuku paradigmasının teorik temellerinin, kamu hukukunun ortaya çıkışından günümüze kadar geçirdiği süreç üzerinden incelenmesi uygun bir yöntem olacaktır. Diğer taraftan, kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumlanışını incelemek açısından da insan hakları kavramı elverişli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede, birey, toplum ve devlet kamu hukuku paradigması açısından incelenirken, kamu hukuku paradigmasının teorik temelleri kamu hukuku – özel hukuk ayrımının ortaya çıkışından günümüze kadar geçirdiği değişim üzerinden; kamu

hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumlanması da insan haklarının ortaya çıkışından günümüze kadar geçirdiği değişim üzerinden incelenecektir.

1.2.1. Kamu Hukuku Paradigmasının Teorik Temelleri

Literatürde kamu hukukunun orta çıkışına ilişkin değerlendirmeler, temel olarak kamu hukuku - özel hukuk ayrımından hareketle, Roma İmparatorluğu döneminden başlamakta, Roma'nın yıkılışıyla birlikte kamu hukukunun ortadan kaybolduğu, akabinde 17. yüzyılda ortaya çıkan monarşiler dönemiyle birlikte kamu hukukunun dirildiği ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu kapsamda kamu hukuku paradigmasının teorik temelleri Roma İmparatorluğu ve ortaçağ dönemi ile modern dönem olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

1.2.1.1. Roma İmparatorluğu ve Ortaçağ Dönemi

Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımını ilk olarak ortaya atan kişi Romalı hukukçu Ulpianustur. Ulpianus'un anlayışında, her şeyin ya kamusal ya da özel bir niteliği vardır ve özel hukuk bireylerle ilgili konuları kapsarken, kamu hukuku Roma devleti (status rei Romanae) ile ilgili konuları kapsar. Bu çerçevede din, ruhban sınıfı ve magistralar kamu hukuku kapsamındadır. Bu ayrım, konusu devlet ve onun yönetimi olan ayrı bir hukuk alanı olduğu varsayımına dayanması açısından önemlidir. Ancak, bu dönemde kamu hukuku ve özel hukuk arasındaki ayrım çok net de değildir.

¹¹⁸ Ö. Perçin, 2010, s. 292 vd.

Örneğin, Romalı hukukçular kasabaların (civitas) özel hukuka mı kamu hukukuna mı tabi olacağı konusunda tartışmalar yürütmüşler ve “kamu” (public) teriminin Romalı insan topluluğuna (Roman people) ait olduğu, kasabaların ise bireyler ile aynı pozisyonda bulunduğu sonucuna varmışlardır. Fakat Romalı hukukçuların görüşlerinin tutarlık taşıdığı ya da uygulama ile her zaman uyduğu söylenemez. Zira Roma hukukunda yerel yönetimlere özgü düzenlemeler ve tazmin kuralları mevcut olmakla birlikte, bunlar ne tam olarak Romalı insan topluluklarına ne de bireylere yönelik olanlarla aynıdır. Ek olarak, Romalı hukukçular, kamu hukuku (ius publicum) teriminin kullanımında her zaman aynı şeyi kastetmemişlerdir. Ius publicum kimi zaman Romanın tüm yasal düzeni anlamında, kimi zaman üstün hukuk kuralları anlamında ve kimi zaman da günümüzde açık şekilde özel hukuk alanında kabul edilen bazı alanları da kapsayacak içerikte kullanılmıştır. Son kullanıma örnek vermek gerekirse; sivil toplumun devamına ilişkin olmaları ve dolayısıyla kamu yararını ilgilendirmeleri nedeniyle evlenme, boşanma ve velayet, kamu hukukuna ait addedilmiştir.¹¹⁹

Ancak, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte kamu hukuku, devletin ortadan kalkması nedeniyle uygulanamaz hale gelmiştir. Roma özel hukuku ise aynı topraklarda izlerini devam ettirmiş, hatta kavimler göçü ertesinde kurulan krallıkların hukuklarına da temel teşkil etmiştir. Zamanla “Pandekt Hukuku” olarak adlandırılmaya başlanan bu hukuk, Ortaçağ boyunca ortak ve tamamlayıcı hukuk

¹¹⁹ David Johnston, "The General Influence of Roman Institutions of State and Public Law, The Civilian Tradition and Scots Law. Aberdeen Quincentenary Essays içinde, Editörler D.L. Carey Miller, R. Zimmermann, Duncker & Humblot, Berlin, 1997, ss. 87-101, s. 1- 18.
<http://iuscivile.com/legacy/reprints/j-1.pdf> (16.10.2014)

olarak Avrupa’da uygulama alanı bulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren ise Pandekt hukuku terimi, Roma Özel Hukukunun Alman kültürünün egemen olduğu ülkelerde kullanılan biçimini işaret eder hale gelmiştir.¹²⁰

Bununla birlikte, teorik düzeyde kamu hukukunun izi, Ortaçağda da sürülebilmektedir. Ortaçağda devlet ve egemenlik konuları dönemin ihtiyaçları çerçevesinde ele alınırken, Roma kamu hukukunun terimleri kullanılmış, yeniden tanımlanmış ve farkı şekilde yorumlanmış; tartışmalar Roma kamu hukukunun mevcut bilgi birikimi üzerinden yapılmıştır.¹²¹ Bu kapsamda, teorisi ile Jean Bodin’i etkilediği, dolayısıyla bir anlamda modern egemenlik düşüncesinin temelini atan isim olduğu ifade edilen ve 1313 ile 1357 yılları arasında yaşayan Bartolus’un Ortaçağda kamu hukukuna ilişkin çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Bartolus, Aristo’nun iyi ve kötü yönetim şekilleri tasnifini teorisine esas alarak başlamakta ve monarşinin ideal olduğu görüşünü benimsemektedir. Onun teorisi görecelidir, bütün monarşiler aynı olmadığı gibi, devletin büyüklüğüne göre farklı yönetim şekilleri de ideal olabilir. Ancak, monarşi mutlakıyetçi bir idare olmakla birlikte, bu rejim için en önemli şart kamu yararını amaçlamaktır. Aksi takdirde, yönetim şekli monarşi değil tiranlık niteliğini kazanacaktır. Bartolus’un açıklamalarındaki temel varsayım, dünya genelinde bir imparatorluğun hukuken mevcudiyetidir ve bütün memleketler bu otoriteye bağlıdır. Bu otorite imparator olarak somutlaşmakta ve imparatorunda bütün kanunların kaynağı ve sahibi olarak ortaya çıkmaktadır. Krallar, şehir yönetimleri gibi alt derecedeki yöneticiler de kullandıkları yetkilerini en üst irade olan İmparatordan alırlar.

¹²⁰ Eşref Küçük, “XII. Yüzyıl Rönesansı ve “Yeniden Doğan” Roma’yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku”, AÜHFD, 2007, C. 56, S. 4, ss. 111 – 122, s. 115 – 119.

¹²¹ D. Johnston, 1997, s. 14.

Bartolus'un teorisinde o dönemde yaşanan siyasi olaylar çerçevesinde Kutsal Roma İmparatorluğunun özellikle İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde otoritesini devam ettirme çabası önemli ölçüde göze batmaktadır.¹²²

1.2.1.2. Modern Dönem

Ortaçağ siyasi sisteminde merkezi bir otoritenin bulunmaması nedeniyle uygulamada ortadan kalkan kamu hukuku, 17. yüzyıldan itibaren merkezileşme temelinde oluşmaya başlayan yeni siyasal yapıda tekrar hayat bulmuştur. Yeni siyasal yapı, 1648 Vestfalya Anlaşması ile resmileşen egemen ve merkezileşmiş siyasi otorite modeline dayanmaktadır. Bu dönemin siyasal aktörlerinden kral, siyasi konumunu önceki döneme göre önemli derecede güçlendirmiştir. Bu siyasi yapının teorileşmesinde, Bartolus'un Roma kamu hukukunun temel kavram ve kuramları üzerine inşa ettiği fikirlerinin devamı kabul edilen egemenlik teorisi ile Jean Bodin'in ismi ön plana çıkar. Bodin egemenlik kavramsallaştırmasını, 1576 yılında yayınlanmış olan Devlet Üstüne Altı Kitap adlı eserinde ortaya koymuştur.¹²³ Bodin anılan eserinde egemenliğin doğasını tanımlamaya çalışmıştır. Sadece Fransa veya Roma örneklerine değil, daha geniş bir çerçeveye bakmış olması, yönteminin evrensel bir nitelik taşıdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bodin, "hangi siyasi güçler münhasıran egemene aittir ve hangileri daha alt otoritelerde de bulunabilir" şeklindeki eskiden beri var olan bir

¹²² C. Crozat, Orta Çağda Dört Devlet Nazariyecisi, Çev. C., Timur, H., & Günyol, V. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1941, C.7, S. 2-3, ss. 367-403, s. 63 vd.

¹²³ Adil Şahin, Siyasal Düşünceler Tarihinde "Sınırlı Devlet" Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011, C. 15, S. 3, ss. 311 – 362, s. 313.

soruyu, “hangi yetkiler egemenlikten feragat edilmeksizin diğer otoritelere devredilebilir” şeklinde ifade ederek çalışmasının temel sorusunu belirlemiştir. Buna verdiği cevapta, egemenliğin en başta gelen özelliğini “genel ve birel olarak hukuka kaynaklık etmek” olarak ortaya koymuştur. Bu özellik aynı zamanda kanunu ilga etmek, düzeltmek ve yorumlamak yetkisini de içermektedir. Bu yorum esasında, Roma hukukunda Iustinianus’un imparator olarak hukukun tek kaynağı ve yorumlayıcısı olma iddiasının kral seviyesinde formüle edilmesidir. Roma kavramları ayrıca Bodin’in egemen olmayan otoritelere ilişkin kabullerinde de kendini göstermektedir. Örneğin, Roma’da magistra’nın, yetkisini aşan alanlarda sıradan birey olarak kabul edilmesi, Bodin’de vali ya da bölge yöneticilerine uygulanmıştır. Ancak bu kural egemen için geçerli değildir, zira toplum tüm yetki ve otoriteyi ona devretmiştir. Dolayısıyla, modern dönemde egemenlik teorisinde de esasen Roma hukukunun temel kavram ve kurumlarının etkileri bulunmaktadır.¹²⁴

Yine de Roma dönemi ile modern dönemin başlangıcı kıyaslandığında, kamu hukukunun aidiyetine ilişkin önemli bir fark bulunmaktadır. Roma hukukunda kamu hukuku, “devlete ait” hukuku ifade ederken, modern dönemin başlarında devlet ve kral özdeşliği nedeniyle kamu hukuku “krala ait hukuk” şeklinde algılanmıştır. Buna yol açan temel neden, söz konusu dönemde ortaya çıkan merkezileşme eğilimidir. Ortaçağ siyasi yapısında aristokratlar arasında en baskın konumu ifade eden krallık, yeni dönemin siyasi yapısında aristokratlar ile mücadele halindeki diğer toplumsal kesimlerin aristokrasiye karşı mecburen yahut gönüllü olarak destekledikleri ve dolayısıyla merkezileşmenin somutlaştığı bir konuma evrilmiştir. Aydınlanma

¹²⁴ D. Johnston, 1997, s. 16 – 18.

felsefesinin destekleyici etkisiyle Ortaçağın bir başka iktidar odağı olan kilise ile girdiği rekabet çerçevesinde dünyevi iktidarın tek sahipliği iddiası da eklenince, kral, devletle özdeş bir konum kazanmıştır. Kralın bu konumu aynı zamanda kamu hukukuna da kaynaklık etmesine ve böylece bir kamu hukuku anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada Roma hukuku ile anlayış farklı netleşmektedir. Zira, Roma İmparatorluğu dönemindeki hukuk çalışmalarında her ne kadar bir kamu hukukundan bahsedilse de bu hukukun ayırt edici yönü sadece “devlete ait hukuk” olarak ifade edilebilmekte, ancak, bunun ötesindeki sınırlar tam olarak tespit edilememektedir. 17. yüzyılda kamu hukuku tekrar canlandığında ise henüz tam anlamıyla olgunlaşmış bir bürokratik ve mali sistem olmadığından, idare hukuku, anayasa hukuku gibi günümüz açısından kamu hukukunun ayrılmaz parçaları olarak kabul edilen alanlar da mevcut değildir. Bu dönemde devlet krala özdeş olarak algılandığı için, kamu hukuku da devlet ile özdeş olan kralın hukuku olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan kralın kilise ile yürüttüğü iktidar mücadelesi de dikkate alındığında, hukuk, dünyevi ve kralın arzusunu içinde taşıyan ve emreden iradeden hâsıl olan kurallar bütünü olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla kamu hukuku 17. yüzyılda tekrar ortaya çıktığında, Roma İmparatorluğu’ndaki “devlete ait hukuk” anlayışından biraz uzakta; devlet ile kralın özdeşliği bağlamında “krala ait hukuk” niteliğinde bulunmaktadır. Kamu hukukunun, kralın kişiliğinden bağımsız, kendi başına tüzel olarak hukuk süjesi olan “devlete ait hukuk” niteliğine ulaşması ise bürokratik ve mali sistemin olgunlaşması süreciyle birlikte 19. yüzyılı bulmuştur.¹²⁵

¹²⁵ Rukiye Akkaya Kia, Bir Ders Konu Olarak Devlet Ya Da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59.

Dolayısıyla modern dönemin başlangıcında ortaya çıkan merkezileşme sonucunda kamu hukuku, devlet, egemenlik ve bu kavramların meşruiyeti konularına odaklanan bir alan olarak, günümüzdeki içeriğine çok yakın bir görünüm arz etmemektedir. Bu durum, dönemin siyasi şartları karşısında olağandır, zira temel siyasi çekişme, kral ile aristokratlar arasında yaşanmakta ve kralın meşruiyeti, Roma hukukundaki imparatorun meşruiyetine ilişkin teorilerin yeniden yorumlanması sayesinde, kralın en üst iktidar olduğu şeklinde teorik bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Ancak, kralın en üst iktidar olarak konumlandırılması, bu kez kral ile kiliseyi karşı karşıya getirmekte ve farklı boyutta bir siyasi çekişme ortaya çıkarmaktadır. Zira ortaçağda benimsenen görüşe göre, krallar mevcut yönetim yetkilerini Tanrı'dan almakla birlikte, buna kilise aracılık etmektedir. Esasında bu tartışma, Roma'nın yıkılmasından sonra kendini Roma İmparatorunun varisi olarak gören Bizans İmparatorları ile Papalık arasında yaşanan siyasi iktidar mücadelesinde daha önce yaşanmıştır. 492 ve 496 yılları arasında Papalık yapan I. Gelasius tarafından ortaya konan ve “Çifte Kılıç” kuramı veya “İki Kılıç” kuramı olarak adlandırılan teoriye göre, Tanrı, Hz. İsa'ya, birincisi uhrevi, ikincisi ise dünyevi erki temsil eden iki kılıç vermiş ve Hz. İsa öldükten sonra uhrevi olan Papa'lara, dünyevi olan ise kilise kanalıyla hükümdarlara geçmiştir.¹²⁶ Dolayısıyla hükümdarlar, bu kılıcı kilisenin buyruklarına uygun olarak kullanmak zorundadırlar.¹²⁷ Bu teori, 16. yüzyılda başlayan Reform hareketlerinin etkisiyle yavaş yavaş etkisini kaybetmiş ve kilisenin siyasi

¹²⁶ Sayime Durmaz, Yüksek Ortaçağ'da Papa-İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsa'nın Savaşı, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010, S.1, ss. 93-120, s. 99.

¹²⁷ Celal Büyük, Yeni Çağ Batı Düşüncesinde Hıristiyanlık ve Siyaset İlişkisiyle İlgili Bazı Düşünceler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, Yıl 1, Cilt 3, Sayı 1, ss. 171-180, s.172; Cengiz Otacı, Tabi Hukukun Tabi Neticesi ya da Laik Hukukun Kökenleri, Sayıştay Dergisi, 2004, S. 54, ss. 113 – 137, s. 134.

alandan dışlanması, bir başka deyişle kilisenin de devlete tabi olması sonucunda, modern anlamda siyaset ve kamu hukukunun temeli olan egemenlik kavramı ortaya çıkabilmiştir.

“16. yüzyılda başlayan Reform ile ... “din”, siyasal iktidarın denetimine girmiştir. Yani Reform ile Kilise, devletten ayrılmamış; devlete bağımlı hale gelmiştir. İşte anılan bu olgu (Kilisenin Krala/devlete bağımlı hale gelmesi), devletin Kiliseyi de kapsar olması, egemenlik kavramının temelini atmıştır. ... İşte modern siyasal hukuksal kavramsallaşmanın başlangıç noktası olarak da, (Jean Bodin tarafından yazılan) “Devlet Üstüne Altı Kitap” adlı eserin yayımlandığı 1576 yılı kabul edilmektedir. ... Modern siyasal hukuksal kavramsallaşma derken; Tanrı’nın karışmadığı, Tanrı’nın yerini ticari devletin aldığı ve Tanrı’nın dünyevi alandan dışlandığı yeni bir düzen kastedilmektedir. Dışlanan Tanrı’nın yerini ise, artık, “insan” ve “akıl” alacaktır.”¹²⁸

Bu yaklaşım Bodin’in Devlet Üzerine Altı Kitap isimli eserinde yer alan *“Tanrıdan sonra dünya üzerinde egemen hükümdarlardan daha yüce bir şey olmadığından ve egemen hükümdarlar O’nun tarafından diğer insanları yönetmek için O’nun vekili olarak atandıklarından onların statülerine çok dikkat ederek gerekli saygı ve hürmeti tam itaat içinde göstermeli ve düşüncelerimizde ve konuşmalarımızda onları onurlandırmalıyız. Bir hükümdara saygısızlık, Tanrıya saygısızlıktır zira hükümdar Tanrının dünyadaki imgesidir...”¹²⁹* ifadesinde görülebilir.

¹²⁸ A. Şahin, 2011, s. 352.

¹²⁹ Jean Bodin, On Sovereignty Four Chapters From The Six Books of the Commonwealth, İngilizceye Çev. Julian H. Franklin, Cambridge University Press, New York, 1992, s. 478.

Böylece 17. yüzyıl boyunca dünyevi nitelikli, kralın arzusunun içinde taşıyan ve emreden iradede hâsıl olan kurallar, toplumsal hayatta önemli yer edinmeye başlamıştır. Bu kuralların, rakibi ya da en azından alternatifi olan kilise hukukunu da aşarak halk tarafından benimsenmesi, kralların önemli bir amacı haline gelmiştir. Bu amaç doğrultusunda, hukuk eğitiminde yeni uygulamalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu uygulamaların başlıcalarından birisi, 14. Louis döneminde Fransa’da yapılan uygulamadır. 1679-1680 döneminde Paris Hukuk Fakültesi yeniden yapılandırılmıştır. Bu çerçevede bizzat Kral tarafından, Fransız Kraliyet Hukuku ve Fransız Medeni Hukuku’nun anlatılması için hocalar görevlendirilmiştir. Bu dersler seçmeli değil, zorunlu ders kapsamında bulunmaktadır. Bu uygulama ile emirnamelerden ve kraliyet kurumların tarihidan başlayarak, Kralın hukukunu bilen ve uygulayan, iyi meslek adamlarının yetiştirilmesi için *“açıkça Fransız Kamu Hukuku’nun öğretilmesi amaçlanmaktadır. ... Kamu Hukuku alanı, Batı Avrupa’da, kralların kendi iktidarlarını dünyevi yasalarla adeta yeniden kurduklarında, ikinci kez doğmuştur diyebiliriz.”*¹³⁰

18. yüzyıla gelindiğinde ise artık kamu hukukunun, Avrupa’da yaygınlaşmasıyla birlikte açıkça okullarda okutulan ders isimlerine konu olmaya başladığı görülmektedir. Bunun çarpıcı bir örneği, 1796 yılında Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okutulmaya başlanan Evrensel Kamu Hukuku dersidir. Bu ders 18. yüzyıl boyunca anılan fakültede lisans düzeyinde okutulmuştur.¹³¹ Eğitim dışındaki düşünsel alanda ise doğrudan kamu hukuku ifadesi

¹³⁰ R. A. Kia, 2013, s. 58,59.

¹³¹ R. A. Kia, 2013, s. 64, 66.

kullanılmamakla birlikte, bu alan kavramsal olarak şekillenmiştir. Bu durum, 18. yüzyılda Montesquieu tarafından yapılan siyasal hukuk ve medeni hukuk şeklindeki tasnifte kendisini gösterir. Bu tasnif, ifadedeki değişikliğe rağmen içerik itibarıyla kamu hukuku – özel hukuk ayrımını işaret etmektedir.¹³²

Ancak, söz konusu ayrımın nihai şekline ulaşması ve dolayısıyla kamu hukukunun olgunlaşması, bürokratik ve mali sistemin olgunlaşması süreci sonunda 19. yüzyıla tarihlenir.¹³³ Fransız İhtilali ile başlayıp, Napolyon Bonapart’ın kanunlaştırma hareketleri ile birlikte devam eden süreç sonucunda¹³⁴, 19. yüzyıl boyunca bürokratik yapının gitgide belirginleşmesi, hem kamu hukukunun hukuk uygulamasındaki yerini belirginleştirmiş, hem de idare hukuku, insan hakları, devlet kamu tüzel kişilerinin yargı denetimine tabi olması gibi kavram ve kurumların gelişmesi ile birlikte, kamu hukukunun kralın hukuku olduğu anlayışından uzaklaşarak, kralın kişiliğinden bağımsızlaştırılmış devletin hukuku olduğu anlayışının yerleşmesine neden olmuştur. Özellikle, Fransız İkinci Cumhuriyetinin başlangıcı olarak kabul edilen 1848 yılından itibaren, Alman Tarihçi okulunun etkisi ve 1789 ve 1848 devrimlerinin ilkelerinin ışığında oluşturulan ve Hauriou, Duguit, Carre de Malberg gibi isimleri birer pozitif hukuk teorisyeni olarak öne çıkaran süreçle birlikte, kamu hukuku, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyıla taşınmıştır. Hukuki pozitivizmin ön plana çıktığı bu süreç, kamu hukukunun özerkleşmesine hizmet etmiş ve *“hukuku tamamen devletin ürünü olarak gören katı Yorumcu Okul’un, Tarihçi Okul ile karşılaşmasından yeni sentezler*

¹³² N. Bilge, 1995, s. 120.

¹³³ R. A. Kia, 2013, s. 59.

¹³⁴ J. W. F. Allison, A Continental Distinction in the Common Law: A Historical and Comparative Perspective on English Public Law, Oxford University Press, New York, 2004, s. 48 vd.; Martyn Lyons, Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution, St. Martin’s Press, New York, 1994, s. 295 – 298.

doğmuştur. Devletin ahlaki bir ilke olarak tartışılmasıyla, devletin hukuki kişiliği üzerine geliştirilen görüşlerle ve siyasi iktidarın hukuki sınırlarının ele alınması ile gerçekten büyük bir dinamizm kazanan bu karşılaşma; modern hukukun yeni kavramlar üretmesini ve Genel Kamu Hukuku dersinin hukuk fakültelerinde bir ders olarak yer almasını sağlamıştır."¹³⁵

20. yüzyılda kamu hukuku açısından en önemli olay 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da ortaya çıkan siyaset biliminin, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyaya yayılarak, siyaset biliminin kamu hukukuna ait olan devlete ilişkin bilim alanı olma tekelinin kırmasıdır.¹³⁶ Esasında siyaset biliminin ortaya çıkışı, aynı zamanda ekonominin de ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkması ile bağlantılıdır. Daha önceleri ekonomi politik veya politik ekonomi olarak adlandırılan ve bir anlamda siyaset bilimi ve ekonomiyi bir arada barındıran bu alan, ekonomi paradigmasının devlet ve piyasa ayrımı paralelinde, 19. yüzyılda siyaset ve ekonominin ayrı birer alan haline gelmesi sonucu, ekonomiye dönüşmüş¹³⁷ ya da indirgenmiştir. Konuyu liberal açıdan değerlendiren yazarlara göre, hukukçular siyaset biliminin ayrı bir alan olmasına, kendi tekellerinin kırılmasını istemedikleri için direnmişlerdir.¹³⁸ Ancak, 19. yüzyılın sonlarında Paul Kenet tarafından yapılan, siyaset biliminin devletin temellerini ve yönetim ilkelerini inceleyen bir bilim olduğu tanımı, 1950'li yıllara kadar kabul görerek, bu alanın yalnızca hukuki yönü olan bir alan olmadığı genel kabul gören bir yaklaşım olmuştur.¹³⁹ 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin

¹³⁵ R. A. Kia, 2013, s. 146 – 151.

¹³⁶ R. A. Kia, 2013, s. 173.

¹³⁷ Gulbankian Komisyonu, Sosyal Bilimleri Açın, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 26.

¹³⁸ Gulbankian Komisyonu, 2011, s.26.

¹³⁹ R. A. Kia, 2013, s. 173.

hegemonik güç olmasının¹⁴⁰ ertesinde, kıta Avrupası'ndaki kamu hukukunun Amerika Birleşik Devletlerindeki karşılığı olan siyaset bilimi¹⁴¹ de doğu ve batı bloğu şeklinde ikiye ayrılan dünyada, Amerikan etkisi altında olan batı bölgesine yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma, doğrudan Amerika Birleşik Devletlerinin en baskın üyesi olduğu Birleşmiş Milletler tarafından tasarlanan ve yürütülen bir çalışmanın ürünüdür. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1946 yılındaki ilk toplantısında kararlaştırılan Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Programı çerçevesinde¹⁴², 1951 ila 1956 yılları arasında Brezilya, Türkiye, Orta Amerika, Kosta Rika ve Güney Doğu Asya'da ve 1956 ila 1959 yılları arasında da Libya, Mısır, Etiyopya, Arjantin, Burma, Kolombiya, El Salvador, İran, Nepal, Peru, Sudan, Venezuela ve Kanada'da açılan kamu yönetimi enstitüleri gibi kurumlar,¹⁴³ liberal ekonomi paradigması çerçevesinde oluşturulan piyasa ve devlet ayrımı paralelinde ortaya çıkan siyaset bilimi ve iktisat bilimlerinin, giderek dünya genelinde hâkimiyet kurmasını sağlamış, dolayısıyla kamu hukukunun gerilemesine neden olmuştur.

Günümüzde ise kamu hukuku, 20. yüzyılın başında siyaset bilimi karşısında yaşadığı gerilemenin daha ağırlığını ekonomi disiplini karşısında yaşamaktadır. Bu gerileme, ilerleyen dönemde ekonomi disiplininin diğer sosyal bilimlerin alanlarını konu edinmesi ve bu alanları kendi araç ve yöntemleri vasıtası ile yorumlaması

¹⁴⁰ Immanuel Wallerstein, U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony, Monthly Review, 2003, C.55, S.3, s. 1.

<http://monthlyreview.org/2003/07/01/u-s-weakness-and-the-struggle-for-hegemony> (05.03.2015)

¹⁴¹ R. A. Kia, 2013, s. 162, 167, vd.

¹⁴² Birleşmiş Milletler, The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60 Year History, Birleşmiş Milletler Yayını, New York, 2008, s. 44 -45. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan030594.pdf> (02.10.2014)

¹⁴³ Birleşmiş Milletler, 2008, s. 48.

anlamına gelen “ekonominin emperyalizmi”¹⁴⁴ olgusu ortaya çıktığında daha da belirgin hale gelmiştir. Zira, bu yaklaşım çerçevesinde ortaya çıkan, hukukun ekonomik analizi¹⁴⁵, artık mevcut hukuku da ekonomi paradigmasına göre yorumlamakta ve şekillendirmektedir. Bu durum, hukukun sınıflandırmasına kadar sirayet etmiş ve hukukun klasik sınıflandırması olan kamu – özel hukuk ayrımının yerine, ekonomi ile ilgili olan ve olmayan şeklinde bir sınıflandırmadan hareketle “ekonomi hukuku” gündeme gelmiştir. Hukukun ekonomik olmasının kıstası, ulusal piyasaların uluslararası piyasalara entegrasyonu için gerekli olan rekabet, bankacılık ve enerji gibi alanlarla ilgili olmaktadır.¹⁴⁶

1.2.2. Kamu Hukuku Paradigmasında Birey, Toplum ve Devletin Konumu

Kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumu incelenmeye başlarken dikkate alınması gereken en önemli husus, 16. ve 17. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan sosyal, ekonomik, hukuki ve siyasi değişimler kapsamında, İngiltere dâhil Batı Avrupa bütünsel olarak değerlendirilebilirken, kamu hukuku söz konusu olduğunda İngiltere’nin inceleme dışında bırakılmak zorunda kalındığıdır. Zira Anglo-Sakson hukukunda kamu hukuku özel hukuk şeklinde bir ayırım bulunmamaktadır. Dolayısıyla kamu hukuku denilince, Kıta Avrupası ön plana çıkmakta ve özellikle

¹⁴⁴ Ben Fine, *Economics Imperialism and Intellectual Progress: The Present as History of Economic Thought?*, *History of Economics Review*, 2000, C. 32, ss. 10 – 36, s. 12.

¹⁴⁵ Bkz. Louis Kaplow ve Steven Shavell, *Economic Analysis of Law*, *Handbook of Public Economics* içinde, 2002, C. 3, ss. 1661-1784.

¹⁴⁶ Ö. Perçin, 2010, s. 302 - 303.

1648 yılında imzalanan Vestfalya Anlaşması önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Vestfalya Anlaşması ile Avrupa'da sınırları belirli, merkezi otoriteye dayanan ve egemenlik sahibi devletler, bir başka deyişle modern devletler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Bu olay aynı zamanda kamu hukuku açısından birey, toplum ve devletin konumlanışında da bir başlangıç noktasıdır. Zira, ortaçağdaki toplumsal ve siyasal yapı yerini modern dönemin yapısına bırakmıştır. Tabii ki bu dönüşüm birden bire olmamış, bir süreç dahilinde gelişmiştir ancak bu sürecin başlangıç noktası Vestfalya Anlaşması olarak kabul edilmektedir.

Bu noktada önemle belirtilmesi gereken husus, kamu hukuku paradigmasının, başlangıçta, ekonomi paradigmasından farklı olarak, devlet ve toplum karşıtlığı üzerine kurulmuş olmadığıdır. Tam tersine, devlet ve toplum tek bir yapı olarak kabul edilir ve paradigmanın başlangıç noktasındaki devlet ve toplum konumlanması da bu temel üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes gibi düşünürlerin çalışmalarında açıkça görülebilir.¹⁴⁸ Dolayısıyla kamu hukuku paradigmasının başlangıç noktasında, devlet ve toplumun konumlanması bir zıtlık üzerinden değildir, bu iki kavram birbirinden ayrı yapılar olarak algılanmaz.

Kamu hukuku paradigmasında bireyin konumu ise yine toplum ve devletin bütünleşik konumu ile ilgilidir. Başlangıçta devlet ve toplumu karşıtlık içinde olmayan bütünleşik bir yapı olarak algılayan bu paradigmada, doğal olarak birey ön planda değildir. Ön planda olan devlettir. Devlet toplumun doğal bir parçasıdır, bu doğallık

¹⁴⁷ Daniel Deudney, *Binding Sovereigns: Authorities, Structures, and Geopolitics in Philadelphian Systems*, *Social Psychology* içinde, Editör J. Richard Eiser, Cambridge University Press, 1996, ss. 190 – 304, s. 190,191.

¹⁴⁸ İ. Doğan, 2013, s. 95.

içinde kimi zaman iyiye kimi zaman ise kötüye yönelebilir. Önemli olan bu doğal yapının iyi halinin nasıl oluşturulacağı ve nasıl korunup sürdürülebileceğidir. Bu tartışmalar ilk olarak Antik Yunanda yaşayan düşünürler tarafından yapılmış ve çeşitli yorumlar ve tasnifler geliştirilmiştir.¹⁴⁹ İşte Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes gibi düşünürler, bir anlamda bu düşünsel zincire eklenmiş halkalar olarak görülebilir. Bu nokta, ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının temel kabullerinin ne derece farklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira, ekonomi paradigması, bireyden hareketle toplum ve devleti kurarken, bir anlamda tüme varıma benzer bir yöntem sergilerken; kamu hukuku paradigması, devletin ve toplumun dahi ayrı olmadığı bütünleşik bir yapıdan hareket etmekte, bir anlamda tümünden gelime benzer bir yöntem sergilemektedir. Kamu hukuku paradigmasında birey ise, ekonomi paradigmasındaki durumun tam tersi olarak, daha sonraki tarihsel dönemlerde yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar sonucunda, ekonomi paradigmasına daha yakın olan J. Locke, Montesquieu, A. Smith gibi düşünürlerin teorilerinin etkisi ile kamu hukuku paradigmasında da devlet ile toplumun ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰ Bu çerçevede, kamu hukuku paradigmasında birey algısının en belirgin yönü, tikel değil tümel bir soyutlamaya dayanmasıdır. Bir başka deyişle kamu hukukunda birey, biyolojik varlık olarak insan türüne aitlik temelinde, toplumun bir parçası olarak kurgulanmıştır. Bu nedenle bireyin toplum içindeki konumunda öznel farklılıklarının etkisi avantaj olarak öne çıkarılmaz. Oysa ekonomi paradigmasında bireyin toplum

¹⁴⁹ Platon, *Complete Works*, Hackett Publishing Company, Cambridge, Editörler John M. Cooper, D. S. Hutchinson, 1997, s. 1154 – 1188; Aristo, *Politics*, Hackett Publishing Company, Cambridge, Çeviri C. D. C. Reeve, 1996, s. 65- 91; Ksenophon, *The Old Oligarch*, Aris&Phillips Klasik Metinler, Editörler J. L. Marr, P. J. Rhodes, Oxbow Books, Oxford, 2008, s. 38 – 57.

¹⁵⁰ İ. Doğan, 2013, s. 75.

içindeki konumunu belirleyen tam olarak öznel farklılıklarıdır. Ekonomi paradigmasında birey beceri, yetenek ve bilgisine göre piyasa içerisinde ihtiyaçlarını karşılayarak toplum içindeki konumunu, tamamen öznel ve özgül artıları ve eksilerine göre hak eder. Oysa kamu hukuku paradigmasında bireyin toplumsal konumu için insanlık onuru¹⁵¹ ile bağdaşan bir alt sınır çizilir ve bireyin beceri, yetenek ve bilgisi gibi öznel ve özgül artıları ve eksilerine bakılmaksızın bu haklara doğuştan sahip olduğu¹⁵² kabul edilir.

Kamu hukuku paradigmasında toplumun algılanışı da ekonomi paradigmasından farklı şekildedir. Ekonomi paradigmasında toplumun basitçe bireylerin toplamı olarak algılandığı yukarıda ifade edilmiş idi. Kamu hukuku paradigmasında ise toplum tek tek bireylerin toplamından ötede bir anlam ifade eder.¹⁵³ Bu bakış açısı, liberalizmin ortaya koyduğu birey anlayışına karşı, 1980'lerde ABD'de antiliberalizmin en popüler biçimi olarak gelişen ve liberalizme, Marksizm'e dayanmadan alternatif bir tez getiren komüniteryanizm çerçevesinde çok etkili bir biçimde ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Toplulukçuluk ya da cemaatçilik olarak da adlandırılan komüniteryanizm, klasik liberalizm ile kolektivizm arasında orta yol bulmaya çalışan sosyal bir teori olarak tanımlanmakta olup, temel olarak liberalizmin bireycilik ve özgürlük kavramlarını algılayışını eleştirir. Bu yaklaşıma göre, liberalizmin temelindeki ben algılayışının, değeri kendinden menkul ve her şeye önceliği olan bir kavram olarak özgürlüğe temel teşkil ettiği iddiası doğru değildir. Ben algısı her şeyin

¹⁵¹ A. Çeçen, 2000, s. 107.

¹⁵² A. Çeçen, 2000, s. 129 vd.

¹⁵³ Mustafa Bayram Mısır, Hukuk ve Devlet Özdeşliğinin Ötesinde Kamu Hukuku, Ankara Barosu Dergisi, 2013, S. 3, ss. 208-243, s. 220.

¹⁵⁴ Sururi Aktaş, Komüniteryan Etik, AÜHFD, 2002, C. 6, S. 1-4, ss. 3-16, s. 3-4.

kaynağı değil, tam tersine istek ve amaçlarla şekillenen bir sonuç olarak algılanmalıdır. Bu durum bireye tanınan özgürlükler üzerinden açıkça ortaya konulabilir. İfade özgürlüğü örnek olarak alınacak olursa, ifade edilecek bir şey olmadığında ifade özgürlüğünün salt özgürlük olarak bir anlamı yoktur. Bir başka deyişle, ifade etme özgürlüğünün anlam kazanabilmesi için ifade edilmek istenen bir şey olmalıdır. İfade edilmek istenen bir şey olmadığı zaman ifade etme özgürlüğünün değerinin olmaması, bu özgürlüğün kendinden kaynaklanan bir değeri olmadığını ispatıdır. Soyut ve bütünsel özgürlük kavramını oluşturan bütün özgürlükler için bu durum geçerli olduğuna göre, aslında soyut ve bütünsel özgürlük kavramının içerikten bağımsız olarak ayrı bir değer olmadığı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla, ben algısı, istek ve amaçlarla şekillenen bir sonuç olup, bireyi her şeyin kaynağı olarak görmek doğru değildir.¹⁵⁵

Bu noktada kamu hukuku paradigmasına ilişkin olarak altı çizilmesi gereken en önemli husus, kamu hukuku paradigmasının temel olarak, tarihi süreç içerisinde yaşanan toplumsal olaylar sonucu ortaya çıkan uzlaşmaları yahut yaşanan çalkantılar neticesinde gelinen denge noktalarını ifade edecek şekilde gelişmiş olduğudur. Bu gelişmeler ise, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan yeni dengeler çerçevesinde, kamu hukuku paradigmasının farklı içerikler almasına, ekonomi paradigması da dahil olmak üzere farklı paradigma ve ideolojilerden etkilenecek değişik unsurlar barındırmasına neden olmuştur. Ancak, kamu hukuku paradigması merkezileşme neticesinde ortaya çıktığından, bir taraftan da merkezileşmenin teorik alt yapısında yer alan Eski Yunan

¹⁵⁵ Andre Berten, Pablo Da Silveira, Herve Pourtois, Liberaller ve Cemaatçiler, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s. 225-292.

ve Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanan bir değerler bütünü de muhafaza etmektedir. Bir başka deyişle kamu hukuku paradigması, insanlığın Antik Yunan'da başlayan ve Roma İmparatorluğu döneminde devam eden, Ortaçağda uygulamadan kalkmakla birlikte teorik düzeyde varlığını sürdüren devlet ve topluma ilişkin entelektüel birikim süreci sonunda ortaya konan değerlerin, 16. ve 17. yüzyıl boyunca merkezileşme kapsamında yorumlanması sonucunda inşa edilip ortaya konulmuştur. Ancak, kamu hukuku başlangıçtaki bu içeriğine bağlı ve statik bir yapıda da kalmamıştır. Anılan yüzyılları takip eden tarihsel süreç içerisinde, devlet, toplum ve ekonomi alanlarında ortaya çıkan olaylar ve bunların neticesinde yaşanan toplumsal çatışmalar, her alanı olduğu gibi kamu hukukunu da etkilemiştir. Bu etkilenme çoğunlukla söz konusu toplumsal çatışmalar sonucunda ulaşılan denge noktalarının anayasacılık, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrımı gibi hukuksal kurumlarla ifade edilmesi şeklinde vücut bulmuştur. Böylece kamu hukuku paradigmasının ilk olarak ortaya çıkışından itibaren toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda yaşanan çatışmalar sonucunda kabul edilen uzlaşmalara göre içerik değiştirdiğinin ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Bu nedenle kamu hukuku paradigması, toplumsal alanın her boyutuna ilişkin çeşitli değerler ile donanmış durumdadır. Örneğin, kamu hukuku paradigmasının ceza hukukuna ilişkin boyutu ayrı bir derinlik taşıırken, anayasacılık hareketlerinden bahis açılması bambaşka bir boyutu gündeme getirir. İdari teşkilat odak alınır ise idare hukuku, genel olarak devlete odaklanıldığında ise genel kamu hukuku başlı başına ayrı birer inceleme alanı ve kamu hukuku paradigmasının kendi konularını ilgilendiren değerlerini esas alan disiplinler olarak ortaya çıkar. Bu çerçevede, bu çalışmada kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin nasıl konumlandırıldığı araştırıldığına göre, kamu hukuku paradigmasının bu boyutunda yer

alan değerleri ve tarihsel gelişim sürecini ön plana çıkaracak kavramlar üzerinden inceleme yapmak gerekmektedir. Konu bu esastan hareketle ele alınacak olduğunda, kamu hukuku paradigmasının insan haklarının tarihsel gelişim süreci içerisinde incelenmesinin, çalışmanın amacına uygun şekilde kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumunu ortaya koymaya uygun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada tekrar vurgulanması gereken husus, insan hakları ile kamu hukuku paradigmasının özdeş olmadığı, ancak, insan haklarının tarihsel gelişim sürecinin, kamu hukuku paradigmasının özgürlükler ekseninde birey, toplum ve devleti konumlandırışına ilişkin boyutunu incelemeye elverişli olduğudur. Yoksa kamu hukuku paradigması insan haklarına göre şekillenmiş olmayıp, çok boyutlu ve daha geniş kapsamlı bir niteliğe sahiptir. Bu açıdan, kamu hukuku paradigmasının sadece insan haklarına indirgenmesi, kamu hukuku paradigmasının diğer boyutlarını göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Ancak, insan haklarına ilişkin önemli bir başka ayrıntı da esasında insan hakları üzerinde genel kabul varmış gibi görünen haklar olmakla birlikte, bu hakların içeriklerinin yorumu ve uygulamalarına ilişkin çok farklı yaklaşımlardan bahsedilebilir. Esasına bu hakların ortaya çıkışları da farklı yaklaşımların etkileri sonucunda olmuştur ve bütün haklar silsilesi tek bir paradigmanın tutarlı bir ürünü olmaktan çok, farklı paradigmaların tarihsel süreç içerisinde değişen siyasi koşullarda buldukları imkânlar ölçüsünde genel kabule tabi kıldıkları değerlerin ürünüdür. Bu durum, söz konusu hakların içerikleri ve ortaya çıkışlarına ilişkin dinamiklerin incelenmesi ile açıkça görülür. Örneğin, birinci kuşak olarak adlandırılan haklar, esasında o dönemin hâkim ekonomi paradigması çerçevesinde ön plana çıkarılan haklardır ve bu anlamda birey temellidir. Ancak daha sonraki dönemde, birey temelli

olmayan ya da en azından ekonomi paradigması çerçevesinde kurgulanan bireyden farklı bir birey anlayışıyla kabul edilen haklar da bulunmaktadır. Diğer taraftan, insan hakları birçok farklı paradigmanın ya da ideolojinin üzerinde uzlaşma sağladığı değerleri ifade eden bir nitelik taşımakla birlikte, bu hakların içeriğinin nasıl doldurulacağı noktasında birbirine zıt görüşler ileri sürülebilmektedir. Böyle bir durumda, insan haklarının ekonomi paradigmasına göre yorumlanması ile kamu hukuku paradigmasına göre yorumlanması farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Hakların sınırlandırılması konusu bu açıdan iyi bir örnek teşkil edebilir. Kim görüşler özgürlük ile kamu düzeni arasındaki ilişkiyi bir zıtlık gibi algılamakta, kamusal çıkarlar ile bireysel çıkarların çatıştığı noktada bireysel çıkarlara öncelik vermektedir. Ahlak felsefesi kapsamında, adaleti özgürlük temelinde inşa etmeyi doğru bulan yaklaşımın bir türevi olan liberteryenizm, bu tartışmada tarafını bireyden yana almaktadır. Liberteryen haklar teorisine göre, modern devletin yaptığı birçok eylem gayrimeşrudur ve özgürlüklerin ihlali anlamına gelir. Sözleşmelere uyulmasını sağlamak, özel mülkiyeti hırsızlıktan korumak ve barışı sağlamak dışında devletin herhangi bir eylemi ahlaken meşru değildir.¹⁵⁶

Bu çalışma kapsamında kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumlanması, insan haklarının tarihsel gelişim süreci üzerinden incelenecek olmakla birlikte, bu incelemede insan haklarının hangi sınıflandırılmasının daha uygun olduğunun da tespit edilmesi gerekli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Zira, insan hakları farklı kıstaslara göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bunlardan birincisi, klasik insan hakları tasnifi olarak adlandırılan ve hakları negatif, pozitif ve

¹⁵⁶ M. J. Sandel, 2013, s. 79.

aktif statü hakları olarak sınıflandıran yaklaşımdır. Jellinek tarafından yapılan bu sınıflandırmanın temelinde, statü kavramı ve bireyin devlet karşısındaki konumu bulunmaktadır. Hakların vasıflandırılması bireyin devletten beklediği edimin niteliğine göre yapılmaktadır. Bu çerçevede negatif statü hakları, hakkın gerçekleşmesi için devletin negatif bir tutum sergileyerek o hakkı çiğnememesi gereken haklarken, pozitif statü hakları ise devletin olumlu bir müdahalesi olmaksızın gerçekleşemeyecek haklardır. Aktif statü hakları ise katılma hakları olarak nitelendirilir ve devletin hem negatif hem de pozitif edimlerini gerektirebilir. Negatif statü haklarına örnek olarak din ve vicdan özgürlüğü, pozitif statü haklarına örnek olarak eğitim hakkı, aktif statü haklarına ilişkin olarak ise seçme ve seçilme hakları verilebilir. Konuya ilişkin bir başka ayırım ise bireysel ve kolektif haklar ayırımıdır. Bu tasnifte temel kriter hakların taşıyıcılarıdır. Bireylerin tek başına kullanabildiği haklar, bireysel haklar iken, kullanılabilmesi için birden çok kişinin bir araya gelmesi gereken haklar, kolektif haklardır. Bireysel haklara örnek olarak ifade özgürlüğü, kolektif haklara örnek olarak ise dernek kurma hakkı verilebilir. İnsan hakları konularına göre de sınıflandırılmıştır. Çeşitli yazarlar konularına göre farklı sınıflandırmalar ortaya koymuştur. Bunlara örnek olarak Fransız yazarlar tarafından ortaya konan, kişinin fiziki özgürlükleri, düşünce özgürlükleri ve kolektif özgürlükleri şeklindeki ayırımın yanı sıra; kişisel özgürlükler, ekonomik özgürlükler ve entelektüel özgürlükler şeklindeki ayırım; geçim hakları ve kişisel haklar, hukuki haklar, sivil, sosyal ve kültürel haklar, ekonomik haklar ve siyasal haklar şeklindeki beşli ayırım verilebilir. İnsan haklarının sınıflandırılmasına ilişkin son yaklaşım ise ortaya çıktıkları tarihsel dönemleri dikkate alarak insan haklarını kuşaklara ayırır. Bu yaklaşım ilk olarak 1979

yılında Karel Vasak tarafından üç kuşak şeklinde ortaya konulmuştur.¹⁵⁷ Bu çalışma kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumunu tarihsel süreci çerçevesinde ortaya koymayı amaçladığından, incelemeye esas alınan tasnif insan haklarının kuşaklara göre ayrımı olarak benimsenmiştir. Bu çerçevede, aşağıda kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumlandırılışı insan haklarının tarihi gelişim süreci içerisinde kuşaklara göre yapılan ayırım çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

1.2.2.1. Birinci Kuşak İnsan Hakları

İnsan haklarını kuşaklara göre sınıflandıran yaklaşım, her kuşağın, insanlık tarihi içinde birer dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bir takım önemli olaylar sonucunda ortaya çıkan dönüşümlerin ardından birbirlerinin üzerine inşa edildiği ileri sürülmektedir.¹⁵⁸ Ancak bu noktada insan haklarının teoride ve uygulamada farklı seyirler izlediği, dikkat edilmesi gereken bir husustur. İnsan haklarının düşünsel kökenleri, hakkın bir hukuk düzeni gerektirmesi, hukuk düzeninin de bir devlet sistemi gerektirmesi gerekçesinden yola çıkılarak, kimi kaynaklarda Sümerler dönemine kadar¹⁵⁹, kimi kaynaklarda ise içerik olarak Çiçero tarafından kullanılan ve Rönesans filozof ve düşünce insanlarının da benimsediği dignitas (onur) kavramına¹⁶⁰ kadar geri götürülmektedir. Bununla birlikte, insan haklarının uygulamaya geçirilmesi söz

¹⁵⁷ Bülent Algan, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, 2007, Ankara, s. 38-65.

¹⁵⁸ B. Algan, 2007, s. 47.

¹⁵⁹ Ahmet Mumcu, Elif Küzeci, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, Ankara 2011, s. 25 vd.

¹⁶⁰ İ. Doğan, 2006, s. 210.

konusu olduğunda, tarihsel sürece ilişkin genel kabul Fransız İhtilali olarak ortaya konulmaktadır. Bir başka deyişle, insan hakları Fransız devrimciler tarafından canlandırılmıştır.¹⁶¹ Esasında uygulamaya ilişkin ilk belgenin 1215 tarihli Magna Carta Libertatum olduğu da ileri sürülmekle birlikte, dönemin koşullarındaki toplumsal yapı ve anılan belgenin içeriğinin incelenmesi neticesinde, Magna Carta Libertatum, insan haklarını devlete karşı ilk kez garanti altına almaktan çok, ortaçağa özgü ayrıcalıkları güvence altına almaya dönük, dolayısıyla insanlar arası eşitlik düşüncesine yabancı bir belge olarak nitelendirilmektedir.¹⁶² Diğer taraftan esasen tarihsel süreçte insan haklarının devlete karşı korunmasına ilişkin yazılı belgeler 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi, yine aynı tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve yazılı ilk modern anayasa olan 1787 tarihli Amerikan Anayasası'dır.¹⁶³ Ancak, insan haklarının Avrupa ülkelerinde önem kazanması ve sembolik olarak birey ve devlet ilişkisinde siyasi özgürlüklerin temel ölçütü haline dönüşmesi Fransız İhtilali ile olmuştur.¹⁶⁴ Literatürde insan haklarının ilk kez hukuksal düzeyde ABD'de belirdiği, ancak, insan haklarının daha kapsamlı bir biçimde ifade edilmesinin ve bu hakların gerçekleşmesi için ilk önce Avrupa, sonra da dünya çapında bir mücadele isteği ve heyecanının doğmasının Fransız İhtilali ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁶⁵

Bu çerçevede, ilk kuşak insan haklarının ortaya çıkışı, Fransız İhtilali'ne neden olan dinamiklerin incelenmesi suretiyle anlaşılabilir. Bu dinamikler aynı zamanda, daha önce monarşilerin ortaya çıkmasıyla oluşmaya başlayan kamu hukuku

¹⁶¹ M. Wood, 2007, s. 106.

¹⁶² İ. Doğan, 2006, s. 209,210.

¹⁶³ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 60-62.

¹⁶⁴ İ. Doğan, 2006, s. 210.

¹⁶⁵ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 63.

paradigmasında birey, toplum ve devletin konumlanışında yeni bir aşamaya geçilmesine de neden olmuştur. Esasında bu aşama kamu hukuku paradigmasının, bir önceki başlık altında bahsedilen, toplumsal çalkantılar sonucunda ulaşılan denge noktalarının somutlaştığı değerleri içerdiğini açıkça ortaya koyan bir örnektir. Hatta birinci kuşak hakların kabul edilerek uygulamaya geçirilmesinin arkasında yatan temel dinamiğin burjuva sınıfı olduğu ve ekonomi paradigmasının oluşumunda burjuva sınıfının ağırlığı dikkate alındığında, birinci kuşak hakların, kamu hukuku paradigmasının oluşumunda ekonomi paradigmasının etkisini yansıtan önemli bir aşama olduğu ifade edilebilir.

Fransız İhtilali'nin temel itici gücü olan burjuva sınıfının toplumsal ve ekonomik alanda ağırlığı Bodin döneminde iyice belirmiş durumdadır. Daha sonra Hegel ve Marx tarafından sivil toplum terimi karşılığı kullanılacak olan burjuva toplumu teriminin ilk kullanımına da Bodin'de rastlanılır. Bodin'in teorisini kurduğu dönemde burjuva sınıfı mülk sahibi olma hakkına sahip ve aristokratlarla kıyaslanamayacak kadar yüksek vergi ödeyen bir sınıf olarak betimlenir ve "bourgeoisie legiste" olarak adlandırılır.¹⁶⁶ Fransız İhtilali dönemine gelindiğinde ise burjuvazi artık Etats Generaux'da "üçüncü tabaka" olarak temsil edilmektedir, ancak, danışma kurulu olmak dışında bir niteliği yoktur. İşte ihtilalin başlangıcı bu kurul tarafından gerçekleştirilmiş ve bu kurul "Ulusal Kurucu Meclis" sıfatını kendi kendisine vermiştir. Bu Meclis 26 Ağustos 1789 tarihinde "İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci"ni¹⁶⁷ yayınlanmış ve bu bildiri insan haklarının uzun süre en doyurucu ifadesi

¹⁶⁶ İ. Doğan, 2013, s 79.

¹⁶⁷ Fransız Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf

sayılmıştır. Bildiride bütün insanların özgür ve haklar bakımından eşit doğduğuna, insan haklarının doğal ve devredilemez olup kutsallık taşıdığına vurgu yapıldıktan sonra, insanın doğal ve zamanaşımına tabi olmayan haklarının özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakkı olduğu ifade edilmiş, devletin amacının da bu hakları korumak olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, dinsel kanılara sahip olma, düşünme ve basın özgürlükleri, suç ve cezanın kanuniliği, kanunla yasaklanmayan hiçbir şeyin yapılmasına engel olunamayacağı gibi temel haklar da bildiri metninde yer almıştır.¹⁶⁸

Teoride tüm insanların eşit olduğu kabulünü ortaya koymakla birlikte, Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan ilk kuşak hakların uygulamaya geçirilmesine bakıldığında, Fransız İhtilali'nin temel olarak burjuva sınıfının taleplerinin hukuksal güvenceye kavuşmasına hizmet ettiği ortadadır. Örneğin, İhtilalden hemen sonra 22 Aralık 1789 tarihinde çıkarılan kanunla, daha önce de ifade edildiği üzere, vatandaşlık haklarını kullanabilmek, en az üç günlük çalışma karşılığı vergi ödemeye bağlanmış bulunmaktadır.¹⁶⁹ Ancak, uygulamada vatandaşlık hakları bu şekilde sınırlanırken, burjuva sınıfının toplumsal varlığının ve ağırlığının belki de en önemli unsuru olan mülkiyet hakkı ise kutsallaştırılarak, neredeyse sınırsız bir korumaya tabi kılınmaktadır. *"...mülkiyetin "kutsal" bir hak sayılarak sınırsız denilebilir bir biçimde korunması, İhtilali yapan üçüncü tabakanın yüzlerce yıllık endişelerini kesinlikle giderme çaresi aradığına bir kanıttır."*¹⁷⁰ Esasında, dönemin toplumsal yapısı ve siyasi çatışmaları dikkate alındığında bu durum çok da garipsenemez. Zira söz konusu

¹⁶⁸ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 63-67.

¹⁶⁹ O. L. C. Grandmaison, 1989, s. 177.

¹⁷⁰ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 67.

dönemde merkezileşme sonucu ortaya çıkan egemen bir güç olarak monarşiler bulunmakta, diğer taraftan, soylular ve ruhban sınıfı, dolaysız vergilerden ve bazı dolaylı vergilerden muaf tutulmaktadır. Ayrıca, 1781 itibariyle sayılarının dört binden fazla olduğu belirtilen, görev satın alarak soylu sınıf gibi doğrudan ve dolaylı vergilerden muaf halen gelen bir grup da bulunmaktadır.¹⁷¹ Burjuva ise aristokratlarla kıyaslanamayacak kadar çok vergi vererek¹⁷² devletin varlığını ve devamlılığını sağlamakla birlikte, siyasal anlamda en az yetkiye sahip durumdadır. Bu durumda, doğal haklara dayanan bir insan hakları kuramı çerçevesinde hareket etmek, liberalizmin ana karakterini oluşturduğu ekonomi paradigması açısından çok yerinde, hatta gerekli bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır. Zira böyle bir teori ile diğer halk kesimlerinin de desteğinin alınması kolay olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Fransız İhtilali'nin "*Liberalizmin katıksız bir zaferi*"¹⁷³ olarak ifade edilmesi çok da yanlış değildir.

Dönemin ekonomi paradigmasını oluşturan liberalizmin "katıksız bir zaferi olan" Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan ilk kuşak haklar, burjuva sınıfının talepleri ile örtüşmekle birlikte, kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumu açısından önemli değişikliklere de neden olmuştur.

Konuya ilişkin en önemli değişiklik, kamu hukuku paradigmasında devletin kökeni o döneme kadar tanrıya dayandırılmakta iken, ihtilal ile birlikte artık devletin kökeninin ulusa dayandırılmaya başlanmasıdır. Böylece o döneme kadar kamu hukuku

¹⁷¹ F. Dreyfus, 2007, s. 83.

¹⁷² İ. Doğan, 2013, s. 79.

¹⁷³ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 75.

paradigmasının devlet ve toplumu birleşik gören Machiavelli, J. Bodin, T. Hobbes gibi düşünürlerin etkisinden çıkarak, toplum ve devleti ayrı gören J. Locke, Montesquieu, A. Smith, A. Ferguson, A. Tocqueville, B. Constant gibi yazarların görüşlerini yansıtır bir hal aldığı, böylece, devlet ve bireyi de birbirinden ayırarak, devlete karşı hem toplumu hem de bireyi özerkleştirdiği ifade edilebilir.¹⁷⁴ Dolayısıyla, kamu hukuku paradigmasının önceki döneminde Bodin tarafından ortaya konan değerler çerçevesinde, egemenliğin sınırlarının hükümdarın içsel dünyasına göre yahut tamamen onun kişisel değer yargılarına göre belirlenmesi anlayışından, nesnel tespitlere göre ve devlet mekanizması vasıtası ile sınırlanması anlayışına geçildiği ifade edilebilir.

Devlet ve birey ilişkisinde ise kamu hukuku paradigması özgürlükleri korumayı devletin görevi haline getirerek, bireyin ortaçağda cemaat üyesi olmaktan öte geçmeyen sıfatını, ekonomi paradigmasının kurgusuna benzer şekilde ön plana taşımıştır. Ancak, bu durum, ekonomi paradigması kadar ileri düzeyde değildir. Zira dönemin entelektüel çevrelerinde önemli bir yer tutan ulus kavramı, tek tek bireylerin toplamından öte bir şeydir.¹⁷⁵ Literatürde ulus kavramının, aristokrasi ile mücadelede halkın birlik halinde kendisini desteklemesi için, tamamen burjuvazi tarafından geliştirilen bir kavram olduğu yönünde Duverger'e atfedilen görüşler bulunmaktadır.¹⁷⁶ Bu durum, kamu hukuku paradigmasının, yukarıda bahsedildiği şekilde, ekonomi paradigmasının baskın bir ideolojiye göre şekillenmesinin aksine,

¹⁷⁴ İ. Doğan, 2013, s. 75.

¹⁷⁵ M. B. Mısır, 2013, s. 220.

¹⁷⁶ Ahmet Faruk Kılıç, Fransız Devrimi ve Din, Muhafazakâr Düşünce, S. 11, 2007, ss. 119 – 142, s. 129.

tarihsel süreçte yaşanan toplumsal çatışmalar neticesinde ulaşılan denge noktalarındaki değerler temelinde oluştuğunun bir göstergesidir. Bu çerçevede, Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan birinci kuşak haklar neticesinde, kamu hukuku paradigması açısından, devletin dayanağının tanrısal olduğu ve toplum ile devletin bütünleşik yapıda bulunduğu kabullerinden vazgeçildiği, ayrıca birey ön plana çıkarılmakla birlikte, ulus terimi ile kavramsallaştırılan toplumun, bireye göre öncelikli değer taşıdığı ifade edilebilir.

1.2.2.2. İkinci Kuşak İnsan Hakları

İnsan haklarının kuşaklar sınıflandırmasıyla incelenmesinde klasik haklar olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar, içerik itibarıyla yapılan sınıflandırmada kişisel ve siyasal haklara denk düşerken, ikinci kuşak haklar ekonomik, sosyal ve kültürel hakları içermektedir.¹⁷⁷ Diğer taraftan, kişisel ve siyasal haklar Fransız İhtilali ve 18. yüzyılda olgunlaşan burjuva sınıfı ile ilişkili iken, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar 19. yüzyılın sonuna doğru olgunlaşan işçi sınıfının talepleri ile özdeşleşmektedir.¹⁷⁸

İşçilerin siyasi ağırlıkta bir sınıf olarak ortaya çıkışına neden olan en önemli etken, 19. yüzyıl başlarında makineleşmenin yaygınlaşması ve sanayi devrimidir. Kapitalist üretim mantığı ile teknolojik ilerlemenin birleşmesi sonucunda ortaya çıkan makineleşme, buharlı motorun icadıyla en yüksek seviyesine çıkmıştır. Böylece artık

¹⁷⁷ B. Algan, 2007, s.49.

¹⁷⁸ A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 74.

manüfaktürden fabrikalara dönüşüm başlamış, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde fabrikalarda istihdam edilen işçiler, siyasi ağırlık oluşturacak boyutta bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, burjuvaların yaklaşık bir yüzyıl önce yaşadığı yerleşik otoritelerle mücadele durumu, olay örgüsü benzer şekilde ancak aktörleri değişmiş bir biçimde, işçi sınıfının da kaçınmadığı bir olgu olmuştur. Örneğin, 19. yüzyıl sonlarında Papa XIII. Leos, işçi hareketlerince talep edilen sosyal hakları reddetmiştir.¹⁷⁹ Esasında işçi sınıfının talepleri sonucunda kabul edilen ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, Fransız İhtilali gibi belirgin bir olaya bağlı olmaktan çok, 1830'larda Fransa'daki Temmuz Devrimi ve İngiltere'deki Çartist (Chartist) Hareket gibi toplumsal olaylardan başlayıp, 1917 Sovyet Devrimini de içine alarak 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden uzun bir süreç sonunda şekillenmiştir. Bu durum literatürde, insan haklarının kuşaklara göre ayrımının yanlışlığına ilişkin görüşü desteklemek için kullanılmıştır. *“İnsan haklarının tarihsel gelişimi birtakım genel eğilimlerin belirlenmesi dışında, insan hakları ile devrimler arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını mutlak olarak kanıtlamaz. Örneğin Donnelly'e göre, Vasak'ın ileri sürdüğünün aksine, Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gelişimi Sovyet devriminden bağımsız olarak, savaş sonrası dönemde refah devleti anlayışı ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu hakların ilk ortaya çıkışı ise, Batı Avrupa'da 19. yüzyılda kendini gösteren sosyalizm akımı ve işçi hareketleri ile yakından ilişkili olmasına karşın, Sovyet Devrimi bu olaylardan çok daha sonra gerçekleşmiştir.”*¹⁸⁰

¹⁷⁹ İ. Doğan, 2006, s. 211.

¹⁸⁰ B. Algan, 2007, s. 57,58.

Burjuva sınıfının dünya görüşünün, değer yargılarının ve temel kabullerinin liberal ideolojiye vücut vermesine benzer şekilde, işçi sınıfınıninkiler de sosyalizme vücut vermiştir. Latince birleşmek ya da paylaşmak anlamlarına gelen “sociare” kelimesinden türeyen ve ilk olarak 1827 yılında İngiltere’de yayınlanan “Co-operative Magazine” dergisinde terim olarak kullanılan sosyalizm, klasik liberalizm uygulamalarının neden olduğu sosyal ve ekonomik şartlara duyulan tepki neticesinde doğmuş¹⁸¹ ve bu çerçevede birinci kuşak hakların antitezi konumundaki ikinci kuşak hakları gündeme getirmiştir.¹⁸² Özellikle endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bir yandan sanayi işçilerinin sayısı artıp işçi sınıfı büyürken, diğer yandan sosyal ve ekonomik şartlarda önemli derecede bozulmalar ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde 19. yüzyıl başlarındaki “laissez faire” politikaları nedeniyle, ücret seviyeleri ve fabrika koşullarının belirlenmesinde fabrika sahiplerinin tam yetkiye sahip olması sonucunda ücretlerin genellikle düşük tutulmuş olması, çocuk ve kadın işçi kullanımının ve çalışma sürelerinin 12 saati bulması, işçi sınıfında yaygınlaşmış yoksulluk gibi olgular yatmaktadır. Bu durumun yarattığı sosyal sıkıntı ve çaresizlikler, liberalizme alternatif bir ideoloji ihtiyacı doğurmuş, bu ihtiyaç da bir yandan Fransa’da Charles Fourier, İngiltere’de Robert Owen gibi, kapitalizmle ilişkilendirilen rekabet ve açgözlülükten ziyade işbirliği ve sevgiye dayanan ütopyik toplum teorisyenlerinin, diğer yandan ise Marx ve Engels gibi kapitalizmi yıkan bir devrimin kaçınılmazlığı tezini savunan teorisyenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸³

¹⁸¹ A. Heywood, 2007, s. 131; A. Mumcu, E. Küzeci, 2011, s. 74 vd.

¹⁸² B. Algan, 2007, s. 50.

¹⁸³ A. Heywood, 2007, s.131, 132.

Bu noktada siyasi yapıya bakılacak olduğunda artık ortak düşman aristokrasi nedeniyle burjuvazi ile kral arasındaki ittifak döneminin Fransız İhtilali ile çoktan sona erdiği ve burjuvanın siyasi gücü ele geçirdiği ifade edilebilir.¹⁸⁴ Dolayısıyla, kral dâhil aristokrasi ve kilise artık eski güçlerini kaybetmiş durumdadır. Burjuva ya da artık endüstriyel kapitalist denebilecek sınıf, siyasi anlamda ağırlık merkezi oluşturmaktadır. Ancak, bu ağırlık merkezinin karşı dengesi de 19. yüzyıl boyunca etkisini hissettiren, yüzyıl sonuna gelindiğinde de en yüksek gücüne oluşan işçi sınıfı olarak belirmiştir. Endüstriyel kapitalistlerin, siyasi düzenin devamını sağlamak ve mevcut toplumsal sorunlara çözüm olarak getirilen devrimci görüşleri engelleyebilmek için, bu yeni güç odağıyla uzlaşması gerekmektedir. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfının endüstriyel topluma entegre edilmesine hizmet eden çeşitli kurumlar ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfının dâhil olduğu sendikalar, siyasi partiler, spor kulüpleri, sosyal kulüpler bunların örneklerindedir. Ayrıca, siyasi hakların kullanımına ilişkin olarak birinci kuşak haklarda yaşanan, teorinin uygulamaya burjuva sınıfı lehine yansıtılması gibi uygulamalar zamanla ortadan kaldırılmış, işçi sınıfı mensuplarına aşamalı olarak oy hakkı verilerek, söz konusu entegrasyon pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar iktidar arayışında olan sosyalist partileri de iki gruba bölmüştür. Birinci grup, mevcut sistemde reform yolunu savunurken, ikinci grup, devrim ihtiyacının var olduğu iddiasını ileri sürmüştür. 1917 Rus Devrimi bu bölünmeyi keskinleştirmiştir. Devrim sonrasında birinci grup sosyalist veya sosyal demokrat olarak, ikinci grup ise komünist olarak adlandırılarak net şekilde birbirinden ayrılmıştır.¹⁸⁵ Ancak, komünist Sovyetler Birliği'nin

¹⁸⁴ İ. Doğan, 2013, s. 58 – 72.

¹⁸⁵ A. Heywood, 2007, s. 131, 132.

kurulması, işçi sınıfını kapitalist sisteme entegre etme çalışmalarına etki ederek iki farklı boyut kazandırmıştır. Birinci boyut, dünya siyasi sisteminde, doğu ve batı şeklinde iki kutubun oluşmasıdır. İkinci boyut ise Sovyet Rusya'nın 2. Dünya Savaşı'nda gösterdiği başarının da etkisiyle, komünizmin kapitalizme karşı güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkmasıdır. Özellikle 1929 Ekonomik Krizinden sonra, kapitalizmin sorunlarını çözmek üzere ortaya konan Keynesyen yaklaşım sonucunda ortaya çıkan refah devleti anlayışı, bu açıdan önem taşıyan bir kavramdır. Literatürde, ikinci kuşak haklar olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların, esas olarak refah devleti anlayışı ile geliştiği ifade edilmektedir.¹⁸⁶

Bu çerçevede genel olarak sayılacak olduğunda, sendikal haklar, sosyal güvenliğe ilişkin haklar, çocuklar, gençler, aile gibi özel korumaya muhtaç kişilerin ve grupların korunmasına ve desteklenmesine ilişkin haklar, evlenme hakkı, beslenme, konut, giyim gibi yeterli ve makul yaşam standardına ilişkin haklar, sağlık hakkı, ücretsiz ilköğretim, yükseköğretim, istediği eğitimi alabilmek gibi eğitime ilişkin haklar, kültürel yaşama katılma hakkı, bilimsel gelişmelerden yararlanma hakkı, dinlenme ve eğlenme hakkı gibi hakları kapsayan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar¹⁸⁷ temel olarak işçi sınıfının talepleri ve komünizmin kapitalizme karşı oluşturduğu ideal alternatife karşı, işçi sınıfını kapitalist sisteme entegre etmek ve batı dünyasında yaşanacak olası bir devrimi engellemek gibi maksatlarla ortaya çıkmıştır.

Bu açıdan, ikinci kuşak hakların etkisi ile kamu hukuku paradigmasında bireyin konumunda önemli bir değişiklik olmuştur. Zira, birinci kuşak haklarla ortaya

¹⁸⁶ B. Algan, 2007, s. 57,58.

¹⁸⁷ B. Algan, 2007, s. 33.

konan klasik liberalizmin savunduğu birey anlayışının, ortaya çıkan yeni toplumsal sorun ve eşitsizlikleri çözemediği ve bu sorunların çözümlenebilmesi için soyut ve standartlaştırılmış bireylerin toplumsal yaşamdaki öznel durumlarının dikkate alınması gerektiği genel kanı haline gelmiştir. “... *klasik haklar bakımından benimsenmiş olan soyut birey anlayışı, ekonomik sosyal ve kültürel haklar bakımından değişmiş; gerçeklikten ve içinde bulunduğu toplumdan bağımsız olarak kurgulanan özerk, soyut(lanmış) bir birey olmaktan çıkarak, bir toplum içinde, gerçek hayatta yaşayan, ihtiyaçları ve beklentileri olan, “somut” bir birey ya da “sosyal vatandaş” anlayışına dönüşmüştür. Ancak böyle bir bireyin değeri, hiçbir biçimde ... “soyut” bireyden ne ahlaki, ne de hukuksal bakımdan daha azdır.*”¹⁸⁸ Dolayısıyla, ikinci kuşak hakların ortaya çıkmasıyla birlikte, kamu hukuku paradigmasında bireyin, ekonomi paradigmasının birinci kuşak haklar vasıtası ile egemen kıldığı liberal birey anlayışından ayrılarak; sadece soyut düzlemi göz önüne almak yerine, gerçeklikte olduğu haliyle, içinde yaşadığı toplum çerçevesinde somut birey anlayışına geçtiği ifade edilebilir.

İkinci kuşak hakların ortaya çıkması ile birlikte, kamu hukuku paradigmasında toplumun konumlanışının ne şekilde değiştii hususu ise doktrinde tartışma konusudur. Kimi görüşler ikinci kuşak hakların bireyi değil de korunması gereken sınıfı veya grubu ön plana çıkardığını, bir başka anlatımla kolektif olduğunu ileri sürmekte iken, diğer görüşlerde aksi görüş ileri sürmektedir.¹⁸⁹ Ancak, bu konudaki nihai görüş ne olursa olsun, ikinci kuşak hakların, en azından topluma mı bireye mi

¹⁸⁸ B. Algan, 2007, s. 50.

¹⁸⁹ B. Algan, 2007, s. 50.

vurgu yapıldığı tartışmasına neden olacak ölçüde kamusal içeriğe sahip olduğu açıktır. Dolayısıyla, ikinci kuşak hakların ortaya çıkması ile kamu hukuku paradigmasında toplumun konumunun, klasik haklar dönemindeki kabule göre daha ön plana alındığı ifade edilebilir.

İkinci kuşak hakların kamu hukuku paradigmasında devletin algılanışına ilişkin yarattığı değişiklik ise iki açıdan incelenebilir. İlk olarak özellikle refah devleti uygulaması, devletin ekonomiye aktif müdahalesinin meşru, hatta gerekli olduğu görüşünü genel kanı haline getirmiştir. Böylece devlet, bireyin veya toplumun sorunlarının çözümünde, aktif rol alması beklenen bir konuma taşınmıştır.¹⁹⁰ İkinci olarak ise devletin, insan haklarının korunması için, artık aktif tutum takınması gereken durumlar olduğu anlayışı benimsenmiştir. Böylece devlet, önceki dönemlerde olduğu gibi sadece ekonomiye müdahale hususunda değil, insan haklarının korunması hususunda da müdahale etme ve etmeme ekseninde değerlendirilmeye başlanmıştır.¹⁹¹

1.2.2.3. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları

Literatürde birinci kuşak haklar Fransız İhtilali, ikinci kuşak haklar, sanayileşme ve işçi hareketleri ile ilişkilendirilirken¹⁹², üçüncü kuşak insan haklarının ilişkilendirildiği temel olgu 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan uluslararası

¹⁹⁰ W. L. Randall, 2009, s. 4; S. Alp, 2009, s. 266-268.

¹⁹¹ B. Algan, 2007, s. 51.

¹⁹² Yeşim Edis Şahin, Küreselleşme ve İnsan Hakları, DEUHYO ED, 2009, C. 2, S. 4, ss. 174 – 178, s. 174.

politik düzendir.¹⁹³ Bu dönemde eski sömürge ülkelerin ulusal bağımsızlıklarını kazanması ve Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığından sonra kurulan Birleşmiş Milletlerin uluslararası alandaki hakimiyeti, dönemin küresel politik sisteminin yapı taşları olmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan haklar, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, üçüncü dünya ülkelerinin istemlerinin uluslararası alanda kabul ettirilmesi amacını taşıyan, bu nedenle de kolektif ve dayanışmacı yönü öne çıkan self determinasyon gibi haklardır.¹⁹⁴ *“Üçüncü kuşak hakların önemli bir kısmı, Üçüncü Dünya devletlerince 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortaya konan ve BM Genel Kurul kararıyla temel ilkeleri biçimlenen Yeni Uluslararası Ekonomik Düzene ilişkin ekonomik ve politik taleplerin hak talebi şeklindeki ifadesidir.”*¹⁹⁵

Dolayısıyla üçüncü kuşak haklar, 1980'lerde Neo-Liberalizm ile ortaya çıkan küreselleşmeden daha önce varlığından söz edilmeye başlanan bir kavramdır. Zaten, üçüncü kuşak haklar, terim olarak ilk defa 1979 yılında, insan haklarını kuşaklara göre sınıflandıran Karel Vasak tarafından kullanılmıştır.¹⁹⁶ Ancak, Her ne kadar üçüncü kuşak haklar küreselleşmeden önce bahis konusu olmaya başlamış ise de esasen küreselleşme ile birlikte bu haklara atfedilen önem de artmaya başlamıştır.¹⁹⁷ Hatta üçüncü kuşak haklar yeni bir boyut daha kazanmıştır. Esasında bu yeni boyut, özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları dış kaynaklı sorunları, 2. Dünya Savaşından

¹⁹³ Bülent Algan, Rethinking “Third Generation Human Rights”, Ankara Law Review, 2004, C. 1, S. 1, ss. 121 – 155, s. 122.

¹⁹⁴ E. E. Şahin, 2009, s. 174.

¹⁹⁵ Zeynep Kıvılcım, İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya, Gazi Üniversitesi HFD, 2009, C. 13, S. 1-2, ss. 217 – 240, s. 221.

¹⁹⁶ B. Algan, 2007, s. 46.

¹⁹⁷ M. Christian Green, From Third Wave to Third Generation: Feminism, Faith, and Human Rights, Feminism, Law, and Religion içinde, Editörler Marie A. Failing, Elizabeth R. Schiltz, Susan J. Stabile, Ashgate Yayınları, 2013, ss. 141 – 171, s. 141.

sonra ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar sayesinde uluslararası alana taşıyabilme imkânı bulmaları neticesinde ortaya çıkabilmiştir. Zira üçüncü kuşak hakların söz konusu boyutu, temel olarak, gelişmiş ülkeler tarafından o güne kadar yürütülen ekonomik faaliyetlerin dışsal etkilerine tepki olarak doğan çevre hakkı gibi haklardır. *“Üçüncü kuşak haklar, küreselleşme sürecinde, dünyada yaşanan uluslararası eşitsizlikçi ve çatışmacı ortama bir tepki olarak doğmuş haklardır. İşte çevre hakkı da böyle bir tepkinin neticesi ortaya çıkan üçüncü kuşak haklardandır... Ekonomik saiklere endekslenen sanayileşme, hızlı kentleşme, toplumsal faydayı bireyciliğe kurban eden anlayış, olaylara tek boyutlu olarak sadece üretim, kâr ve sermaye birikimi olarak bakmış; çevreyi göz ardı ederek bugün dünyayı çok ağır çevre sorunlarıyla yüz yüze bırakmıştır. Böylece, doğal üretim kaynaklarının tüketilmesi, yok edilmesi, bozulması ve kirlenmesiyle ortaya çıkan bu sorunlar karşısında bir tepki ve aynı zamanda da önlem olarak çevre hakkı, uluslararası toplumun gündemine girmeye başlamıştır.”*¹⁹⁸

Diğer taraftan, literatürde üçüncü kuşak hakların ortaya çıkış süreci çok fazla tereddüt edilmeden belirlenmesine rağmen, bu hakların neler olduğu hususunda bir görüş birliği bulunmamaktadır.¹⁹⁹ Hatta isimlendirme konusu bile tartışmalıdır. Kimi yazarlar dayanışma hakları (rights of solidarity), kimi yazarlar halkların hakları (rights of peoples), kimileri kolektif haklar (collective rights), kimileri de grup hakları (group rights) terimini kullanmaktadır. Bununla beraber, üçüncü kuşak insan hakları

¹⁹⁸ Faruk Bilir, Berkan Hamdemir, Çevre Hakkı ve Uygulaması, Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı, 2011. <http://www.eecon.info/papers/354.pdf> (07.11.2014)

¹⁹⁹ Erdal Abdulhakimoğulları, Özcan Sezer, Mahmut Akpınar, Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi, SDÜSBE Dergisi, 2011, C. 2, S. 14, ss. 61 – 88, s. 66.

kapsamına girdiği kabul edilen hakların başlıcaları, çevre hakkı, insanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı, self determinasyon hakkı gibi haklar olarak sayılmaktadır.²⁰⁰

Üçüncü kuşak haklar, kamu hukuku paradigmasına etkisi açısından ele alındığında ise her iki boyutunun da dikkat çeken yönü, ön plana çıkardıkları hakları uluslararası toplumun gündemine taşıma işlevi görmesidir. Bu noktada üçüncü kuşak hakların, kamu hukuku paradigmasında bireyin, toplumun ve devletin konumuna ilişkin yarattığı değişiklik de bu düzlemde ortaya çıkar. Bir başka deyişle, üçüncü kuşak hakların kamu hukuku paradigmasında yarattığı en önemli değişikliğin, devletin, birey ve toplum karşısındaki gücüne ilişkin olduğu söylenebilir. Zira, Vestfalya Anlaşması ile başlayan ve 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar süren dönemde hâkim olan, devlete ait egemenlik yetkisinin üzerinde her hangi bir güç kabul etmeyen yaklaşım çerçevesinde, insan haklarının evrensel nitelikte olduğu kabul edilmesine rağmen, bu hakların korunmasına ilişkin mekanizmalar devletlerin iç işleri olarak kabul edilerek, ulusal düzeyi aşmamıştır. Üçüncü kuşak hakların benimsenmesi ile birlikte ise bu hakların ülkelerin iç işleri olarak görülmesi yaklaşımından vazgeçilmiş ve bu hakların her zaman ve her yerde uygulanmasını sağlayacak uluslararası ya da küresel örgütlenmelere gidilmiştir.²⁰¹

Üçüncü kuşak hakların, kamu hukukunun birey ve topluma ilişkin kabullerinde ise, özellikle bu hakların birey hakları mı grup hakları mı olduğu yönündeki

²⁰⁰ B. Algan, 2007, s. 51, 52.

²⁰¹ O. Uygun, 2003, s. 252.

tartışmalar²⁰² dikkate alındığında, tartışmanın sonucundan bağımsız olarak, bireyin ve toplumun devlet gücü karşısındaki korunmasını uluslararası düzeye çıkardığı; dolayısıyla, kamu hukuku paradigmasının ilk ortaya çıktığı monarşiler dönemindeki devletin kutsallığı, bireyin ve toplumun ise ona tâbiyeti anlayışını, deyim yerindeyse tam tersine çevirdiği ifade edilebilir. Bu durum, kimi yazarlar tarafından, egemenliğin klasik anlayışının yıkılması olarak adlandırılmaktadır.²⁰³ Bununla beraber ifade edilmesi gereken önemli bir husus, her ne kadar üçüncü kuşak haklarla birlikte, insan haklarının uluslararası alanda korunmasının yolu açılmış olsa da, bu durum, insan haklarına ilişkin her türlü teorik yaklaşımın ve uygulamanın, iyi niyetle ve sâfiyâne saiklerle, insan haklarına ilişkin tarihsel süreçte yaşanan insanlık deneyimleri sonucunda doğruluğu tespit edilen değerlerin hayata geçirilmesine matuf olmadığı, bu alanın hegemonik çatışmalara konu olarak, insan hakları savunması adı altında farklı amaçlarla yönlendirilmeye çalışıldığının göz ardı edilmemesi gerektiğidir.²⁰⁴

1.3. Birey ve Kamusal Ekseninde Ekonomi ve Kamu Hukuku Paradigmaları Zıtlığı

Çalışmanın bu aşamasına kadar, ekonomi ve kamu hukuku paradigmasının ortaya çıkışları, tarihsel süreç boyunca geçirdikleri değişimler ve günümüzde aldığı içerikler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise ekonomi ve kamu hukuku

²⁰² B. Algan, 2007, s. 61.

²⁰³ O. Uygun, 2003, s. 252 vd.

²⁰⁴ Z. Kıvılcım, 2009, s. 224 vd.

paradigmalarının birey ve kamusalılık ekseninde ne şekilde konumlandıkları, birbirleri ile karşılaştırmak suretiyle, ele alınmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Farklı Düzeyde Değerlerin Temsili

Konuya ilişkin ilk olarak ifade edilmesi gereken husus, kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigmasının birbirine eşit düzeyde değerleri ifade eden, denk paradigmlar olarak algılanmaması gerektiğidir. Zira, ekonomi paradigması temel olarak kapitalist üretim tarzı sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu üretim tarzının tarihsel süreç içerisinde öncelik verdiği değerlere göre içerik değiştiren bir yapıya sahiptir. Öte yandan, ekonomi paradigmasının siyasi alanda net bir yansıması vardır ve liberalizm olarak adlandırılır. Ancak, kamu hukukunun siyasi alana doğrudan bir ideoloji olarak yansıması olmadığından, ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigması ideolojik olarak bir zıtlık barındırmaz. Bu açıdan ekonomi paradigmasının birey ve kamusalılık düzleminde dengi olan paradigmlar, diğer ideolojilere vücut vermiştir. Bu açıdan bir sıralama yapılacak olduğunda, bireyden kamusalılığa uzanan ekseninde, liberalizm, komüniteryanizm ve kolektivizm şeklinde geçişken bir sıralamadan bahsedilebilir.²⁰⁵ Bu sıralamada liberteryanizm gibi bireyselliğin uç örnekleri liberalizm altında, faşizm, komünizm gibi kamusalılığın uç örnekleri de kolektivizm altında tasnif edilebilir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, bu sınıflandırmanın sadece ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının birey ve kamusalılık ekseninde değerlendirilmesi amacıyla ortaya

²⁰⁵ A. Berten, P. D. Silveira, H. Pourtois, 2006, s. 225-292.

konulduğudur. Yoksa ideolojilerin birçok kritere göre çok farklı tasnifleri yapılabilir ve her tasnifte her ideoloji farklı bir konumda yer alabilir veya tasnife dâhil olur ya da dışında kalabilir. Örneğin, bu tasniflerden en bilinenlerinden olan ve doğrusal yelpaze olarak da adlandırılan sol-sağ siyasi yelpazesinde sıralama, komünizm, sosyalizm, liberalizm, muhafazakarlık ve faşizm şeklinde yapılmakta, ancak anarşizm, feminizm ve yeşiller gibi kimi ideolojiler bu yelpazede kendine yer bulamamaktadır.²⁰⁶ Burada yapılan sınıflandırma ile ifade edilmek istenen husus ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının birey ve kamusallık ekseninde eşit seviyede ve doğrudan birbirine zıt konumları ifade etmediğidir.

Bu noktada ortaya çıkan soru “eğer söz konusu iki paradigma, eşit seviyede ve birbirlerine doğrudan zıt değil ise, ne şekilde konumlanmaktadır” şeklindedir. Bu sorunun cevabı, kamu hukuku paradigmasının iki temel özelliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu özellikler “*İnsanların sahip olduğu temel hak ve özgürlükler, bütün bir insanlık tarihi boyunca yaşanan mücadelelerin sonucudur.*”²⁰⁷ cümlesinde bir arada ifade edilmiştir. Cümlede yer alan “yaşanan mücadeleler” ifadesi, kamu hukuku paradigmasının temel bir özelliği olan liberalizm, sosyalizm veya anarşizm gibi herhangi bir ideolojiyi doğrudan yansıtan değerlerden değil, toplumsal mücadeleler sonucunda benimsenen ortak değerlerden oluşmasını vurgulamaktadır. Cümlede yer alan “bütün bir insanlık tarihi boyunca” ifadesi de kamu hukukunun belirli bir coğrafya, kültür veya topluma bağlı olmadığını, tüm insanlığa ait ve insanlık tarihi

²⁰⁶ A. Heywood, 2007, s. 20-24.

²⁰⁷ Anıl Çeçen, İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk, Yaşar Üniversitesi Dergisi, 2013, C. 8, Özel Sayı, ss. 809- 830, s. 810.

boyunca geçen süreç sonucunda ortaya çıkan ortak değerlerden oluştuğunu vurgulamaktadır.

Bu iki özellik başlangıçta verilen sorunun cevabını da ortaya koymuş olmaktadır. Öncelikle söz konusu iki paradigma eşit seviyede değildir. Zira kamu hukuku paradigmasını oluşturan değerlerin doğruluğu, insanlık tarihi boyunca yaşanan ve yaşanmaya devam eden sürecin sonucunda kolektif akıl tarafından benimsenmektedir. Böylesi bir süzgeçten geçerek doğrulan ve kabul edilen değerlerin kıymetinin, herhangi bir ideolojinin ortaya koyduğu değerlerinkinden daha yüksek olduğu açıktır. Ekonomi paradigmasını oluşturan değerler ise günümüzde etkisi çok yoğun olarak hissedilse de insanlık tarihi dikkate alındığında, yakın denilebilecek bir süre önce başlayan ve tarihin belirli bir dönemine özgü şartlardan ortaya çıkan kapitalist üretim tarzından kaynaklanmaktadır. Bu durumda söz konusu iki paradigmanın eşit seviyede olmadığı ifadesi bu farklılığı anlatmaktadır.

1.3.2. Kamu Hukuku Paradigmasının Uzlaşmacı Zemini

Kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigmasının farklı düzlemlerde olma ve doğrudan zıt olmama özellikleri, esasen, liberalizm ile sosyalizmin birey ve kamusallık eksenindeki konumlanışları üzerinden daha açık incelenebilir. Öncelikle, liberalizmde birey ve toplum arasında açık bir ayırım olduğu kabul edilir, ancak, sosyalizmde, bireyin toplumdaki ayrılamayacağı temel varsayımlardandır. Sosyalistlere göre, insan, ne bağımsız ne de kendi kendine yetebilen bir varlık olduğu için, insanı atomize bireyler olarak düşünmek anlamsızdır. Bireyler, sadece ait oldukları sosyal gruplar sayesinde anlaşılabilir ve kendilerini de ancak bu şekilde

anlayabilirler. Esasında, iki ideolojinin insanın doğasına ilişkin varsayımları da farklıdır. Liberaller, çoğunlukla insanların çıkarıcı ve egoist olduğunu iddia ederken, sosyalistler bencil, açgözlü, materyalist veya saldırgan davranışın yaratılıştan gelmediğini, daha ziyade sosyal olarak koşullandırıldığını ileri sürerler. Sosyalistlere göre, insanlar doğuştan faydayı maksimize edici özelliğe sahip değilken, kâr kovalamaya yönelik kapitalist piyasa mekanizması, onları böyle davranmaya iter.²⁰⁸

Bu noktada, kamu hukuku paradigmasında bireyin ne tam olarak liberal ideolojiye ne de sosyalist ideolojiye denk düştüğü, ancak her iki görüşün uzlaşısını taşıyan bir nitelik taşıdığı açıktır. İşte kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigmasının farklı düzlemlerde olduğu, eşit seviyelerde bulunmadığı ifadeleriyle işaret edilmek istenen husus budur. Bu noktada vurgulanması gereken bir başka konu da ekonomi paradigmasının da statik bir yapıda olduğunun düşünülmemesidir. O da zaman içerisinde temel kurgularında değişiklikler yaşamıştır. Örneğin, başlangıçta toplumu salt bireylerin toplamı olarak gören erken dönem liberalizminin atomistik anlayışı, bireyi kendi kişilik ve kapasitelerinin sahibi, bu açıdan topluma hiçbir borcu olmayan bir varlık olarak görürken, daha sonraki liberaller, insan doğasına ilişkin daha iyimser bir görüş benimsemişler ve bireylerin birbirlerine ve özellikle de kendilerine bakamayanlara karşı sosyal sorumlulukları olduğunu kabul etme noktasına gelmişlerdir. Ancak, bu değişiklik, liberalizmin, farklı özelliklere sahip, özgün nitelikleri bulunan ve baştan beri birey oldukları için farklı statülerde bulunan birey kabulünü değiştirecek nitelikte de değildir.²⁰⁹

²⁰⁸ A. Heywood, 2007, s.135.

²⁰⁹ A. Heywood, 2007, s. 36.

Başlangıçta verilen soruda yer alan “iki paradigmanın doğrudan zıt olmadığı” yönündeki ifade de kamu hukuku paradigmasının uzlaşma sonucu oluşan değerlere dayanmasına ilişkindir. Bu paradigmanın değerleri toplumsal uzlaşmaya dayandığı için, kimi zaman ekonomi paradigmasına ait değerleri de içerebilir. Örneğin birinci kuşak insan hakları, ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının örtüştüğü değerleri ifade etmektedir. Bu nedenle kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigması doğrudan bir zıtlık taşımaz. Ancak, ekonomi paradigmasının sınıfsal temsilcisi olarak addedilebilecek burjuvazinin ya da kapitalist sınıfın, merkezi otorite ile dayanışma döneminden sonra siyasal sistemi ele geçirmesi²¹⁰ ile birlikte, kapitalist üretim tarzına dayanan ekonomi paradigmasını, kamu hukuku paradigmasının yerine dayattığı ifade edilebilir. İşte bu durum esasında aynı düzlemde olmasalar da ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasını birey ve kamusallık ekseninde zıt konumlara taşımıştır.

Kapitalist sınıfın siyasi sistemi ele geçirdikten sonra, ekonomi paradigmasını, uzlaşma sonucunda oluşan kamu hukuku paradigmasının yerine dayatmasına ilişkin tarihsel sürecin nasıl bir seyir izlediği ve söz konusu dayatmanın uygulamaya yansımalarının ne şekilde olduğu hususu, en açık şekilde, siyaset bilimi ve ekonominin ayrı birer bilim dalı haline gelmeleri üzerinden incelenebilir. Önceleri ekonomi politik ya da politik ekonomi olarak adlandırılan alan, 19. yüzyılda siyaset bilimi ve ekonomi olarak ayrışmaya başlamıştır. Bu ayrışma çerçevesinde, 2. Dünya Savaşı sonrasında siyaset bilimi ve küreselleşme döneminde ise ekonomi disiplinlerinin dünya çapında

²¹⁰ İ. Doğan, 2013, s. 58, 64.

ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Ancak, 2008 Küresel Ekonomik Krizi ile ekonomi disiplini eski güçlü konumunu kaybetmiştir.

Esasında, küresel dönemde kamu hukukunun alanının daraltılmak istenmesini ve kamu hukuku ile ekonomi paradigmalarının çatışmasını, ekonomi paradigmasının bakış açısından ortaya koyan önemli bir çalışma bulunmaktadır. Gulbankian Raporu olarak bilinen çalışma, bir yandan söz konusu çatışmanın tarihsel sürecini sosyal bilimlerden ortaya koyarken, diğer yandan ekonomi paradigması çerçevesinde konunun değerlendirmesini de yapmaktadır. Örneğin, Raporda, siyaset biliminin 19. yüzyılın sonlarından itibaren biraz da gecikmeli bir şekilde ortaya çıktığı ve bu gecikmenin hukuk fakültelerinin direncinden kaynaklandığı bir tez olarak ileri sürülmektedir:

“Siyaset biliminin bir disiplin olarak ortaya çıkması daha da geç bir tarihte oldu. Bu gecikmenin nedeni, disiplinin konusunu oluşturan çağdaş devletin ve politikalarının nomotetik çözümlenmeye elverişli olmamasından çok, hukuk fakültelerinin bu alanda kurdukları tekelden vazgeçmeye direnmelerinde aranmalıdır. Siyaset bilimcilerinin 1945 sonrası dönemde gerçekleşen, “davranışçı” denilen devrime kadar, zaman zaman siyaset teorisi adı altında da olsa, siyaset felsefesi incelemelerine çok önem vermeleri, hukuk fakültelerinin bu konuda direnişiyle açıklanabilir.”²¹¹

Söz konusu Raporda devamla, ikincil bir sebep olarak da siyaset biliminin ayrı bir disiplin olması ile iktisadın da ayrı bir disiplin olmasına meşruiyet kazandırıldığı

²¹¹ Gulbankian Komisyonu, 2011, s. 26.

ifade edilmektedir. Böylece politik iktisat da yerini iktisada bırakmış ve bu yaklaşımın temelinde yer alan devlet ve piyasanın farklı mantıklara göre işlediği varsayımı uygulamaya geçirilmiştir.²¹²

Böylece 1945 yılına kadar üniversitelerde ayrı bir disiplin haline gelen²¹³ ve kıta Avrupası'nda uzun bir dönem Amerikalı bir bilim olarak görülen siyaset bilimi, 2. Dünya Savaşından sonra kamu hukuku üzerinde ve özellikle genel kamu hukuku alanında büyük bir baskı oluşturmaya başlamıştır. Bu durumun nedeninin Amerika Birleşik Devletlerinin hegemonik güç olarak ortaya çıkması olduğu açıktır.²¹⁴ Esasında siyaset bilimi kıta Avrupası'ndaki kamu hukukunun Amerika Birleşik Devletlerindeki karşılığıdır.²¹⁵ Ancak, pedagojik alanda siyaset bilimi karşısında kamu hukukunun gerilemeye başlaması, kamu hukukunun toplumsal hayatta alanının daraltılmasının ilk adımları ve ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının çatışmasının ilk safhaları olarak algılanabilir. Zira, Amerikan dünya algısında, toplumsal gerçekliğin incelenmesinde siyaset biliminin ayrı bir disiplin olması, iktisadın da ayrı bir disiplin olduğunu doğrulamakta ve hatta yukarıda ifade edildiği üzere, ekonomi paradigmasında ekonominin ve siyasetin ayrı alanlar olduğu varsayımı sonucunda ortaya çıkmaktadır.²¹⁶ Dolayısıyla, siyaset bilimi ve kamu hukukunun pedagojik açıdan dahi görülebilen zıt konumlanması, her iki disiplinin arka planında yer alan paradigmaların zıtlığının bir yansımasıdır. Siyaset bilimi ve hukuk arasında zımnî görünüm arz eden bu zıtlık, 1930'larda ortaya atılan²¹⁷ ve 1980'den itibaren

²¹² Gulbankian Komisyonu, 2011, s. 26.

²¹³ Gulbankian Komisyonu, a.g.e., s. 32.

²¹⁴ I. Wallerstein, 2003, s. 1.

²¹⁵ R. A. Kia, 2013, s. 162, 167, vd.

²¹⁶ Gulbankian Komisyonu, 2011, s. 26.

²¹⁷ B. Fine, 2000, s. 12.

yaygınlaşmaya başlayan sosyal bilimlerde ekonominin emperyalizmi kavramı²¹⁸ ile daha açık bir görünüm arz edecektir.

1.3.3. Çatışmanın Doruk Noktası: Ekonominin Emperyalizmi

Ekonominin emperyalizmi esasında 1950'lerden itibaren bir takım ekonomistler tarafından ortaya konulmaya başlayan ve 1980'lere gelindiğinde olgunlaşan bir yaklaşıma verilen isimdir. Konuya ilişkin ilk çalışma Gary Becker'in 1957 tarihli "Ayrımcılığın Ekonomisi" isimli kitabıdır. Bu kitapla birlikte başlayan yaklaşımın temeli, o güne kadar ekonomi dışı olarak kabul edilen alanların da ekonominin yöntem ve araçları ile incelenmeye başlamasıdır. Anılan kitapla aynı yıl Anthony Down tarafından demokrasi kavramı, 1962'de James Buchanan ve Gordon Tullock tarafından rıza olgusu, 1965'te Mancur Olsan tarafından ortak hareketin mantığı ve Becker'in 1981 tarihli aile ile ilgili çalışmaları, bu yaklaşımın çalışma alanlarının genişliğini gösteren önde gelen örneklerdir. Konularında da anlaşılacağı üzere bu çalışmalar, o döneme kadar geleneksel olarak ekonomi dışı alanda kabul edilen ve bu nedenle de ekonominin inceleme alanı dışında kalan konuları ele almaktadır. Bunun altında yatan temel neden de ekonominin kapsamının değişmesidir. Bu dönemde ekonomistlerin temel savı, ekonominin sadece ekonomik alana değil,

²¹⁸ Literatürde bu kavramı açıklamak için "ekonomik emperyalizm" terimi de kullanılmakla birlikte, bu terim aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde uluslararası alandaki emperyalizmin bir türünü ifade ettiğinden, karışıklığa yer vermemek açısından sosyal bilimlere ilişkin kavram "ekonominin emperyalizmi" olarak kullanılmıştır. Uskali Maki, Economics Imperialism: Concept and Constraints, Philosophy of the Social Sciences, C. 20, S. 10, 2008, s. 1 – 30, s. 2.

gündelik hayattaki olağan her türlü duruma ilişkin olduğu, insanın gidermek istediği ihtiyaçlarının sadece emtiadan oluşmadığı, bunun yanı sıra saygınlık ve statü gibi çeşitli gayri maddi ihtiyaçlarının da olduğu ve hepsine ulaşmada aynı mekanizma ile kararlar aldığı yönündedir. Bu kararlarda insan, temelde rasyonel ve öncelikle kendi çıkarını gözeterek şekilde davranır.²¹⁹ Gery Becker 1992 yılında “*mikro ekonomik analizin alanını, piyasa dışı davranışlar da dâhil olmak üzere, insan davranışı ve etkileşimi boyutlarına genişletme*” gerekçesi ile Nobel Ödülü’ne layık görülmüştür.²²⁰ Ekonomi paradigmasının ulaştığı bu nokta, başlangıçtaki varsayımına göre çok önemli boyutta bir değişimi ifade etmektedir. Zira, ekonomi paradigması, başlangıçta, ekonomiyi diğer alanların etkisinden kurtarmak için, ekonomik alanın farklı kurallara göre işlediği varsayımını²²¹ kabul ettirmeye çalışmıştır. Bu savın temelinde, 19. yüzyılda ekonomi paradigmasına hâkim olan liberal iktisat çerçevesinde geliştirilen, “*iktisadi davranışın sosyal olarak kurgulanmış kurumlardan ziyade, evrensel bireyci psikolojinin bir yansıması olduğu*” görüşü vardır.²²² Ancak, gelinen son noktada bu görüş, evrensel bireyci psikolojinin kurucu etkisinin, sadece ekonomik alandaki davranışa değil, insana ilişkin tüm alanlarda geçerli olduğu varsayımına dönüşmüştür. İşte bu varsayım ekonominin emperyalizmi yaklaşımının temel savıdır. İnsana ilişkin her şey bu çerçeveden değerlendirmeye tabi tutulur.

Ekonomi paradigmasında ortaya çıkan bu yaklaşım değişikliklerinin hukuka yansıması ise küreselleşme döneminin başlarında “hukukun ekonomik analizi” başlığı

²¹⁹ U. Maki, 2008, s. 2 - 8.

²²⁰ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/ (01.10.2014)

²²¹ Gulbankian Komisyonu, 2011, s. 26.

²²² Gulbankian Komisyonu, 2011, s. 24.

altında net şekilde ortaya konulmuştur. Hukukun ekonomik analizi, ekonominin emperyalizmi çerçevesinde ekonomik yöntem ve araçların sosyal bilimlerin diğer alanlarına uygulanması kapsamında, hukukun incelenmesi ile ilgilidir. Literatürde tanımı *“hukuk kurallarının etkilerinin ve sosyal açıdan kabul edilebilirliğinin mikroekonominin standart araçları ile incelenmesini konu edinen ve gelişmekte olan bir disiplin”* şeklinde yapılmaktadır.²²³ Ancak, bu kapsamda ele alınan konular temelde, sözleşmeler, hukuki sorumluluk gibi özel hukuk konuları olmakla birlikte, hukukun genel yapısı, ceza hukuku, idari yaptırımlar ve usul hukukuna ilişkin değerlendirmeler de yapılmaktadır.²²⁴ Ayrıca bu yaklaşım kamu hukuku özel hukuk ayırımına da yeni bir içerik kazandırmaktadır. Buna göre bir hukuk alanının özel hukuk olarak adlandırılması, o alana ilişkin kuralların uygulanmasının özel kişiler tarafından dava yoluyla sağlanabilmesine bağlıdır.²²⁵ Bu kıstasa indirgenen özel hukuk - kamu hukuku ayrımı, bir yandan kamu hukukunun alanını daraltırken, diğer taraftan, ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigmasının birey ve kamusalılık eksinindeki zıtlığını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira, kamu hukuku paradigmasına dayanan genel tanımda, taraflardan birinin devlet olması o hukuk alanını kamu hukuku kapsamına sokmakta, dolayısıyla devleti doğrudan hukukun bir öznesi olarak konumlandırmaktadır. Oysa, ekonomi paradigmasına dayanan bu yaklaşımda bir hukuk alanı, eğer özel kişilerin dava yoluyla uygulatabildiği alan ise, özel hukuk alanına dâhil olmakta, eğer uygulanması için devlet gücü gereken alan ise

²²³ Lewis Kornhauser, "The Economic Analysis of Law", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Ed. Edwar, N. Zalta, Yaz 2015, <http://plato.stanford.edu/entries/legal-econanalysis/#Aca> (01.10.2014)

²²⁴ Stevan Shavell, Foundaitons of Economic Analysis of Law, Harvard Collage, 2004, s. vii- ix.

²²⁵ S. Shavell, 2004, s. 5.

kamu hukukuna tabi olmaktadır. Böylece öncelikle kamu hukuku – özel hukuk ayrımı içerikten uzaklaştırılarak usul meselesine indirgenmektedir.

Böylece, son dönemde kamu hukukunun toplumsal hayattaki konumu, ekonomi paradigması çerçevesinde ortaya çıkan teori ve uygulamalar karşısında değişmektedir. Bu değişim kapsamında, 19. yüzyılda gayet etkili ve toplumsal alanda büyük yer edinmiş olan kamu hukukunun konumunu, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomi paradigmasının etkisini artırması neticesinde, önce siyaset bilimi, sonra ekonomi lehine kaybetmeye başladığı; içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başlarında ise söz konusu kaybın, kamu hukukunun geleneksel yapısında yer alan temel kavram ve kurumlara etki edecek dereceye ulaştığı ifade edilebilir. Küreselleşme döneminin düzenleyici devlet aşamasında, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ortaya çıkan “ekonomi hukuku” bu çerçevede verilebilecek önemli bir örnektir. Ekonomi hukuku, ekonomi paradigmasında planlamacılığın ön plana çıktığı dönemde planlama temelinde²²⁶, küreselleşmenin ön plana çıktığı dönemde ise küreselleşme temelinde²²⁷ içerik kazanmıştır. Bu çerçevede, küreselleşme döneminde ekonomi hukuku, hukukun ekonomik analizinin de ötesine geçerek, kamu hukukunun klasik ayrımı olan kamu hukuku ve özel hukuk ayrımına bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımda hukuk, kamu ve özel olarak ayrılmaz. Bunun yerine ulusal pazarların uluslararası pazara entegre edilmesi için önemli olan rekabet, bankacılık, enerji, telekomünikasyon gibi alanlar, ekonomi hukuku başlığı altında tasnif edilmekte, bu

²²⁶ Bkz. Turgut Tan, Ekonomik Kamu Hukuku, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1984, Ankara.

²²⁷ Bkz. Turgut Tan, Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri, Turhan Kitabevi, 2010, Ankara.

çerçeve de ekonomik ceza hukuku, ekonomik idare hukuku, anayasal iktisat gibi alt dallardan da bahsedilmektedir.²²⁸

Ancak, 2008 yılında yaşanan Küresel Ekonomik Kriz ve ardından ortaya çıkan uluslararası gelişmeler, ekonomi paradigmasının kamu hukuku paradigmasına yönelik baskısına, küreselleşmenin sona erip ermediği tartışmalarını başlatacak kadar önemli bir darbe indirmiştir.²²⁹ Bunda, özellikle, ekonomi paradigmasının teori ve uygulama açısından merkezi denebilecek bir konumda bulunan ABD’de dahi krizden kurtulmak için devletin ekonomiye müdahale etmek zorunda kalmasının²³⁰ payı büyüktür. Bu tür uygulamalar neticesinde sosyalizmin tekrar dirilip dirilmediği tartışmaları dahi gündeme gelmiştir.²³¹

²²⁸ Ö. Perçin, 2010, s. 280 vd.

²²⁹ Anıl Çeçen, Küreselleşme Bitti, Millet İmparatorlukları Geliyor, Türksolu, 29.06.2014, 28-30; A. Roberts, 2010, s. 561.

²³⁰ ABD Finansal Kriz Araştırma Komisyonu, 2011, s. xvi.

²³¹ E. A. Tonak, 2009, s. 43.

2. EKONOMİ VE DEVLET İLİŞKİSİ VE KAMU HUKUKUNA YANSIMASI

Çalışmanın bir önceki bölümünde, çalışmanın birinci araştırma sorunu çerçevesinde, kamu hukuku ve ekonomi paradigmalarının içerikleri birey, toplum ve devlet kavramları üzerinden ortaya konulmaya çalışılmış ve akabinde kamu hukuku ve ekonomi paradigmasının tarihsel ve olgusal düzlemde konumlanışları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, kamu hukuku paradigmasının tarihsel ve olgusal olarak toplumsal uzlaşmaya ilişkin değerleri içermesi nedeniyle, toplumsal uzlaşmaya dayanmayan değer yargılarından oluşan paradigmalara ve bunlara ait ideolojilere göre üst seviyede bir paradigmayı temsil ettiği açıklanmıştır.

Bu bölümde ise çalışmanın temel savının sınanması açısından araştırılması gereken ikinci ve üçüncü araştırma sorunları incelenecektir. Bilindiği üzere, çalışmanın temel savı, küreselleşme döneminde, ekonominin devlete biçtiği yeni rol kapsamında, kamu hukukunun alanının daralmaya başlamasının nedeninin, iki alanın paradigmalarının tarihsel gelişim süreci içinde birey ve toplum ekseninde birbirine zıt şekilde konumlanması olduğudur. Bu savın sınanması açısından araştırılması gereken ikinci sorun, ekonomi paradigması kapsamında, dönemsel olarak ortaya çıkan yaklaşım değişikliklerinin devlete ve kamu hukukuna etkilerinin incelenmesi; üçüncü araştırma sorunu ise ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun gelecek dönemlerine ilişkin görüşlerin incelenmesi olarak tespit edilmiştir.

Dolayısıyla, çalışmanın bu bölümünde öncelikle, ekonomi paradigması kapsamında, tarihsel süreç içerisinde ekonomi paradigmasının devleti nasıl

şekillendirdiği ve bu çerçevede kamu hukukunun nasıl bir konuma yerleştirildiği incelenmeye çalışılacaktır.

Arından ise, literatürde kamu hukuku ile ekonomi paradigması arasındaki ilişkinin gelecek dönemde nasıl bir içeriğe sahip olacağına ilişkin görüşler incelenmeye ve bu görüşlerin kamu hukukunun geleceğine ilişkin öngörülerini tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun tarihsel süreç içerisindeki konumuna ilişkin inceleme, küreselleşme esas alınarak üç döneme ayrılarak yapılacaktır. Söz konusu dönemler küreselleşme öncesi dönem, küreselleşme dönemi ve küreselleşme sonrası dönem olarak adlandırılmıştır. Küreselleşme öncesi dönem, günümüzde hâkim devlet yapısı olarak kabul edilen ve ulus devlet yahut modern devlet olarak adlandırılan yapının ortaya çıkışı ile kamu hukukunun dirilişinden itibaren başlayıp 1980’li yıllara kadar süren dönemdir. Bu dönemde 1929 Büyük Buhranı ve 2. Dünya Savaşı önemli dönüm noktaları olan olaylardır. Zira, bu olaylar, ekonomi paradigmasında önemli değer yargısı değişikliklerine neden olmuşlardır.

Küreselleşme dönemi ise kabaca 1980 ile 2008 yılları arasına tarihlenebilir. Bu dönemde ekonomi paradigması çerçevesinde, devlete, “minimal” ve “düzenleyici” sıfatları verilmiştir. Bu dönemde etkisi olan olaylardan öne çıkanlar ise Sovyetler Birliği’nin dağılması ve 1974 Petrol Krizidir. Diğer taraftan 2008 Küresel Ekonomik Krizi de küreselleşmenin sonunun geldiği tartışmalarını başlatan önemde bir olay olmuştur.

Küreselleşme sonrası dönem ise içinde bulunduğumuz dönem olup, daha çok ülke iflasları ve finansal piyasalardaki istikrarsızlıklarla ve “Yeni-Müdahaleci” olarak adlandırılabilir bir devlet yapısı ile karakterize olmaktadır. 2008 Krizi’nin üzerinden yaklaşık 7 yıl kadar bir süre geçmiş olmasına rağmen, ekonomi paradigması çerçevesinde, krizin etkilerini tam olarak giderecek bir çözüm önerisi ortaya konulamamış, aksine liberalizmin karşıtı ideoloji olarak görülmekte olan komünizmin fikir babası Marx’ın hayaletinin Batı Dünyası üzerinde gezdiği yönünde tartışmalar yapılmaya başlanmıştır; küreselleşmenin sona erdiğine yönelik görüşler, küreselleşme sonrasına ilişkin öngörüler ve küreselleşmeye alternatif tezler ileri sürülür hale gelmiştir.

Bu çerçevede, aşağıda, küreselleşme öncesi, küreselleşme ve küreselleşme sonrası dönemlerde ekonomi ve devlet ilişkisinin niteliği ve bu ilişki çerçevesinde kamu hukukunun konumu her dönem için ayrı başlıklar altında incelemeye konu edilecektir.

2.1. Küreselleşme Öncesi Dönem

Küreselleşme kavramının içeriği yukarıda Neo-Liberal döneme ilişkin bölümde açıklanmaya çalışılmış idi. Bu çerçevede, küreselleşmenin sadece ekonomiye ilişkin bir fenomen olmadığı, gerçekte küreselleşmede zaman ve mekanın dönüşümünün söz konusu olduğu, teknolojik, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik olmak üzere beş temel boyuttan bahsedilebileceği ifade edilmiş ve küreselleşmeye ilişkin dört farklı tez açıklanmıştır. Bu noktada ise, küreselleşme öncesi dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ile bu ilişkide kamu hukukunun konumlanması incelenmeye

çalışılacaktır. Ancak, bu inceleme açısından başlangıç noktası belirlenebilmesi için, *“küreselleşme öncesi dönem, kamu hukukunun ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde incelenmesi bağlamında hangi tarihe kadar geri götürülmelidir”* sorusunun cevaplanması gereklidir.

Yukarıda, kamu hukuku paradigmasının teorik temellerine ilişkin bölümde ifade edildiği üzere, kamu hukukunun dünya tarihinde ortaya çıkışı Roma İmparatorluğu dönemine kadar geri götürülmekle birlikte, Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve ortaçağın başlaması ile birlikte merkezi devlet otoritesinin yerini aristokratlardan oluşan parçalı siyasi yapının alması sonucunda, kamu hukuku ortaçağda uygulanamaz hale gelmiştir. Kamu hukukuna ilişkin çalışmalar, daha çok, din adamları gibi kısıtlı çevrelerce yerine getirilen teorik çalışmalar düzeyinde kalmıştır. Ancak, 17. yüzyılda monarşilerin ortaya çıkması ile birlikte kamu hukuku tekrar uygulamada yer almaya başlamıştır. Günümüzdeki kamu hukukunun esas karakteri de bu dönemde şekillenmiştir. Dolayısıyla, küreselleşme öncesi dönem, kamu hukukunun incelenmesi bağlamında hangi tarihe kadar geri götürülmelidir sorusunun cevabı olarak ilk etapta 17. yüzyılın verilmesi uygun olacak gibi görünmektedir. Ancak, yukarıda kamu hukuku paradigmasının teorik temellerine ilişkin bölümde açıklandığı üzere, kamu hukuku 17. yüzyılda tekrar ortaya çıktığında, krala ait hukuk niteliğinde bulunmaktadır. Kralın kişiliğinden bağımsız, kendi başına tüzel olarak hukuk süjesi olan devlete ait hukuk niteliğine ulaşması ise bürokratik ve mali sistemin olgunlaşması süreciyle birlikte 19. yüzyılı bulmuştur.²³² Kamu hukukunun söz konusu niteliği kazanmasında öne çıkan tarihsel olay ise 1789 Fransız

²³² R. A. Kia, 2013, s. 59.

İhtilalidir. Zira, “İhtilal öncesi Fransa’daki mutlak monarşi, Tanrı adına ülkeyi yönetmektedir ve bu yönetimi ulusun temsilcisi olarak değil, Bourbon Hanedanının temsilcisi olarak gerçekleştirmektedir.”²³³ İhtilal ile birlikte, kamu hukuku artık devlete ait hukuk niteliğini kazanmış bulunmaktadır. Böylece, artık kamu hukuku paradigmasını oluşturan değerlerin biçimlenmesinde kralın etkisinin tamamen kalktığı ve tamamen toplumsal gruplar arasında yaşanan tarihsel olaylar sonucunda varılan denge noktalarının belirleyici olduğu bir dönem başlamıştır. Dolayısıyla, küreselleşme öncesi dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun konumlanışını incelemek için en uygun başlangıç noktası, 1789 Fransız İhtilali olarak ön plana çıkmaktadır.

Fransız İhtilalinin inceleme için uygun bir başlangıç noktası olmasına bir başka gerekçe olarak önemli bir tarihsel olgu da bulunmaktadır. Bu olgu, kamu hukukunun modern dönemde tekrar ortaya çıkışının, Kıta Avrupası’na ait bir gelişme olması, ancak, İngiltere’de bu gelişmenin yaşanmamasıdır. Bu durum halen Kıta Avrupası Hukuk Sistemi ile Anglo-Sakson Hukuk Sistemleri arasında önemli bir fark olarak mevcuttur. Literatürde bu farklılık, Anglo-Sakson Hukuk Sisteminde yargı birliği olduğu dolayısıyla kamu hukuku ve özel hukuk ayrımının olmadığı şeklinde ifade edilmektedir.²³⁴ Ancak, Fransız İhtilali ile bir yandan, monarşi döneminde krala ait olan kamu hukuku devlete ait hale gelirken, diğer taraftan, burjuva sınıfı vasıtasıyla, ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigması karşı karşıya gelmiştir. Böylece Fransız İhtilali’nin, ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun

²³³ Andreas Wimmer, Yuval Feinstein, The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001, American Sociological Review, 2010, C. 75, S. 5, ss. 764 – 790, s. 765.

²³⁴ Kemal Gözler, Genel Hukuk Bilgisi, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008, s.4-6.

incelenmesinde başlangıç noktası olarak kabul edilmesinin bu açıdan da ayrı bir önemi bulunmaktadır.

Bu çerçevede, aşağıda 1789 Fransız İhtilali ile birlikte başlayan süreç boyunca ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun konumlanması incelenmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Modern-Ulus Devlet

Fransız İhtilali ile başlayan süreçte ekonomi ve devlet ilişkisi ile bu ilişki çerçevesinde kamu hukukunun nasıl konumlandığı incelemeye başlanmadan önce, konuya ilişkin bir terim sorununa değinilmesi yerinde olacaktır. Terim sorunu, literatürde “ulus devlet” ve “modern devlet” terimlerinin kullanımı ile ilgilidir. Söz konusu terimlerin kullanımına ilişkin olarak literatürde bir uzlaşma olmadığı ifade edilebilir. Kimi görüşler bu iki terimin aslında aynı olguyu ifade ettiğini, tarihsel döneme göre modern devletin farklı görünüm biçimlerine büründüğünü, bunlardan sonuncusunun ulus devlet olduğunu ileri sürmekte²³⁵, kimi görüşler ulus devleti modern devletin bir alt çeşidi olarak değerlendirmekte²³⁶, kimi görüşler ise iki terimi aynı anlamda²³⁷ veya bir arada kullanmakta²³⁸ veya farklı şekilde kullanmayıp, temelde ulus devlet terimi üzerinden çalışmalar yapmaktadır.²³⁹ Söz konusu

²³⁵ M. Yüksel, 2001, s. 55; G. Şaylan, 2003, s. 31, 45.

²³⁶ A. Çeçen, 2009, s. 19 vd.; Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 38; T. Tosun, 2007, s. 7.

²³⁷ R. A. Kia, 2013, s. 64.

²³⁸ Daniel J. Elazar, *Exploring Federalism*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1987, s. 39.

²³⁹ Ö. Ö. Akbulut, 2007, s. 263.

terimlerden modern devletin toplumbilimine ait bir terim olduğu da ileri sürülen görüşler arasındadır.²⁴⁰

Diğer taraftan, literatürde, günümüzde hâkim olan devlet yapısının ilk olarak ortaya çıktığı tarihe ilişkin olarak da bir görüş birliğinden bahsedilemez:

“Genel olarak, modern devletin 16. yüzyılda doğduğu söylenir. Ama bu tarihin bir yüzyıl önceye veya bir yüzyıl sonraya taşındığı da olur. (ÖZİPEK; s. 72.) Örneğin Minougue'ye göre modern devlet 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. (Kenneth MINOUGE; Siyaset ve Despotizm, Çeviri: Ünal Gündoğan, Liberte Yayınları, 2002, Ankara, s. 24.) Cooper ise, modern devletin doğum tarihi olarak 1648 Westphalia Barış Antlaşmasını göstermektedir. (COOPER; s. 17.) Pierson 16. ve 18. yüzyıl arasındaki tarihin, modern devletin başlangıcı olduğunu belirtir. (PIERSON; s. 65.) Sancar'a göre " Bu yapının, modern devletin ana rahmine düştüğü anı 15. yüzyıla kadar götürmek mümkünse de esas olgunlaşmaya başladığı dönemin 17. yüzyıl olduğu söylenebilir." (SANCAR; Devlet Akli, s. 16.) Modern devleti "kendine özgü bir yaratık" olarak tanımlayan Wallerstein ise, bu devletin kendine özgü yönünün egemenlik olduğunu ve egemenliğin modern anlamda 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığını ifade eder. (Immanuel WALLERSTEIN; Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Çeviri: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2003, İstanbul, s. 71-72.)”²⁴¹

Görüldüğü üzere, modern devlet olarak adlandırılan yapının ortaya çıkış tarihi, 15, 16 ve 17. yüzyıllara ya da bu yüzyıllarla ifade edilen farklı dönemlere yahut 1648

²⁴⁰ G. Şaylan, 2003, s. 31.

²⁴¹ Vahap Coşkun, Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 157.

gibi belirli bir tarihe endekslenebilmektedir. Dolayısıyla, günümüzde olgusal bir gerçeklik olarak ortada duran bir yapının tarihin hangi döneminde ortaya çıktığına ilişkin görüşler, üç yüzyıl genişliğinde bir zaman aralığına yayılmakta, her ne kadar 16. yüzyıl ön plana çıksa da “*bu tarihin bir yüzyıl önceye veya bir yüzyıl sonraya taşındığı da*”²⁴² olmaktadır. Bir başka deyişle, konuya ilişkin belirsizliğin boyutu yüzyıllarla ifade edilecek kadar büyük ölçektir.

Literatürde tartışma konusu olan bir başka husus da, ilk ulus devletinin hangisi olduğuna ilişkindir. Kimi görüşlere göre ilk ulus devlet İngiltere olup, 1688 tarihli İngiliz Yurttaş Hakları Beyannamesinin kabulü de bu durumun hukuksal resmiyet kazandığı tarihtir.²⁴³ Kimi görüşler ise ilk ulus devletinin Amerika Birleşik Devletleri olduğunu ve 1776 Bağımsızlık Bildirisinin bu durumun resmileştiği tarih olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁴ Kimi görüşler ise ilk ulus devletinin Fransa olduğunu ve bu durumun 1789 Fransız İhtilali ile resmiyet kazandığını ileri sürer²⁴⁵.

Esasen, literatürdeki söz konusu uyuşmazlıkların çözümlenmesi ayrı bir çalışma konusu olup, bu çalışmanın kapsamına doğrudan girmemektedir. Ancak, söz konusu kavramların ve tarihlerin bu çalışma açısından nasıl algılandığının netleştirilmesi de bu çalışmanın yürütülmesi açısından bir gereklilik olarak ortaya

²⁴² V. Coşkun, 2009, s. 157.

²⁴³ T. Tosun, 2007, s. 21; Bu tarihin 1530'lara kadar geri götürüldüğü de olmaktadır: Bkz. Alan G. R. Smith, *The Emergence of A Nation State The Commonwealth of England 1529 – 1660*, Longman, London, 1997.

²⁴⁴ Philip G. Roder, *Where Nation-States Come From*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 5 vd.; Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 17.

²⁴⁵ Peter, Flora, *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe*, The Theory of Stein Rokkan, Oxford University Press, New York, 1999, s. 162 vd.; Daniel J. Elazar, *Exploring Federalism*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1987, s. 128 vd.; Jr. Walter C. Opello, Stephen J. Rosow, *The Nation-State and Global Order*, Lynne Rienner Publishers, London, 2004, s. 193 vd.; Hegen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Temuçin Binder, Şefik Matbaası, İstanbul, 2005, p. 198 vd.

çıkılmaktadır. Bu çalışma açısından modern devlet ve ulus devlet terimleri, ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde ele alındığında, aynı kavrama değil, tarihsel ve olgusal gerçekliğe dayalı farklı iki kavrama işaret etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu iki kavramın ortaya çıkışı da farklı tarihselliğe sahiptir. Bu çalışmada, ulus devlet terimi ile kastedilen yapı, 16. yüzyıl İngiltere'sine tarihlenebilen, kapitalist üretim tarzı kapsamında ortaya çıkan piyasa gereklilikleri nedeniyle, ortak dil, ortak kültür, ortak ölçü birimleri gibi unsurlar üzerinde uzlaşma sağlamış topluma sahip devlet yapısıdır. Literatürde ulus terimi ile kastedilen söz konusu ortak unsurların, tarihsel gerçeklikte, ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış olduğu yine literatürde genel kabul gören bir husus olduğundan, tarafımızca böyle bir kullanım tercih edilmiştir.

Bu çalışmada modern devlet terimi ile kastedilen yapı ise, 17. yüzyıla tarihlenebilen, Fransa başta olmak üzere Kıta Avrupası'nda aristokratların tasfiyesi sonucunda merkezi özellik kazanan bir siyasi iktidara sahip; ancak kapitalist üretim tarzı mevcut olmadığı için ulusu oluşturan ortak unsurların toplumsal yapıda ortaya çıkmadığı devlet yapılarıdır. Fransa'da 1648 Vestfalya Antlaşmasından, 1789 Fransız İhtilaline kadar geçen sürede, söz konusu ortak unsurlara ilişkin toplumsal bir gereklilik görülmemesi²⁴⁶ ve ulus olmanın zorunlulukları olarak görülen ortak unsurların ancak 1789 Fransız İhtilali ile topluma empoze edilmeye başlandığının literatürde tarihsel bir gerçeklik olarak genel kabul görmesi, tarafımızca böyle bir kullanımın tercih edilmesinin gerekçesidir.

²⁴⁶ “İhtilal öncesi Fransa'daki mutlak monarşi, Tanrı adına ülkeyi yönetmektedir ve bu yönetimi ulusun temsilcisi olarak değil, Bourbon Hanedanının temsilcisi olarak gerçekleştirilmektedir.” A. Wimmer, Y. Feinstein, 2010, s. 765.

Bu kabuller ışığında, 1648 yılından itibaren Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan modern devlet yapısının, 1789 İhtilali ile birlikte ilk olarak Fransa'da, ulus devlet yapısının kimi özelliklerini de kazandığı dolayısıyla, bu tarihten itibaren hem “modern” hem de “ulus” niteliği taşıyan bir devlet yapısının ortaya çıktığı sonucuna varılmaktadır. Böylece kullanılacak terim de “modern-ulus devlet” olarak belirmektedir.²⁴⁷

Literatürde fikir birliği bulunmayan ulus devlet ve modern devlet terimlerinin kullanımına ilişkin gerekli açıklamaların yapılması akabinde Fransız İhtilali ile birlikte ekonomi ve devlet ilişkisinin ne şekilde gerçekleştiği ve bu ilişki çerçevesinde kamu hukukunun nasıl konumlandırıldığı incelenmeye başlanabilir.

Fransız İhtilali'nin temel olarak kapitalist burjuva sınıfının²⁴⁸ liderliğinde geliştiği, literatürde genel kabul gören bir yaklaşımdır. Buna göre kapitalist burjuva sınıfı eski rejimin egemen sınıflarını devirerek uluslaşma sürecini başlatmıştır.²⁴⁹ Yeni rejimin devlete bakış açısı, Fransız İhtilalinin iki temel esastan birini oluşturmaktadır. Birinci esas, insanların özgür doğdukları ve eşit haklara sahip oldukları temeline dayanır. Konuşma, yazma, çalışma, hak sahibi olma gibi

²⁴⁷ Terimin kullanılmasında, modern ve ulus arasında tire işaretinin konulmasının nedeni, “modern ulus devlet” şeklindeki yazımın, zımnî olarak “modern olmayan ulus devlet” olabileceği iması oluşturmasının önüne geçmek, devletin hem modern hem de ulus niteliği taşıdığını vurgulamaktır.

²⁴⁸ Literatürde kapitalist ve burjuva terimleri de sık sık birbirleri yerine kullanılmakla birlikte, Wood tarafından söz konusu terimlerin farklı anlamlar içerdiği ancak Fransız İhtilali ile bu iki terimin anlam kesişmesine maruz kaldığı ileri sürülmektedir. Wood'a göre, burjuva eski Fransızcadan gelen bir kelimedir ve soylu olmayan, ancak, yaptığı işte bedeninden ziyade zihnini kullanan ve şehirde ikamet eden kişi anlamına gelir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, burjuva teriminin eski kullanımı, kapitalizm ile ilgili herhangi bir ima içermez. Bu bağlamda, eski kullanımı ile burjuva terimi, bir tacire, bir iş sahibinden, bir devlet görevlisinden ya da bir entelektüelden daha fazla gönderme içermemektedir. Ancak, Batı kültüründeki tarihsel değişim sürecinde, İngiliz ekonomik gelişimi ile Fransız İhtilalini birleştiren kavramsallaştırmalar sonucunda, burjuva ve kapitalist terimleri, anlam kesişmesine maruz kalmıştır. Bkz. Wood, 2002, s. 12-17.

²⁴⁹ O. Erözden, 1997, s. 27.

özgürlükler bu temelden kaynaklanır. İkinci esas ise devletin meşruiyetinin kendiliğinden olmamasıdır. Egemenlik ulusa aittir ve bu otorite ulusa karşı sorumlu olan ve ulusun yetki verdiği hükümet eliyle kullanılır. Eğer devlet görevlerini gerektiği gibi ifa etmezse, vatandaşların direnme hakkı vardır.²⁵⁰ Görüldüğü üzere, Fransız İhtilali ile daha önce kralın şahsında somutlaşan devlet artık, ulusun varlığına dayalı bir hale gelmiştir. Bu değişiklik, devlet ile toplum arasındaki hiyerarşik ilişkide, önceki döneme göre devletin aşağı indiği, toplumun ise yukarı çıktığı bir anlayışın ürünüdür. Ancak, yukarıda bahsedilen, Fransız İhtilalinin ilk esasına bakıldığında, toplum kurgusunun, liberal ideolojideki “bireylerin toplamı” anlayışına oturtulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kamu hukukunun bireye dayalı olmayan toplum anlayışı ile liberalizmin bireye dayalı toplum anlayışının ilk çatışmasına da Fransız İhtilali ile tanıklık edilmektedir. Dolayısıyla, Fransız İhtilali ile ancak bireye hizmet etme görevi ile meşruiyet kazanabilen bir devlet anlayışı getirilmiştir.

Bu ilişki çerçevesinde kamu hukukunun konumuna ilişkin en önemli gelişmelerden birisi anayasacılık hareketidir. Anayasal kurumların doğması ve yaşamasında, toplumun sınıfsal ve siyasi kültürünün belirleyici rol oynadığı²⁵¹ dikkate alındığında; ekonomi paradigmasına dayanan liberal ideolojiye sahip burjuva sınıfının, eski rejimin egemen sınıflarını ortadan kaldırdıktan sonra nasıl bir devlet yapısı öngördüğüne ilişkin incelemenin, döneme ilişkin anayasal düzenlemeler üzerinden yapılması mümkündür. Ancak, Fransız İhtilali'nin anayasa kavramını, kendinden

²⁵⁰ Georges Lefebvre, French Revolution, From its origins to 1793, İng. Çev. Elizabeth Moss Evanson, Routledge Classics, London, 2001, s. 142

²⁵¹ Levent Gönenç, Anayasal Değişim, AÜHFD, 2013, C. 62, S. 4, ss. 1063 - 1086, s. 1063.

önceki Amerikan İhtilali'nin etkisiyle benimsediği²⁵² de ekonomi paradigmasının dünya çapındaki etkisinin anlaşılması açısından akılda tutulması gereken bir husustur. Bilindiği üzere, Fransa'da 1791 yılında bir anayasa yürürlüğe girmiş olsa da 2 yıl sonra 1793'te yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Söz konusu iki anayasa birbiri ile karşılaştırıldığında, krallığın muhafazası, temsil sistemi, aktif yurttaşlık gibi temel konularda bir takım önemli farklılıklar olmakla beraber, burjuva sınıfının temel taleplerinin karşılanması açısından çok önemli bir fark olmadığı ifade edilebilir. Bir başka deyişle, her iki anayasa da özünde burjuva sınıfının taleplerinin hukuki güvence altında alındığı yasal metinlerdir. Ancak, bu ifade, 1791 ve 1793 Anayasalarının salt burjuva taleplerini içeren metinler olarak nitelendiği şekilde indirgemeci bir yorum olarak algılanmamalıdır. Zira, bu çalışmanın önceki bölümünde ifade edilen, kamu hukuku paradigmasının toplumun tüm kesimlerinin uzlaşmasına ilişkin ortak değerlerden oluştuğu hususu, söz konusu anayasaların hükümlerinin karşılaştırılması sonucunda da açıkça görülmektedir. Bu hükümlerin en önde geleni aktif yurttaşlığa ilişkin olanıdır. Yukarıda, ekonomi paradigmasında toplum ve devlete ilişkin bölümde, İhtilalden hemen sonra 22 Aralık 1789 tarihinde çıkarılan kanunla vatandaşlığın sınırları çizilirken, vatandaşlık haklarının vergi ödemeye bağlandığı; buna göre en az üç günlük çalışma karşılığı vergi ödeyemeyen kişilerin siyasi herhangi bir hakka sahip olamadığı²⁵³ ifade edilmiş idi. Söz konusu hüküm 1791 Anayasasında da aynen benimsenerek, anayasal düzeyde norm haline getirilmiştir.²⁵⁴ Buna ek olarak,

²⁵² Mümtaz Soysal, Değişen Egemenlik ve Meşruluk, Anayasa Yargısı, 2003, C. 20, ss. 171 – 181, s. 172.

²⁵³ O. L. C. Grandmaison, 1989, s. 177.

²⁵⁴ <https://web.duke.edu/secmod/primarytexts/FrenchConstitution1791.pdf> (27.02.2015) Bkz. Üçüncü Başlık, Birinci Bölüm, İkinci Altbölüm, 2. madde.

iflas edenlerin aktif yurttaşlık haklarını kullanamayacakları ve belirli bir mülkün maliki yahut kullanım hakkı olmayanların seçmen olamayacaklarına ilişkin hükümler, ekonomi paradigması çerçevesinde “*burjuva bir anlayışı yansıtmaktadır*”.²⁵⁵ Ancak, 1793 Anayasası, bir yandan cumhuriyeti ilan ederken diğer taraftan, yurttaşları aktif olanlar ve olmayan şeklinde ayırmaktan vazgeçmektedir. Bunun yanı sıra, 1793 Anayasasının, kanunların çıkarılmasına ve seçme seçilme hakkına ilişkin hükümleri de daha demokratik nitelikler taşımakta olup, devlet iktidarının sadece ekonomik güce sahip belirli bir sınıfın elinde kalmasından ziyade, yurttaşların olabildiğince geniş bir kesiminin iradesine tabi olmasını sağlayacak niteliktedir.²⁵⁶ 1791 ve 1793 Anayasaları arasındaki bu çeşit farklar, bir yandan, ekonomi paradigmasının kendi değer yargılarını kamu hukuku paradigmasındaki değer yargılarına karşı dayatmasının, diğer taraftan, kamu hukukunun toplumsal uzlaşının ortak değerlerini taşımasının önemli birer örneğidir.

Bu çerçevede, modern-ulus devletinin ortaya çıktığı dönemden itibaren, ekonomik paradigma çerçevesinde devletin, özgür bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesi ile görevli bir organizasyon olarak algılandığı ifade edilebilir. Artık, eski dönemin krala özdeş ve ilahi dayanağı olan devlet anlayışı yıkılmış, bunun yerine, dayanağı toplum olan ve kendi soyut kişiliği olan bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Anayasa kavramı da toplumsal dengelere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal uzlaşmaları içeren

²⁵⁵ Ertuğrul Cenk Gürcan, 1791 ve 1793 Fransız Anayasaları'na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, GÜİİBFD, 2011, C. 13, S. 3, ss. 183 – 214, s. 190,

²⁵⁶ E. C. Gürcan, 2011, s. 190.

yasal metin olarak, kamu hukuku paradigmasını oluşturan değerlerin okunabileceği önemli bir tarihsel materyal şeklinde belirmeye başlamıştır.

Fransız İhtilali vasıtasıyla, daha önce monarşi biçiminde merkezileşmiş devlet yapısı ile kapitalizmin gerekliliklerine göre ortaya çıkan ulus devlet yapısının birleşmesi ve bunun hukuksal alanda anayasa ile somutlaşması kamu hukuku açısından çok önemli bir sonuca yol açmıştır. O da daha önceki dönemde var olmasına rağmen henüz gelişme aşamasında olan kamu hukuku ve özel hukuk ayrımının, bu dönemde tam olarak netlik kazanmasıdır. 16. yüzyıldan İhtilale kadar olan mutlak monarşi döneminde eski Fransız kamu hukukunun temel ilkeleri geliştirilerek belirginleştirilmiştir.²⁵⁷ Buna rağmen, İhtilalden önce kamu hukuku uyumlu ve sistematik bir bütün arz etmemektedir ve kamu hukukunun otonomisi resmi olarak zikredilmiş değildir. Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı da tam olarak uygulamaya yansımış değildir. Halen kamu hukuku ile özel hukuk, bazı alanlarda çakışmaktadır. Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımının resmi olmayan, fiili mevcudiyeti ve bazı alanlardaki çakışmanın önemli bir sebebi, özellikle kamu yönetimi kavramının tam olarak oturmamış olmasıdır. Kökü eski rejim döneminde olan kamu yönetimine ilişkin kuralların, özerkliğe sahip olması İhtilalden sonra bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Esasında, eski rejimde yürütme ve yargı da tam olarak ayrıştırılamamıştır. Montesquieu'nun kuvvetler ayrımı ilkesi yayılana kadar da bu durum mevcudiyetini korumuştur. Özünde, kamu hukukunun uygulama ve düzenleme açısından bütünüyle

²⁵⁷ Jean Brissaud, A History of French Public Law, Little, Brown Company Publishing, Boston, 1915, s. xiv.

ayrı bir bütünlük kazanması, idari merkezleşmenin kavranması ve potansiyel tehdidinin farkına varılması sonucunda gerçekleşmiştir.²⁵⁸

Böylece, Roma İmparatorluğu döneminden beri mevcut olan kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı, Fransız İhtilali sonucunda, özünde idari merkezleşmeye bağlı olarak, teoride ve uygulamada belirginleşmeye başlamıştır. Tabiidir ki kamu hukukunun temel ilkelerinin olgunlaşması bu dönemde birden bire gerçekleşmemiş, tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal olaylara göre aşama aşama bir gelişim yaşanmıştır. Örneğin, idarenin sorumluluğu ilkesinin ortaya çıkışı, çeşitli içtihatların söz konusu ilkenin belirli bölümlerine ilişkin kararlarının 60 yıllık bir süre içerisinde birikimi sonucunda olmuştur. Benzer şekilde, hukukun genel kurallarının yazılı olmasalar da hukuki yorumlara esas alınabileceğinin genel olarak kabulü 2. Dünya Savaşı'na kadar devam eden bir sürecin sonucunda yerleşen bir anlayış olmuştur.²⁵⁹

Bununla birlikte, her ne kadar burjuva devrimi 1789 yılında başlamış, 1791 yılında kabul edilen Anayasa ile eski rejimin egemen sınıflarını önemli ölçüde devirmiş, akabinde de 1793 yılında kabul edilen Anayasa ile monarşiden tamamen kurtularak Cumhuriyeti ilan etmiş ise de Cumhuriyet çok uzun sürmemiştir. Napolyon Bonapart'ın 1799 yılında iktidarı ele geçirmesiyle birlikte devlet bir diktatörlük aracı haline gelmiştir. Ancak, Bonapartizm olarak adlandırılabilen bu yapı askeri temelli değil genel iradeye dayalı bir görünüm sergilemektedir. Diğer taraftan, Bonapartizm anti parlamenterist ve anti liberal bir yapıda görünse de Napolyon iktidarı ele geçirdiğinde, toplum düzeni Fransız İhtilali ile en azından liberalizmden

²⁵⁸ J. W. F. Allison, 2004, s. 48 vd.

²⁵⁹ J. W. F. Allison, 2004, s. 121.

vazgeçilemeyecek ölçüde değişmiş bulunmaktadır. Napolyon da eski rejimi canlandırmak yerine temeli burjuva ve köylülere dayanan 1789 İhtilalinde benimsenen fikirleri devam ettirir. Özünde, “*Napolyon rejimi, 1789 – 1799 “burjuva” rejiminin tamamlanmasıdır.*”²⁶⁰ Diğer taraftan, soylular ve ruhban sınıfı, Napolyon’la birlikte İhtilal öncesindeki haklarının bir kısmını geri alabilmişlerdir²⁶¹, ancak, 1790 ile 1793 yılları arasında aristokrat ve ruhban sınıfa ait mülklerin kamulaştırılması ve satılması nedeniyle, bu iki sınıf eski gücüne bir daha erişememiştir.²⁶² Dolayısıyla toplum yapısı, artık geri dönülemeyecek derecede değişmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, bu değişiklik Fransa ile sınırlı kalmamıştır. Napolyon’un fetihleri ile birlikte, Fransa’nın mevcut modern-ulus devlet yapısı Avrupa’ya yayılmaya başlamıştır. Fethedilen yerlerde de eski rejim değiştirilmeye çalışılmıştır.²⁶³ Bu noktada, söz konusu yapının genel karakterine bakılacak olursa, devletin temel eğiliminin, kapitalizmin devlete yönelik taleplerinin karşılanması yönünde olduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede kapitalizmin devlete yönelik talepleri literatürde 6 kalemde sayılmaktadır:

1) Mülkiyet haklarının gerektiğinde cebir kullanılmak yoluyla güvence altına alınması,

²⁶⁰ M. Lyons, 1994, s. 295 – 298.

²⁶¹ Aristokratların 1789 yılında toplam nüfusları 140.000 kişi civarındadır. 19 Haziran 1790 tarihli kararname ile soyluluk kaldırılır. Napolyon, 1808 Mart ayında yayımlanan bir kararname ile tekrar tesis eder, ancak, bu soyluluk eskisinden farklıdır. Soyluluk kana ya da toprağa değil hükümdarın egemenliğine dayanmaktadır ve unvanları hükümdar vermektedir. Ayrıca, Napolyon soyluların, toprağa dayalı isim almalarını da yasaklamıştır. J. W. F. Alison, 2004, s. 295, 296.

²⁶² Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, CRSO Working Paper #156, University of Michigan, 1977, s. 7-51.

²⁶³ Daron Acemoğlu, Davide Cantoni, Simon Johnson, James A. Robinson, *From Ancien Regime to Capitalism: The French Revolution as a Natural Experiment*, *Natural Experiments in History* içinde, Ed. Jared Diamond ve James. A. Robinson, Harvard University Press, Cambridge, 2010, s. 6, 7.

- 2) Ulusal sınırlar içinde insanların ve malların serbest dolaşımını sınırlayan engellerin kaldırılması,
- 3) Ekonomik krizlerin hafifletilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması,
- 4) Yetişmiş emek gücünün, sağlık ve eğitim gibi alanlarda yapılacak yatırımlarla sağlanması,
- 5) Ekonomideki tekelleşmenin zararlı etkilerini bertaraf etmek ve sosyal barışı sağlamak için müdahale edilmesi,
- 6) Savaş, ticaret, malî düzenlemeler dâhil olmak üzere, dış ilişkilerin yönlendirilmesi.

“Kapitalizmin bu taleplerini, ulus-devlet, diğer tedbirler yanında, hiç kuşkusuz ancak hukuksal düzenlemeler yaparak karşılayabilecektir. ... Ayrıca, mülkiyet hakkının korunması, miras hakkının düzenlenmesi, sözleşme hukukuna üstün bir yer verilmesi, kapitalizmin varlık nedenidir denebilir. İngiliz hukuk tarihçisi Henry Maine de bu çerçevede, toplumsal gelişmenin yeni ihtiyaçlar yarattığını, bu ihtiyaçların eski hukuk kurallarıyla karşılanamayacağını belirterek, hukukun statüden sözleşmeye doğru bir gelişme gösterdiğini, statüye dayanan feodal hukukun yerini sözleşmeye dayanan hukukun aldığını, kapitalizmle birlikte sözleşme hukukunun etkinlik kazandığını ifade eder”²⁶⁴ Söz konusu taleplerin büyük bölümü, Fransız İhtilali ile başlayan ve Napolyon tarafından devam ettirilen süreçte uygulamaya geçirilmiştir. Eğitimin kamusallaşması bunun örneklerinden biridir. “İhtilal ile birlikte kamusal

²⁶⁴ M. Yüksel, 2001, s. 61 vd.

eğitim, ..., milli bir görev haline geldi; vatandaşların eğitimi devletin sorumlu olduğu bir iş oldu; ..., ilk öğretimin zorunlu ve bedelsiz olduğu ilan edildi ve I. Napolyon niversiteyi kurarak (1806) İhtilalin başladığı içi tamamladı."²⁶⁵ Napolyon'un söz konusu değişiklikleri hayata geçirmesinde, önemli bir araç da Fransız Medeni Kanunu olmuştur. Bu Kanun, Fransız İhtilali'nin ilkelerini yaymış, bu ilkeler arasında özellikle sekülerizm ve ulusçuluk ilkeleri, aile hukukunu ve miras hukukunu etkilemiştir. Bu alanlarda, geleneksel hukukun yerini ulusal hukuk almıştır. Ancak, bu Kanun'un, asıl devrimsel etkilerini belli ettiği alanlar, mülkiyet, sözleşme ve tazminat hukukudur. Bu alanlar, modern bireysel ilkelere göre yeniden düzenlenmiştir. Hatta literatürde Napolyon Kanunu olarak da adlandırılan Fransız Medeni Kanunu'nun üç temel ilkesinin, mülkiyet özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü ve bireyin kendi kusurlarından dolayı sorumluluğu olduğu ifade edilir.²⁶⁶

Ancak, 1815 yılında Napolyon'un iktidarını kaybetmesinden sonra bu değişikliklerden bir kısmı tekrar eski yapısına döndürülmüştür. reğin, Avrupa'nın Fransız Medeni Kanunu hükümlerinin uygulandığı kimi yerlerinde, 1815'ten sonra bu kanunun uygulanmasından vazgeçilmiş ve eski hukuk sistemine dönülmüştür. Diğer taraftan, 1789'da Roma Cumhuriyeti'nin parçası iken, 1808'den sonra Fransa'nın bir parçası haline gelen Papalık Devletinde, 1812 ve 1813 yıllarında yeni doğan çocukların üçte birine dini ilkelere aykırı olarak kabul edilen iek açısı yapılmıştır. Ancak, Waterloo Savaşı'ndan sonra Papa tekrar iek açısı yapılmasını

²⁶⁵ Jean Brissaud, 1915, s. 163.

²⁶⁶ R. Savatier, *Les Metamorphoses economiques et sociales du droit prive d'aujourd'hui* (2nd e. 1959), Bölüm 2, s. 5-6'dan aktaran, James Gordley, *Myths of the French Civil Code*, *The American Journal of Comparative Law*, C. 42, S. 3, 1994, ss. 459 – 506, s. 459.

yasaklamıştır.²⁶⁷ Bu tarz geri dönüşlere rağmen, Napolyon'un fetihleri ve fethedilen bölgelerdeki uygulamaları sayesinde modern-ulus devlet yapısı sadece Latin milletlerine değil Alman Devletleri ve Avrupa'nın yakın bölgelerine de önemli bir model olarak yayılmıştır.²⁶⁸ Özellikle Almanya'ya kapitalizmin yerleşmesi açısından, Fransa'nın doğrudan işgal ve uydu devletler kurma şeklindeki iki stratejisi çok etkili olmuştur. Bu stratejiler sayesinde, idari sistemin reformu, yazılı hukuki metinlerin yürürlüğe konulması, tarımsal ilişkilerin yeniden yapılandırılması, loncaların feshi ve kilisenin arazi ayrıcalıklarına son verilmesi gibi hususlar uygulamaya geçirilmiştir. Bunlardan Fransız Medeni Kanunu ve Ticaret Kanunu, Almanya'nın kapitalistleşmesinde Fransız işgalinin etkisini açık şekilde ortaya koyan örneklerdir. Zira, Fransız işgali ile yürürlüğe konulan Medeni Kanun, 1900 yılına kadar Ren Nehri'nin sol kıyısındaki bölgelerde yürürlükte kalmış ve bu bölgenin ekonomik dinamizminin temel sebebi olarak addedilmiştir.²⁶⁹ Böylece, ekonomi paradigmasının temel ilkeleri çerçevesinde şekillenen modern-ulus devlet, hâkim devlet yapısı haline gelmiş bulunmakta; idari teşkilatın merkezileşmesi ve idare hukuku, yazılı anayasaların benimsenmesi ve anayasa hukuku, Fransız Medeni Kanunu, Ticaret Kanunu gibi hukuki yönü ağır basan gelişmeler sayesinde bir yandan, kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı netleşmekte, diğer taraftan, kamu hukuku genişlemesini sürdürmektedir. Fransız İhtilali ile başlayarak 18. ve 19. yüzyıl boyunca devam eden bu sürecin sonucunda toplum ve devlet birbirinden tamamen ayrılmış, burjuva toplumu terimi, yerini sivil toplum terimine bırakmış, bireylerin toplum içerisinde

²⁶⁷ Daron Acemoğlu, Davide Cantoni, Simon Johnson, James A. Robinson, 2010, s. 6, 7.

²⁶⁸ Jean Brissaud, 1915, s. xxxviii.

²⁶⁹ D. Acemoğlu, D. Cantoni, S. Johnson, J. A. Robinson, 2010, s.14, 15.

insan haklarına sahip, özgür ve eşit varlıklar olduğu, bireylerin kişisel çıkarlarını gerçekleştirmelerinin devlet karşısında özerkliğe sahip toplum içerisinde mümkün olabileceği ve devletin ekonominin dışında tutulması gerektiği genel kabul gören hususlar haline gelmiştir.²⁷⁰

Yukarıda, ekonomi paradigmasının teorik temellerine ilişkin bölümde ifade edildiği üzere, 19. yüzyıl başlarından 1929 krizine kadar liberal ekonomiye hâkim olan görüş, Adam Smith tarafından ortaya konulan teoriye dayanan ve İktisadi Liberalizm olarak adlandırılan yaklaşımdır. Bu yaklaşım çerçevesinde, ekonomi, birbiri ile bağlantı halindeki bir dizi piyasa olarak kabul edilmiş ve arz ve talep mekanizmasının her zaman denge noktasını bulacağı savunulmuştur. Dolayısıyla, devlet ekonomiye müdahale etmediği sürece ekonomide her şey yolunda gidecektir. Ancak, “laissez-faire” ifadesi ile tam serbestlik anlamında doruk noktasına ulaşan bu görüş, 1929 krizinin yaşanması ile sorgulanmaya başlanmıştır.²⁷¹ Bu sorgulama sonucunda, ekonomi paradigmasında o güne kadar devlete biçilen ekonominin dışında olma rolü değişmiş ve buna paralel olarak kamu hukukunda da önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Böylece, ekonomi ve devlet ilişkisinde, Fransız İhtilali ile başlayan süreç, 1929 krizi ile yeni bir safhaya geçmiştir. Yeni safhanın öne çıkan kavramları ise müdahaleci devlet, planlama ve refah devleti olacaktır.

²⁷⁰ İ. Doğan, 2013, s. 70.

²⁷¹ A. Heywood, 2007, s. 63-65.

2.1.2. Refah Devleti

1929 yılında yaşanan ve Büyük Buhran olarak da bilinen ekonomik kriz, literatürde dünya tarihindeki önemli krizlerden birisi olarak addedilir. Krizin ortaya çıkışı ABD’de başlayan olaylar nedeniyle olmuş, daha sonra kriz bütün dünyaya dalga dalga yayılmıştır. Krizin ortaya çıkışında ABD’nin 1. Dünya Savaşı sırasında biriktirdiği önemli büyüklükteki altına bağlı sermayenin başta Florida’da olmak üzere, gayrimenkul alımına yönelmesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Ancak bir süre sonra spekülasyonların sona ermesiyle gayrimenkulde yaşanan fiyat düşüşleri, sermayenin New York borsasına yönelmesine neden olmuş, bu durum da hisse senedi fiyatlarının aşırı yükselmesi ile sonuçlanmıştır. Bu yükselme karşısında, Federal Rezerv Bankası, spekülatif artışı durdurmak amacıyla, 1929 yılında faiz oranını %7’den %15’e yükseltmiş, buna karşılık başlayan hisse satışları sonucunda New York borsası çökmüştür. Borsanın çöküşü önce bankacılık sektörüne sıçramış, ardından kriz diğer ülkelere yayılmış ve dünya genelinde tüketim ve yatırımlarda önemli düşüşlere neden olmuştur.²⁷² Krizin önemli sosyo-ekonomik etkileri arasında işsizlikte ciddi artış ve genel olarak dünya ekonomisinde akut deflasyon da bulunmaktadır. Krizin etkileri gerçekten önemli boyuttadır. Örneğin, ABD’nin sanayi üretimi %47 oranında, gayri safi milli hasılası %30 oranında, genel fiyat endeksi %33 oranında düşmüş, işsizlik oranı %20’yi aşmıştır.²⁷³

²⁷² Ömer Açıkgöz, Bülent Özkan, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Mevzuat Dergisi, 2009, S. 136.

²⁷³ Christina D. Romer, Encyclopedia Britannica, 2003. <http://www.bloc-note.com/iseahg/public/media/files/14-10-01/683ace1916baafb57b7c183f60f831.pdf> (04.03.2015)

Bu gelişmelerin ekonomi paradigmasında neden olduğu değişiklik, Liberalizmin klasik yaklaşımının varsayımları ve ilkelerinin sorgulanmaya başlanmasıyla, yukarıda ekonomi paradigmasının teorik temelleri başlığında açıklanan Modern Liberalizm yaklaşımının ortaya çıkması olmuştur. 1929 krizinin ABD’den başlayarak tüm Avrupa’yı etkisi altına alan ciddi bir ekonomik ve toplumsal buhrana dönüşmesi sonucunda, ABD Başkanı Roosevelt tarafından geliştirilen “New Deal” politikaları ile buhranın etkilerine karşı bir çözüm arayışına girilmiştir. Çözüm arayışları temelini J.M. Keynes tarafından yazılan meşhur Genel Teori kitabında ortaya atılan düşüncelerden almaktadır. Bu çalışmada Keynes; devletin uygulayacağı politikalarla, yatırım ve tüketimi etkileyerek ekonomide karşılaşılan iktisadi sorunları çözümlenebileceğini ve devletin özellikle maliye politikası uygulamalarıyla tam istihdamı sağlayabileceğini ifade etmektedir. Böylece o güne kadar doğru olmadığına inanılan piyasalara devletin müdahalesi, temel kabul edilen bir felsefe haline gelmiş; 1960’lara gelindiğinde ise devletin sadece ekonomi açısından değil, tüm sosyal sorunlar ve işler için en uygun çözüm aracı olduğu anlayışı yerleşmiştir.²⁷⁴ 1929 Krizinin ekonomi paradigmasında neden olduğu değişiklikler yukarıda ilgili bölümde ayrıntılı şekilde ele alındığından, burada konunun ekonomi ve devlet ilişkisi ile kamu hukuku paradigmasına yansımaya odaklanılacaktır. Bu çerçevede, önemle ifade edilebilecek husus şudur ki, 1929 krizi, kamu hukuku paradigmasının, ideolojiler üstü niteliğini ve toplumsal uzlaşmayı temsilini ortaya koyan önemli bir olaydır. Zira, liberalizmin klasik yaklaşımın varsayımlarının, söz konusu dönemde yaşanan gerçekler karşısında yanlış çıkması sonucunda, modern bir

²⁷⁴ S. Alp, 2009, s. 266-268.

yaklaşımınla mevcut sorunlara çözüm getirilmiştir ancak, aslında bu çözümler, liberalizme alternatif olarak adlandırılabilir bir başka ideoloji olan sosyalizmin bir alt yaklaşımı olan sosyal demokrasiden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bir başka deyişle, kapitalist üretim tarzına dayalı olarak şekillenmiş bulunan ekonomi paradigmasının ideolojik yansıması olan klasik liberalizmin yetersiz kaldığı noktada, devreye bir başka ideoloji olan sosyalizm ve onun alt yaklaşımı olan sosyal demokrasi girmiş, böylece devlete bir önceki dönemden farklı bir rol biçilmiş ve kamu hukuku da buna bağlı olarak farklı bir konuma yerleştirilmiştir.

Liberalizmin, 1830'lu yıllardan itibaren, teorik olarak daha geniş bir anlamı olsa da pratikte işçi sınıfı talepleriyle özdeşleşen sosyalizmin ortaya koyduğu değerleri ve talepleri de hesaba katmak ve toplum ve devleti konumlandırışında bu dengeyi de gözetmek zorunda kaldığı yukarıda ifade edilmiş idi. İşte 1929 krizi, bu dengenin, liberalizmin temel ilkeleri aleyhine değişmesine neden olmuştur. Bu husus, sosyalizm ideolojisi çerçevesinde sosyal demokrasi anlayışının temel kabullerinin incelenmesi ile daha açık olarak ortaya konulabilir.

Kökenleri 19. yüzyıla uzanan sosyalizm, sanayi kapitalizminin gelişmesiyle Avrupa'da ortaya çıkan kötü sosyal ve ekonomik şartlara karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Sosyalist düşünceler, erken sanayileşmenin bir sonucu olarak, yoksulluk ve toplumsal bozulmadan muzdarip olan, büyüyen sanayi işçileri sınıfı ile ilişkili olarak algılanmaya başlanmıştır. Özünde, sosyalizm, liberal piyasa toplumunun bir eleştirisi olarak, sanayi kapitalizmine bir alternatif sunma teşebbüsüdür. Ancak, 19. yüzyılın sonlarında, demokrasinin gelişmesi ve işçi sınıfının hayat şartlarındaki kademeli gelişme ile sosyalizm de değişmeye uğramıştır. Sendikalar, işçi sınıfını temsil eden siyasi partiler, spor kulüpleri ve sosyal kulüpler gibi unsurlarla işçi sınıfı

sanayi toplumu içine entegre edildikçe, bu sınıfın devrimci bir güç olma niteliği git gide azalmıştır. Sosyalist partilerin yasal ve anayasal taktikleriyle işçi sınıfına aşamalı olarak oy hakkı verilmesi sonucunda, 1. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sosyalist partiler arasında ikili bir bölünme ortaya çıkmıştır. Birinci grup, mevcut sistemde yapılacak bir reform ile işçi haklarının korunması yöntemini benimserken, ikinci grup devrim ihtiyacının halen var olduğunu düşünmektedir. 1917 Rus Devrimi bu bölünmeyi netleştirmiş ve birinci grup, sosyalist veya sosyal demokrat olarak adlandırılırken, ikinci grup komünist unvanını benimsemiştir. Birinci grubun benimsediği sosyal demokrasi anlayışı, temel olarak, kapitalizmi ortadan kaldırmak yerine belirli reformlara tabi tutarak, onu “insancıl” hale getirmeyi amaçlar. Bir tarafta, piyasa ekonomisi ve diğer tarafta devlet müdahalesi arasında geniş bir denge durumunu benimser.²⁷⁵ “*Bu duruş, ... az veya çok, diğerleri, yani modern liberaller ve babacan (paternalist) muhafazakarlar tarafından da benimsenmiştir.*”²⁷⁶ Sosyal demokrasinin temel özelliklerine bakılacak olduğunda, öne çıkan hususlardan birisi, kapitalizmin zenginlik yaratma aracı olduğu kabul edilmesine rağmen, zenginliğin dağıtımında ahlaki açıdan kusurlu olduğu ve yapısal eşitsizlik ve yoksullukla ilişkisinin bulunduğu kabul edilmesidir. Bu kusurlar, bir iktisadi ve sosyal mühendislik süreciyle ve devlet müdahalesi sayesinde giderilebilir, dolayısıyla devlet kamusal yararın koruyucusudur. Modern-ulus devlet, devletlerin kendi sınırları içinde iktisadi ve sosyal hayatı düzenlemede önemli bir güce sahip olmaları anlamında, siyasi yönetim için anlamlı bir birimdir.²⁷⁷

²⁷⁵ A. Heywood, 2007, s. 131, 132.

²⁷⁶ A. Heywood, 2007, s. 173

²⁷⁷ A. Heywood, 2007, s. 173.

Böylece, sosyal demokrasinin ilkeleri, ekonomi paradigmasını da etkileyerek, devletin konumunu, “*laissez faire*”ci yaklaşımın piyasaya müdahale etmeme noktasından, ekonomik sorunların da ötesinde sosyal sorunlara dahi müdahale etme noktasına taşımıştır. Bu çerçevede, ortaya çıkan devlet anlayışı, “refah devleti” olarak isimlendirilmektedir. Refah devleti, devletin vatandaşların refahını garanti altına alma sorumluluğunu üstlendiği, dolayısıyla ekonomide belirleyici aktör olduğu ve kamu harcamaları ile vatandaşların sosyal güvenlik başta olmak üzere sosyal haklarının finanse edilmesi temeline dayanan bir anlayıştır.²⁷⁸ Özellikle II. Dünya Savaşından sonra, başta devletleştirme çalışmaları olmak üzere devletin ekonomiye müdahalesi, refah devletine varlık kazandırmıştır. Refah devleti politikalarının rağbet gördüğü dönemde, klasik liberal düşünceye sahip yazarlar bu politikaların sakıncaları konusunda ciddi eleştiriler getirmiştir. Bu eleştirilere rağmen sosyal demokrasi politikaları hızla yükselişine devam etmiş, hatta 1949 yılında “...*günümüzde hepimiz planlamacıyız. Savaştan bu yana tüm dünyada laissez-faire olan popüler inancın yitirilmesi dikkate değer bir hızla devam etmektedir*” ifadeleri literatürde açıkça yazılır hale gelmiştir. 1960'lara gelindiğinde Batı'nın tüm gelişmiş ülkelerinde hâkim hale gelen anlayış, devletin tüm sosyal sorunlar ve sosyal işler için en uygun çözüm aracı olduğu yönündedir.²⁷⁹

Bu noktada, ekonomi paradigması çerçevesinde devletin yeni konumunun kamu hukukuna etkilerine bakılacak olduğunda, göze çarpan ilk husus, kamu hukukunun, devletin ekonomi ve sosyal alana müdahalesine paralel olarak

²⁷⁸ A. Heywood, 2007, s. 79, 402.

²⁷⁹ S. Alp, 2009, s. 266-268

genişlediğidir. 1929 Buhranından başlamak üzere, 2. Dünya Savaşı ortamının özellikleri gereği, devletler, ekonomik işletmelere olabildiğince hâkim olmaya çalışmışlardır. Tabii ki bu hâkimiyetin araçları her kültüre göre farklılık göstermiştir. Bu kapsamda, liberal kültürün en güçlü olduğu Amerika’da devletleştirme hiçbir zaman bir çözüm olarak görülmediğinden devletin ekonomiye müdahalesinde en önemli aracı, ekonomik faaliyetlere ilişkin düzenlemeleri (regülasyon) sıkılaştırmak olmuştur. Diğer taraftan, liberal kültürün Amerika kadar güçlü olmadığı ve savaş koşullarını en derin şekilde yaşayan Avrupa’da kullanılan araç ise “devletleştirme” olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁰ Bu uygulamalar sonucunda, ortaya çıkan kamu iktisadi teşebbüsleri, devletin bir yandan ekonominin en büyük aktörü olmasına, diğer taraftan ise en büyük işçi istihdam eden kurum olmasına neden olmuştur. *“Devletin ekonomiye müdahalesine koştur olarak, ekonomi-hukuk ilişkileri de yoğunlaşmaktadır. Devlet ekonomik alanda düzenleyici ve müteşebbis olarak faaliyette bulunurken, bir yandan yasal düzenlemeler yapmakta, idari kararlar almakta; öte yandan da, mal ve hizmet üreticisi ve alıcısı olarak, piyasada faaliyet göstermektedir.”*²⁸¹ Böylece, devletin faaliyet alanının genişlemesi ile birlikte, kamu iktisadi teşebbüslerinin artması, kamu personel rejimlerine ilişkin düzenlemelerin artması, kamulaştırma ve devletleştirme gibi faaliyetlerin çoğalması ile birlikte kamu hukukunun alanı da genişlemektedir.

Ancak bu dönemde ekonomi paradigmasının devletin konumuna ve bu çerçevede kamu hukuku paradigmasına etkisi sadece ekonomik alanda yaşanan

²⁸⁰ Giandomenico Majone, *The Rise of Statutory Regulation in Europe*, *Regulating Europe* içinde, Ed. Jeremy Richardson, Routledge, 2003, New York, ss. 47 – 61, s. 50.

²⁸¹ T. Tan, 2010, s. 11.

gelişmelerle sınırlı kalmamıştır. Özellikle uluslararası siyasette yaşanan güç dengelerine ilişkin gelişmeler, ekonomi paradigmasının, devlete, uluslararası mekanizmalar çerçevesinde de etki etme imkânı kazanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler temel olarak, 2. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın doğu ve batı olarak iki kutba ayrılması ve Amerika'nın batı dünyasında hegemonya sahibi olmasıdır. Böylece, bir yandan, batı dünyasında ABD öncülüğünde bir uluslararası devletler sistemi oluşturulurken, diğer taraftan, Sovyetler Birliği, komünizm uygulamaları ile kapitalizme ve liberalizme alternatif bir dünya sunmaktadır. Yukarıda bahsedilen sosyal demokrasi yaklaşımının benimsenmesinde, Sovyetlerin ortaya koyduğu bu alternatif dünyanın etkisi de önemlidir. Ancak, bu durumun, ekonomi paradigmasındaki değişim, bu paradigmaya göre devletin konumlanması ve kamu hukukuna etkisi, en iyi planlamacılık üzerinden incelenebilir. Planlamacılığın, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, başta Avrupa olmak üzere Amerikan hegemonyası altındaki bölgelere yayılmasına zemin hazırlayan ise ABD'nin dizayn ettiği uluslararası sistemdir. Bu sistemin siyasi ayağı Birleşmiş Milletler, askeri ayağı NATO ve ekonomik ayağı da Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'dur. Dolayısıyla bu dönemde, ekonomi ve devlet ilişkisi ile bu ilişkinin kamu hukukun yansımalarının tam olarak anlaşılabilmesi için, 2. Dünya Savaşı sonrasında tesis edilen devletlerarası sistemin de incelenmesi gereklidir.

Bu çerçevede 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası alandaki en önemli gelişme, dünyanın doğu ve batı olmak üzere iki kampa bölünmüş olması ve batıda ABD'nin doğuda ise Sovyetler Birliği'nin hegemonik güç olarak ortaya çıkmasıdır. *“Gramsci hegemonyayı kuvvet ve rızanın kombinasyonu ile ulaşılan güç olarak tanımlar. Güç sadece kaba kuvvet ile kazanılmaz; bireylerin iktidara rıza göstermeleri*

*de gereklidir.*²⁸² Ancak, hegemonya, iktidarın kazanılmasından öte anlamı olan bir kavramdır. *“ABD’nin hegemon, ama gerçekten hegemon olduğu 1945’ten başlamalıdır. Hegemonya, bu bağlamda ne demektir? ABD ulus-devletinin en güçlü olduğu, 1945 itibariyle dünya genelinde herhangi bir devletten çok ötede bir ekonomik kapasitesinin olduğu, bu kapasiteyle herhangi bir piyasada o piyasanın sahibini alt edecek derecede güçlü olduğu anlamına gelir. ABD benzersiz bir askeri güç sahibi olmuştur. Bunun sonucu olarak da NATO ve ABD-Japonya Savunma Paktı gibi çok güçlü ittifaklar kurabilmiştir. Aynı zamanda, hegemon güç olarak ABD, dünyanın kültürel merkezi de olmuştur. New York yüksek kültürün merkezi olmuş ve popüler kültür dünyaya yayılmıştır.”*²⁸³ Ancak, bu hegemonya kendiliğinden ortaya çıkmış da değildir. Esasında 1. Dünya Savaşı ile 2. Dünya Savaşı arasındaki dönem, dünya hegemonyasının İngiltere’den ABD’ye geçiş dönemidir. Ancak, 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar ABD’de, özellikle iç siyasette, bu konuda bir görüş birliği sağlanamamıştır. ABD, Avrupa’dan uzak durup durmamaya tam olarak karar verememiştir. Milletler Cemiyetinin kuruluşu bu durumun açık bir kanıtıdır. Zira, Milletler Cemiyeti’nin fikir babası ABD Başkanı Woodrow Wilson olmasına rağmen, ABD bu Cemiyet’e üye olmamıştır. Bunun nedeni ise ABD’yi oluşturan federe devletlerin, egemenliklerini federal ya da uluslararası bir kuruluşa devretmek istememelerinden kaynaklanmaktadır. ABD’nin desteğinin eksikliği, Milletler Cemiyetinin tam olarak istendiği amaca hizmet etmesini engellemiştir.²⁸⁴ Ancak, 2.

²⁸² Ugo Mattei, A Theory of Imperial Law: A Study on U.S. Hegemony and the Latin Resistance, Indiana Journal of Global Legal Studies, 2003, ss. 383-448, s. 387.

²⁸³ I. Wallerstein, 2003, s. 1.

²⁸⁴ Alexander Thompson, Duncan Snidal, International Organization, Encyclopedia of Law and Economics içinde, Ed. B. Bouckaert DeGeest, ss. 692 – 722, s. 695, 699.

Dünya Savaşından sonra Avrupa’da savaş nedeniyle yaşanan yıkımlar ve savaşın sona ermesinde ABD’nin desteği ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır.

Bu yeni dönemin ekonomi paradigması açısından en önemli kavramı planlama olarak ortaya çıkmaktadır. Esasında planlama kavramının ilk ortaya çıkışı, Sovyetler Birliği’nin 1920’li yıllarda başlattığı planlı kalkınma ve sanayileşme hamlesi ile olmuştur. Dünyada ilk “Beş Yıllık Kalkınma Planı” 1928 yılında Stalin tarafından uygulamaya konulmuştur. Bununla beraber, planlama sadece doğu blokuna ait bir kavram olarak kalmamış, batı blokunun ve özellikle refah devletinin en önemli araçlarından birisi haline gelmiştir. Bunun temelinde, savaş nedeniyle hem fiziksel hem de ekonomik olarak harap hale gelen Avrupa’nın imarı ve kalkınması ile dünyada Amerikan hegemonyasını güçlendirmek adına ortaya atılan Marshall planı bulunmaktadır. ABD hiçbir zaman ulusal kalkınma planı yapmamış olmakla birlikte, yardım kararı verirken yardım talep eden ülkenin uygulamayı taahhüt ettiği ulusal kalkınma planına göre değerlendirme yapmıştır.²⁸⁵ Böylece, batı dünyasında, ABD’nin öncülük ve dizayn ettiği bir uluslararası sistem kurulmuştur. Birleşmiş Milletler, Sovyetler Birliği’nin de katılımıyla tüm dünya açısından siyasi bir uluslarüstü örgüt konumuna yerleşirken, önce Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası olarak kurulan, ancak daha sonra Dünya Bankasına dönüşen yapı ve Uluslararası Para Fonu, batı dünyasında ABD hegemonyasının finans yoluyla sağlanması araçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu nokta, ekonomi paradigmasının ABD’nin hegemonik gücü vasıtası ile devlete rol biçme açısından yeni bir araç kazandığı dönemdir. Zira bu

²⁸⁵ Kuddusi Yazıcı, Dünyadaki Kamusal Planlama Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Öneriler, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 13, S. 1, 2015, ss. 256 – 282, s. 259, 260.

döneme kadar ekonomi paradigması, ülke içindeki toplumsal sınıflardan liberal ideolojiyi benimseyenlerin talepleri aracılığıyla devlete ilişkin yaklaşımlarda kendi değerlerini uygulamaya koyarken, bu dönemden itibaren, uluslararası kuruluşlar ekonomi paradigmasının değerlerinin empoze edilmesinde birer araç olarak ortaya çıkmışlardır.²⁸⁶

Diğer taraftan, bir yanda komünizmin yayılcı uygulayıcısı Sovyetler Birliği, diğer yanda kapitalizmin yayılcı uygulayıcısı ABD'den oluşan iki bloklu bir yapıda, ideolojiler arasındaki gerilimin askeri boyuta sıçraması da uzun sürmemiştir. Batı bloğunun, dolayısıyla kapitalizmin askeri boyutunu temsil eden kuruluş ise İngilizce kısaltmasıyla NATO olarak bilinen Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü olarak ortaya çıkmıştır. *“Genellikle Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün Sovyetler Birliği tehdidine karşı kurulduğu ifade edilir. Bu ifade kısmen doğrudur. Esasında, İttifakın kuruluşu üç temel amaca yönelmiş daha geniş bir çabanın sonucudur: Sovyet yayılcılığına karşı koymak, Avrupa'da güçlü bir Kuzey Amerika varlığı sayesinde ulusal militarizmin tekrar canlanmasını engellemek ve Avrupa'nın politik bütünleşmesine destek olmak.”*²⁸⁷ Böylece, kapitalizmin temel değerlerinden oluşan ekonomi paradigması, askeri, siyasi ve ekonomik alanlardan uluslararası ölçekte örgütlenmiş bir şekilde, devletin planlamacılık vasıtası ile ekonomiye müdahale etmesini ve böylece refahı artırmasını ideal olarak belirlemiştir. Böylece, devletin ekonomiye müdahalesine koşut olarak kamu hukukunun alanı da genişlemeye

²⁸⁶ Bu kapsamda, daha sonra Dünya Ticaret Örgütüne vücut veren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının 1948 yılında yürürlüğe girmesi de önemli bir olaydır. Richard Peet, *Unholy Tirinity: The IMF, World Bank and WTO*, Zed Books Ltd., New York, 2007, s. 154.

²⁸⁷ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi, A Short History of NATO. <http://www.nato.int/history/nato-history.html> (06.03.2015)

başlamıştır. Bu genişlemenin temel olarak iki boyutu olduğu ifade edilebilir. İlk boyut devletin ulusal piyasaya planlamacılık yoluyla müdahalesi ile bağlantılı olarak iç hukukta meydana gelen ve yukarıda bahsedilen kamu hukukunun kamu iktisadi teşebbüslerinin artması, kamu personel rejimlerine ilişkin düzenlemelerin artması, kamulaştırma ve devletleştirme gibi faaliyetlerin çoğalması ile genişlemesidir. İkinci boyutu ise yukarıda söz konusu edilen ABD tarafından batı bloğunda oluşturulan sistem çerçevesinde uluslararası alanda ortaya çıkan genişlemedir. Kamu hukukunun uluslararası alandaki genişlemesi insan haklarının korunmasının uluslararası düzeye taşınması ile uygulamaya yansımıştır.²⁸⁸

Böylece, 1929 krizi ve 2. Dünya Savaşı'nın etkisi ile ekonomi paradigması etkisini uluslararası alana taşımıştır. Ancak, ekonomi ve hukuk ilişkisinde, ekonominin örgütlenmesi ve işleyişi için hukukun gerekli olması, zira ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasının ve yürütülmesinin ancak hukuk kuralları ile mümkün olması²⁸⁹ karşısında, ekonomi paradigmasının uluslararası alanda tesis ettiği hâkimiyet, hukukun da uluslararası alana taşınmasına neden olmuştur. Ancak, kamu hukuku paradigmasının belirli bir ideolojinin değil, toplumsal mutabakatların ortaya koyduğu değerlerden oluşma niteliği burada da kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, ikinci kuşak haklar olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, esas olarak, liberalizm ve sosyalizmin uzlaşısının bir sonucun olarak ortaya çıkan refah devleti anlayışı ile gelişmiş²⁹⁰, üçüncü kuşak insan hakları da 2. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan

²⁸⁸ İnsan haklarının korunmasının uluslararası düzeye taşınması, bu çalışmanın bir önceki bölümünde kamu hukuku paradigmasında birey, toplum ve devletin konumu incelenirken ele alınmış olup, gereksiz tekrara yer verilmemesi açısından burada sadece atıf yapmakla yetinilmiştir.

²⁸⁹ T. Tan, 2010, s. 11.

²⁹⁰ B. Algan, 2007, s. 57,58.

politik düzenden etkilenmiş²⁹¹ ve esasında üçüncü dünya devletlerinin yeni uluslararası ekonomik düzene ilişkin ekonomik ve politik talepleri ile şekillenmiştir.²⁹² Böylece, özellikle kamu hukukunun ulusal çapta toplumsal uzlaşmayı yansıtma özelliği, uluslararası ölçekte de uluslararası toplumun uzlaşısının yansıtma olarak kendini göstermiştir.

Ancak, 1929'da yaşanan önemli bir kriz ve 2. Dünya Savaşı gibi önemli bir tarihsel olayın ekonomi paradigmasında yarattığı travma bir süre sonra etkisini yitirmiş ve 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni gelişmeler, ekonomi paradigmasının, klasik teorilerine tekrar dönerek, yeni iddialar ile devleti, toplumu ve hukuku kendi değer yargılarına uygun biçimde şekillendirme arzusunu ve bu çerçevede devlete yeni roller biçmesini ve kamu hukuku paradigmasındaki değerleri kendi değerleri ile değiştirme çabasını ortaya çıkarmıştır. Kısaca küreselleşme dönemi olarak adlandırılabilir bu dönem, ekonomi ve devlet ilişkisi ve bu ilişkinin kamu hukukuna yansımada yeni bir aşama teşkil etmektedir.

2.2. Küreselleşme Dönemi

İlk olarak 1929 Bunalımının çözümü amacıyla ortaya atılan refah devleti anlayışı, İkinci Dünya Savaşından sonra Batı kapitalist demokrasilerinde hâkim hale gelmiş olmasına rağmen, 1973 yılındaki Petrol Krizi ile tetiklenen ekonomik kriz sonrasında bu anlayışa olan güven sarsılmıştır. Eleştirilerin ilginç bir özelliği hem

²⁹¹ B. Algan, 2004, s. 122.

²⁹² Z. Kıvılcım, 2009, s. 221.

Neo-Marksist hem de muhafazakâr ekonomistlerin bu anlayış karşısında vardıkları tespitin uyuşmasıdır ki bu tespit, refah devleti anlayışı ile devletin piyasaya müdahale etmesinin karlılığı azalttığı, bunun da gelişmeyi engellediği ve bu sistemin sürdürülemez olduğu yönündedir.²⁹³

1973 Petrol krizini ve sonrasında ortaya çıkan stagflasyon süreci tahlil edilirken öne çıkan kavramlar “azalan kar oranları” ve “kapitalist tekelleşme”dir. Buna göre; kapitalizmin sorunları aslında petrol krizinden önce başlamış olup, 2. Dünya Savaşından sonra hızlanan teknolojik atılımların 1970’lere doğru durması ile birlikte kar oranları düşmeye başlamıştır. Bu da yatırımların azalmasına neden olarak büyüme sürecini yavaşlatmıştır. Bunun üzerine tekeller kar oranlarını korumak amacıyla üretimlerini kısmışlar ve ürünlerinin fiyatlarını arttırmaya çalışmışlardır. Bu durum ise enflasyonist etkiler yaratmıştır. Böylece bu iki durumun birleşmesi neticesinde ortaya stagflasyon çıkmıştır. Petrol krizinin neden olduğu stagflasyon ekonomik anlamda yeni çözümleri zorunlu kılmış ve doğal olarak o döneme kadar hakim olan Keynesci politikalar aleyhine görüşler ortaya çıkmıştır. Petrol krizinden sonra ekonomi paradigmasında, modern liberalizm yaklaşımının yerini Neo-Liberalizm yaklaşımı almıştır. Bu yaklaşım temel olarak Keynesyen ekonominin müdahaleci ve harcamacı politikalarına karşı çıkmakta ve 1973 krizine bu müdahaleci politikaların sebep olduğunu ileri sürmektedir.²⁹⁴ Neo-Liberal dönemin en önemli kavramının küreselleşme olduğu yukarıda ekonomi paradigmasının teorik temellerine ilişkin bölümde ifade edilmiş ve küreselleşme genel olarak açıklanmış olduğundan, bu

²⁹³ J. Quadagno, 1987, s. 109.

²⁹⁴ İ. A. Acar, M. Şahin, 2009, s. 84.

noktada, küreselleşmenin ayrıca açıklanması yapılmayacak, küreselleşme çerçevesinde, ekonomi paradigmasının devlete biçtiği rolün ve bunun kamu hukukuna yansımaları incelenecektir. Söz konusu incelemede ön plana çıkan kavramlar, minimal devlet ve düzenleyici devlettir. Bu kavramlar, ekonomi paradigmasında devlete biçilen yeni rollere ilişkin olup, kamu hukuku da bu çerçevede önemli ölçüde alan daralması hatta tamamen ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

2.2.1. Minimal Devlet

Keynesyen ekonomik anlayışın ve refah devletinin hâkim olduğu dönemin sonunu getiren olay simgesel olarak 1973 Petrol Krizi olarak kabul edilmekte olup, bu krize zemin hazırlayan husus 1960'lı yıllarda yaşanan, enerji kaynağı olarak petrol kullanımındaki aşırı artış olarak öne çıkmaktadır. Buna göre, 1900 yılında dünyada enerjinin %71'i kömürden sağlanırken petrolün payı %2'dir. Ancak, bir yandan içten yanmalı motorların ve otomobil kullanımının yaygınlaşması, diğer yandan, petrolün kömüre göre daha düşük üretim maliyetine sahip olması ve kömürden daha geniş kullanım alanı olması gibi nedenler, petrolü önemli bir enerji kaynağı haline getirmiştir. 1950'lerden itibaren, dünya enerji üretiminde petrol kömürün yerini almaya başlamıştır. Bu dönemde, toplam enerji üretiminde kömürün payı %37'ye gerilemiş, petrolün payı ise %36'ya yükselmiştir. 1950 ve 1960'lar boyunca yaşanan yüksek büyüme oranlarında, o dönemlerde ucuz olan bu enerji kaynağının önemli katkısı olmuştur. 1965'ten itibaren petrol üretiminde arz talebi aşmış, böylece piyasada düşük ve istikrarlı fiyatlar oluşmuştur. Bu da petrolün endüstri, ulaştırma ve ısıtma amaçlı konutlarda kullanımını teşvik etmiş, nihayetinde, 1961-1970 yılları arasında

batı bloğunda toplam petrol tüketimi %97 oranında artmıştır. Böylece, petrolün dünya enerji tüketimindeki payı 1972 yılında %46'ya, 1973 yılında ise %53'e çıkmıştır. Petrolün dünya ekonomisi açısından taşımaya başladığı bu önem, 1970'li yıllardaki siyasi olaylar ile birleşince, 1973 yılında başlayan bir kriz ile petrolün fiyatı önemli ölçüde yükselmiştir. Siyasi olayların temelinde Arap ülkeleri ile İsrail çatışması yatmaktadır. Özellikle 6 Ekim 1973'te 4. Arap-İsrail Savaşı, petrol şirketleri ile Körfez ülkesi OPEC üyeleri arasında fiyat tartışmalarının yapıldığı toplantının devamı esnasında patlak vermiş, bunu üzerine Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC), başta ABD olmak üzere savaşta sorumluluğu olduğun düşündükleri ülkelere baskı yapmak amacıyla ham petrol fiyatını %70 oranında artırma kararı vermiştir. Ardından, Arap ülkeleri, Batı Dünyasını, İsrail'in Haziran 1967'de işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmemesi ve Filistin halkının meşru haklarının yeniden sağlanmaması halinde üretimlerini kademeli bir şekilde kısmakla tehdit etmişlerdir. Ancak, ABD, İsrail'e silah sevkiyatını sürdürmüş ve ABD Kongresi İsrail'e 2.2 milyar dolarlık askeri yardımı onaylamıştır. Bunun üzerine Irak hariç OAPEC üyeleri, ABD, Hollanda, Portekiz, Güney Afrika ve Rodezya (Zimbabve)'ye petrol ambargosu uygulama kararı almışlardır. Bu durum petrol arzını düşürmüş, 1973 yılının son üç ayında ham petrolün fiyatı 4 kat artmıştır.²⁹⁵ Bu artışın neden olduğu maliyet artışı ile birlikte eş zamanlı ortaya çıkan üretim yavaşlaması ve işsizlik oranlarındaki yükselişlerin yanı sıra, o döneme kadar Keynesyen yaklaşım çerçevesinde uygulanan yanlış para politikaları, aşırı vergi baskısı ve yüksek reel

²⁹⁵ Cenk Pala, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın Kökenleri, Ekonomik Yaklaşım, 1993, C. 4, S. 9, ss. 69 - 87, s. 70 - 75.

ücretler nedeniyle dünya genelinde stagflasyon sürecine girilmiş²⁹⁶ ve krizden kurtulmak için ekonomi paradigmasının mevcut varsayımları gözden geçirilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, önceki dönemin bazı temel kabulleri artık doğru olarak benimsenmemektedir. Söz konusu döneme hâkim olan anlayışa göre, kamunun üstlendiği altyapı yatırımları etkinlikten uzaktır. Özel sektör, belirli endüstri dallarında başlangıçta korunmadan fayda sağlasa da gelişme döneminden sonra devlet kontrollerinin sürmesi, çoğunlukla tekel olan bu alanlardaki işletmelerin dünya fiyatlarının üzerinde maliyetlerle ve rekabetçi olmayan bir biçimde üretim yapmaya devam etmesine neden olarak, uzun vadede olumsuz etki yaratmaktadır. Diğer taraftan, devletin üretime doğrudan katılımı, özel sektörün kapasite kullanımının düşük düzeyde kalmasına ve aşırı istihdama neden olmakta, böylece kamu maliyesinin açıkları artmaktadır. Pragmatik siyaset anlayışı, siyasetçilerin kimi kişi ya da gruplara ayrıcalık sağlama talebini doğurarak kamusal teşebbüslerin güvenilirliğini zedelemektedir. Bürokrasinin etkinlikten uzaklaşması ya da yozlaşması da önemli bir risk faktörüdür. Bu tespitlerden hareketle ekonomi paradigmasının temel değerlerinde bir takım değişikliğe gidilmiş ve bir takım varsayımlara ulaşılmıştır. Bu varsayımların başında siyasetten ari bir piyasa rejiminin bir ekonomi için en iyisi olduğu gelmektedir. Piyasa, bölüşüm sorunlarını kendi dengesi ile çözebilecek niteliktedir. Büyüme sürecinde ise kamu yatırımı, özel yatırımının tam bir ikamesi olamaz. Teknoloji

²⁹⁶ Ertan Ersoy, 1973 Krizi: Arz Şoku Mu? Düşen Kar Oranları Mı?, EconAnadolu 2009, Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği, 17-19 Haziran, Eskişehir, Türkiye.

ithalatının serbest olması, rekabet edebilirliği geliştirmek için gereklidir. Nihayet, sermayenin uluslararası hareketliliği hem iç hem de dış dengeyi sağlayacaktır.²⁹⁷

Bu ereve 1980'lere gelindiğinde, Yeni Sağ ve Neo-Liberalizm akımları kapsamında, devletin ekonomideki ağırlıklı rolünün piyasanın işlemesine olumsuz etki ettiği, devletin rolünün artık kürek çekmek değil dmen tutmak olması gerektiği fikrinden hareketle²⁹⁸ bir zelleştirme ve deregülasyon hareketi hız kazanmaya başlamıştır. Bu anlayış devleti piyasadan olabildiğince çekmenin gerekli olduğunu, devletin artık minimal bir yapıya kavuşması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu anlayışın temelinde ise, artık i pazarlarından yeni kaynak yaratma imkânı kalmayan sermayenin, kar oklamasını gerçekleştirmek için diğer ulusal pazarlara girmek isteği vardır. Böylece artık pazar, ulusal sınırların ötesinde tüm dünyayı kapsayacak bir kavram olarak algılanmaya başlanmış ve küreselleşme gündeme gelmiştir.²⁹⁹

Bu nokta, ekonomi paradigması açısından devlete biçilen yeni rolün belirginleştiği dönemdir. Artık, ideal devlet biçimi refah devleti değil, minimal devlet olarak kabul edilmektedir. Minimal devlet anlayışı ise kamu girişimlerinin özelleştirilmesi ile özdeşleşir. Buna göre, özelleştirmeye hız kazandırılmalı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kamu bankaları ve demiryolları da dâhil olmak üzere mümkün olan tüm alanlardaki teşebbüsler özel sektöre devredilmelidir. Özellikle kamu tekellerinin özel sermayeye devri önemlidir.³⁰⁰ Böylece, Batı dünyasında, başta

²⁹⁷ Ceran Zeynep Zafir, Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2009, C. 7, S. 2, ss. 65 – 82, s. 68.

²⁹⁸ Sonay Bayramoğlu, Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 32.

²⁹⁹ N. Bulut, 2003, s. 173.

³⁰⁰ Esra Yüksel Acı, Neoliberal Yaklaşım ve Yönetişim Kavramı, MÜİİBFD, 2005, C. 20, S. 1, ss. 201 - 216, s. 206.

İngiltere ve ABD tarafından uygulanan ve desteklenen özelleştirme hareketleri başlamıştır. İngiltere’de Thatcher hükümeti, kuruluşundan beri kamuya ait olan Britanya Telekom’u gibi büyük işletmeleri özelleştirmeye başlamıştır.³⁰¹ Thatcher hükümeti ayrıca, toplumun düşük gelirli kısmına yönelik yardım programlarını hem devlet hem de belediyeler düzeyinde sonlandırmıştır. ABD’de ise Reagan’ın ortaya koyduğu programlar, devlet harcamalarının sosyal ücreti artırıcı şekilde ziyade sermayeye yardım edici şekilde kullanılması sonucunu doğurmaya yöneliktir.³⁰² 1980’lerde Reagan ve Thatcher yönetimlerinin söz konusu uygulamaları siyasi yelpazede Yeni Sağ olarak adlandırılan yaklaşıma vücut vermiştir. Küreselleşmenin ideolojik kaynaklardan olan Yeni Sağ, iktisadi yönüyle Neo-Liberalizm ile örtüşürken siyasi yönüyle muhafazakâr ideolojinin kendine has bir yorumu olarak adlandırılabilir. Bu yorum, ABD’de, özellikle Sovyetler Birliği’nin artan askeri gücü ve Vietnam ile İran’da yaşanan ve ABD’nin ulusal itibarına zara veren olaylar karşısında; İngiltere’de ise Avrupa’nın bütünleşmesi ve dolayısıyla İngiltere’nin üstün iktidar konumunu kaybetme korkusu ve milli egemenliğe tehdit algısının yerleşmesi ile başlamıştır. Yeni Sağ ideolojinin iki temel ekolü vardır. Liberal ekol, Keynesçi politikalara, karma ekonomi ve kamu mülkiyetine, başka deyişle iktisadi verimlilik açısından devlete karşıdır. Ancak devlet karşıtlığı iktisatla sınırlı değildir, siyasi ilkeler açısından da vardır. Bireysel özgürlüğü önemle vurgular. Bireysel özgürlük, birey üzerindeki dışsal kısıtlamaların kaldırılması yoluyla sağlanabilir. Birey karşısındaki en büyük kısıtlama siyasi iktidardır, bu nedenle devlet birey karşısında geri püskürtülmelidir. Yeni Sağın

³⁰¹ John Quiggin, *The Future of Government: Mixed Economy or Minimal State?*, Australian Journal of Public Administration, 1999, ss. 39 – 53, s. 41.

³⁰² E. Y. Acı, 2005, s. 204.

bir diğerk ekolü olan muhafazakâr yaklaşım ise Yeni Muhafazakârlık (Neoconservatism) olarak da adlandırılır. Yeni Muhafazakârlığın 3 temel odağı vardır. Bunlar, yasa ve düzen, kamusal ahlak ve ulusal kimliktir.³⁰³

Böylece, ekonomik açıdan Neo-Liberalizm, siyasi açıdan ise Yeni Sağ yaklaşımları ile birlikte ortaya konulan minimal devlet kavramı, 1980’li yıllar boyunca, piyasanın çok detaylı düzenlendiği ABD gibi ekonomilerde bu düzenlemeleri gevşetmek³⁰⁴ anlamına gelen “deregülasyon”³⁰⁵, devletleştirmenin yoğun olduğu Kıta Avrupası gibi ekonomilerde ise “özelleştirme”³⁰⁶ yöntemleri ile uygulamada yayılmaya başlamıştır. Ancak, 1990’lara gelindiğinde yaşanan iki önemli gelişme, minimal devletin yerine düzenleyici devlet veya etkin devlet kavramının geçmesine neden olacaktır.

2.2.2. Düzenleyici Devlet

Söz konusu iki gelişmeden birincisi, 1980’ler boyunca yaşanan deregülasyon ve özelleştirme hareketleri sonucunda, özel sermayenin artık ulusal pazarlar dışındaki pazarlara giriş ve çıkışı talep etmesidir. 1990’lara gelindiğinde sermayenin küresel çapta istediği pazara giriş ve çıkış sağlayabilmesi için, bu pazarları düzenleyen kuralların da belirli esaslara göre hazırlanmış olması gerektiği anlaşılmıştır.³⁰⁷ Zira

³⁰³ A. Heywood, 2007, s. 113 – 117.

³⁰⁴ T. Tan, 2010, s. 24.

³⁰⁵ Anthony Ogus, W(h)ither The Economic Theory of Regulation? What Economic Theory of Regulation?, The Politics of Regulation: Institutions and Regulatory Reforms for The Age of Governance içinde, Ed. Jordana, J., Levi-Faour, D., Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, Northampton, 2004, ss. 31-44, s. 31.

³⁰⁶ Giandomenico Majone, Regulation Europe, Routledge, London, 1996, s. 19 vd.

³⁰⁷ N. Bulut, 2003, s. 173.

ulusal pazarlar ulusal düzenlemelere tabidir, ancak ulusal düzenlemelerin birbiriyle uyumu söz konusu değildir.

Diğer taraftan, ikinci gelişme olarak, 1990'lara gelindiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin yıkılması ile birlikte, özellikle Doğu Avrupa'da önceden sosyalist ekonomiyi benimsemiş olan ülkeler de ekonomilerini liberal modele göre örgütleme amacına, bir başka deyişle yeni ulusal pazarlar oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu noktada, liberal ekonomiye yeni geçen ülkeler, ulusal pazarların oluştururken, yerleşik küresel liberal ekonomi kuruluşlarının bilgi birikimine dayalı yönlendirmelerine ihtiyaç duymuşlardır.³⁰⁸ Sermaye açısından ise, yeni pazarların ortaya çıkması anlamına gelen bu aşamada, bu pazarların mevcut uluslararası yahut uluslarüstü pazarla uyumlu olması bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada, liberal ekonomik modeli yeni benimseyen ülkeler açısından hem bir pazar oluşturmak hem de bu pazarı mevcut sisteme uygun olarak oluşturmak amacıyla, ülkeler bazında bir üst otoriteye ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.

Söz konusu iki gelişmenin ortaya çıkardığı ihtiyaçlara cevap verecek çözüm, ekonomi paradigması çerçevesinde devlete yüklenecek yeni bir rolde bulunmuştur ki bu rol düzenleyici devlet olarak adlandırılmaktadır. Özellikle 1990'ların ortalarında IMF ile Dünya Bankası arasında sağlanan Post Washington uzlaşısından sonra ortaya çıkan bu anlayış, minimal devletin de ötesine geçmekte ve etkin devlet veya "regülatör devlet" olarak da adlandırılan düzenleyici devlet anlayışını getirmektedir. Buna göre devlet sadece piyasaya karışmamakla yetinmemeli, piyasanın düzenli işlemesi için

³⁰⁸ S. Bayramoğlu, 2005, s. 36 vd.

gerekli olan her türlü düzenlemeyi yapmalı ve bunların uygulanmasını da gözetmelidir.³⁰⁹ Post Washington uzlaşısı doğrultusunda, piyasa ilişkilerinin derinleştirilerek küreselleşmenin ilerletilmesini hedefleyen politikalar gündeme gelmiştir. Bu politikalar, uluslararası finans kuruluşları tarafından hazırlanarak dünya genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu kuruluşların başında ise Dünya Bankası gelmektedir. Bu çerçevede, 1980'lerin başlarından beri egemen olan “minimal devlet” modelinin yerine “düzenleyici devlet” modeline geçildiği, Dünya Bankası'nın 1997 tarihli Kalkınma Raporunda açıkça görülebilir.³¹⁰ Buna göre devletin fonksiyonları üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar minimal, orta düzey ve aktivist fonksiyonlardır. Bu fonksiyonlar da iki temel alanda etki gösterirler. Bu alanlar, piyasanın sağlıklı işlemesine ilişkin ve eşitliğin geliştirilmesine ilişkindir. Devletin piyasanın sağlıklı işlemesine ilişkin minimal fonksiyonları temel olarak saf kamu mallarını sağlama başlığı altında, savunma, asayiş ve düzen sağlama, mülkiyet haklarını güvenceye alma, makroekonomik yönetim ve kamu sağlığı faaliyetleri olarak sayılmıştır. Devletin eşitliği sağlamaya ilişkin minimal fonksiyonu ise yoksulları korumak amacıyla programlar oluşturma olarak ifade edilmiştir. Devletin piyasaya ilişkin orta düzey fonksiyonları ise temel eğitimin verilmesi, çevrenin korunması, altyapının ve tekellerin düzenlenmesi, sigorta ve finans alanındaki düzenlemeler ile tüketicinin korunmasıdır. Devletin eşitliği sağlamaya ilişkin orta düzey fonksiyonu sosyal sigorta sağlamak olarak belirtilmiştir. Devletin piyasaya ilişkin aktivist fonksiyonları ise piyasaları canlandırmak ve inisiyatifleri bir araya toplamaktır. Son

³⁰⁹ N. Bulut, 2003, s. 174.

³¹⁰ C. Z. Zafir, 2009, s. 76.

olarak devletin eşitliğe ilişkin aktivist fonksiyonları, varlığın yeniden dağılımına aracılık etmektedir.³¹¹

Bu yaklaşımın devlet ve ekonomi ilişkisi açısından yarattığı fark, ekonomi paradigmasına getirdiği yeni bir bakış açısıyla ilgilidir. Bu döneme kadar, yaşanan krizler karşısında ekonomi paradigmasında devletin piyasaya müdahale etmesi ya da etmemesi ekseninde yürütülen tartışma, bu dönemden itibaren devletle ekonominin karşıtlık ekseninden çıkmıştır. O zamana kadar hâkim olan, devletin piyasanın dışında tutulması düşüncesinin de ötesine geçilerek, devletin piyasanın düzeninin sağlanması için ek görevler alması gerektiği anlayışı hakim hale gelmiştir. *“Etkin devlet yaklaşımı ile devlet-piyasa ilişkilerinde temel bir değişimi öngören Dünya Bankası, yeniden “devlete karşı piyasa” tartışmasını verimsiz bulmakta bunun yerine ortaklık kapsamında piyasayı destekleyici ve tamamlayıcı devlet faaliyetlerini önermektedir.”*³¹² Bu anlayışla birlikte regülasyon önem kazanan bir kavram haline gelmiş ve bağımsız idari otoriteler, üst kurullar vb. gibi isimlerle anılan kuruluşlar da regülasyonun önemli bir uygulama aracı olarak ortaya çıkmıştır.³¹³ Bir başka deyişle, bu noktada, ortaya “regülasyon” kavramı ve bu kavramla devlete biçilen yeni rol olarak “düzenleyici devlet” çıkmıştır. Artık devlet piyasa için vardır.³¹⁴

Regülasyon kavramı ile ilgili olarak belirtilmesi gereken en önemli husus, esasında düzenlemenin devletin varlığının bir gereği olduğu, dolayısıyla 1990'lara

³¹¹ Dünya Bankası, World Development Report 1997: The State in a Changing World, New York: Oxford University Press, 1997, s. 27. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5980> (11.03.2015)

³¹² Demokan Demirel, Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: “Etkin Devlet”, Sayıştay Dergisi, 2006, S. 60, ss. 105 – 128, s. 113, 114.

³¹³ N. Bulut, 2003, s. 174.

³¹⁴ S. Bayramoğlu, 2005, s. 51.

kadar regülasyon ile kastedilenin devletin olağan düzenleme faaliyeti olduğudur. Ancak, regülasyon bu tarihten itibaren farklı bir anlam kazanarak, bir devletin iç pazarlarını uluslar arası sermayenin girişi ve faaliyetine uygun hale getirmesi için gerekli normların ve kurumların kurulması anlamına bürünmüştür.³¹⁵ “Düzenleyici Devlet” (Regulatory State) terimi ise ilk defa 1990’lı yıllarda özellikle Avrupa Birliği örneğinden hareketle³¹⁶ kullanılmıştır.³¹⁷

Esasında literatürde düzenleyici devlet teriminin farklı anlamlarda kullanımına da rastlanmakta; düzenleyici devlet kavramı geniş ve dar anlamı ile farklı dönemlere özgülenebilmektedir. Geniş anlamda 1980’lerde başlayıp günümüze kadar gelen devlet yapısına düzenleyici devlet adı verilmekteyken³¹⁸ dar anlamda, özellikle düzenleyici ve denetleyici kurumların yapısal olarak ön plana çıktığı dönemi göz önüne alarak, 1990’larda ortaya çıkan devlet anlayışına da düzenleyici devlet adı verilmektedir.³¹⁹ “Düzenleyici devlet” terimi dar anlamıyla 1990’dan sonraki dönem için kullanıldığında, 1980’ler ile 1990’lar arasındaki döneme ait olan anlayış “minimal devlet” olarak adlandırılmaktadır.³²⁰

Bu noktada 1980 ile 1990’lar arasında öne çıkan minimal devlet ile 1990’lardan itibaren öne çıkan düzenleyici devlet arasındaki farkları değerlendirmek,

³¹⁵ G. Majone, 1996, s. 2 vd.

³¹⁶ Noralv Veggeland, *Taming The Regulatory State*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2009, s. 11.

³¹⁷ S. Bayramoğlu, 2005, s. 246

³¹⁸ N. Veggeland, 2009, s. 11.

³¹⁹ S. Bayramoğlu, 2005, s. 41.

³²⁰ Faruk Ataay, *İkinci Kuşak Yapısal Reformlarda Program Arayışları*, Memleket – Siyaset – Yönetim, Haziran 2008, ss. 22-38, s. 23, 24. Bu çalışma kapsamında, özellikle düzenleyici ve denetleyici kurumların hukuk alanında ortaya çıkardığı tartışmalar dikkate alınarak, 1990’lardan sonraki dönemin, devlet teşkilatı açısından öncekinden farklı olmasından hareketle, dar anlamdaki kullanım tercih edilmiştir.

ekonomi ve devlet ilişkisinin incelenmesi açısından gerekli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Esasında iki model arasında çok büyük farklar bulunmamaktadır. Her iki model de serbest piyasa modelini idealize etmeye devam etmekte, kaynak kullanımında etkinlik, verimliliğin artırılması, maliyetlerin aşağı çekilmesi, teknolojinin geliştirilmesi, tüketicilerin korunması gibi amaçlar açısından serbest piyasa modelinin daha üstün olduğunda hemfikirdir. Ancak, düzenleyici devlet modeli, piyasaların gerçek anlamda “rekabetçi” bir nitelik kazanabilmesi için devletin bir takım adımlar atması gerektiğini kabul etmektedir. Bu adımlara örnek olarak anti-tröst yasaları, rekabet düzenlemeleri, tüketici haklarının korunması gibi konular verilebilir. Böylece düzenleyici devlet anlayışı, hem liberalizasyon sürecini derinleştirmekte hem de piyasaların düzenlenmesi için yeni kurumsal yapılar oluşturmaktadır. Söz konusu yapılar “düzenleyici ve denetleyici kurumlar” olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, belirli alanların siyasetin etkisi dışına çıkarılması ve tamamen teknik olarak idare edilmesi anlayışının³²¹ uygulayıcı araçları olarak; siyasa oluşturma süreçlerini teknokratların denetimine vererek, siyasetten uzaklaştırırken, “yönetişim” vasıtasıyla özel sektöre yaklaştırma işlevini görmektedir. Ayrıca, bu kuruluşlar vasıtası ile küresel pazar ile entegre edilmek istenen ulusal sektörler, uluslararası standartlara göre düzenlenmektedir.³²² “Böylece, düzenleyici devlet modeliyle, bir yandan devlete piyasaların düzenlenmesi doğrultusunda bazı yeni görevler verilmekte, bir yandan “ekonomi ile siyasetin ayrılması gerekir” düşüncesi ile meşrulaştırılan “Neo-Liberal teknokrasi” anlayışı hâkim kılınmakta, bir yandan da bu teknokratik iktidar modelini

³²¹ A. Roberts, 2010, s. 561

³²² Ö. Perçin, 2010, s. 302 vd.

meşrulaştırmak üzere “yönetişim” modeli uygulamaya geçirilmektedir.³²³ Düzenleyici devlet modelinin uygulaması temel olarak OECD tarafından hazırlanan Düzenleyici Reform programları ile yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.³²⁴

Ancak, düzenleyici devlet, her ne kadar ekonomi paradigmasının temel amaçlarına uygun bir yapı gibi görünse de kamu hukuku paradigması açısından önemli sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar temel olarak düzenleyici devletin öngördüğü yapı ile kamu hukukunun bazı temel kavramları arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Söz konusu temel kavramlar, egemenlik, vatandaşlık ve siyasi meşruiyet olup, ayrıca düzenleyici devletin ulusal yapının oluşturulmasında temel olarak kabul edilebilecek başkent, kimlik, kültür, ekonomi, güvenlik ve ordu kavramlarına bakışı da kamu hukuku paradigmasında yer alan değerler ile çelişmektedir. Bu çatışma noktalarının ayrı ayrı incelenmesi, söz konusu dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ve bu ilişkinin kamu hukukuna etkilerinin anlaşılması açısından zorunluluk arz etmektedir.

Düzenleyici devletin öngördüğü yapının kamu hukuku paradigması açısından çatışma yarattığı ilk nokta egemenlik ile ilgilidir. Bilindiği üzere devlet örgütlenmiş bir siyasal topluluğun adı olup, unsurları egemenlik, halk ve ülke olarak kabul edilmektedir. Bu üç unsur arasında önem bakımından ayırım yapılamayacağı ifade edilmesine rağmen³²⁵ küreselleşme karşısında en çok tehdit altında olan unsur egemenlik olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁶ Modern-ulus devlet açısından egemenlik

³²³ F. Ataay, 2008, s. 23,24.

³²⁴ T. Tan, 2010, s. 7.

³²⁵ Kemal Gözler, Devletin Genel Teorisi, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007, s. 5

³²⁶ A. Çeçen, 2009, s. 18, 19.

ulusa aittir ve yetkili organlar eliyle kullanılır. Düzenleyici devletin temel mantığı görünüşte bu yapıya karşı değildir. Zira temel mantık, “teknik alanlar” olan bir takım alanların siyasetin ve dolayısıyla çıkar guruplarının olumsuz etkisinden çıkarılmasıdır. Bu amaçla düzenleyici ve denetleyici kurumlar faaliyete geçirilerek, o devletin mevcut sektörleri yoğun bir düzenleme faaliyetine tabi tutulur. Bu kurumlar eliyle gerçekleştirilen düzenleme faaliyetlerinin en önemli özelliği, düzenledikleri alanlardaki kuralları olabildiğince uluslararası kabul görmüş standartlara göre ayarlamaktır. *“Düzenleyici devlet, ulusal düzenlemelerin uluslararası standartlarla uyumlaştırılmasını öngörmektedir”*.³²⁷ Bu noktada, kamu hukuku paradigması açısından, devlet egemenliği kavramının, her hangi bir alanın “teknik” olması nedeniyle siyasi alan dışında tutulmasının mümkün olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Devlet yönetimine ilişkin herhangi bir alanın siyaset dışında tutulmasının devlet egemenliği ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorusunun özünde “siyasi iktidar ve teknik iktidar ayrımı” yer almaktadır. Söz konusu ayrımın yapılabirliği ve teknik alanın siyasete üstünlüğünün kabul edilmesi düşüncesi, temelini, 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan “fonksiyonalizm” yahut “işlevselcilik” isimli akımda bulmaktadır. İnsani çatışmaları sona erdirmek amacını taşıyan bu yaklaşıma göre *“... dünyadaki savaşların temel nedeni, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklardır. Buna karşılık, ekonomik ve sosyal refah, barışın ön koşuludur. Ulus-devlet yapılanması ve milliyetçilik akımı savaşı körüklemektedir. Ulus-devlet yapılanması aynı zamanda vatandaşları savaşa mecbur eden sübjektif bir karakter taşımaktadır. Oysa insanlar rasyonel varlıklardır; uluslararası ticaretin artmasına*

³²⁷ T. Tan, 2010, s. 24.

paralel olarak insanların tercihlerinin uluslararası işbirliğinin güçlenmesi lehine değişmesi doğaldır. Bu gelişme sonunda uluslararası örgütler ortaya çıkacak, ortak çıkara dayanan örgütlerin gelişmesi de savaşı teşvik eden milliyetçi akımları zayıflatacaktır."³²⁸ Bu görüşe yönelik eleştiriler ise realist yaklaşımı benimsemiş olup, özellikle her şeyin çoğunlukla politik olduğunu ve sadece teknik nitelikte olan bir sorun bulmanın zor olduğunu, dolayısıyla siyaset ve teknik uzmanlığın birbirinden ayrılmasının doğru olmadığını ileri sürmektedir.³²⁹ Konuya ilişkin tartışmalar, 1960'lı yıllardaki planlama döneminde de gündeme gelmiş, 1961'de Paris'te yapılan Milletlerarası Siyasi Bilimler Derneği Kongresinde, siyasi iktidar ile teknokratik iktidar arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. *"Pratik olarak teknisyen, siyasî aksiyona üç kademedede müdahale eder. Bir defa, kendisi bizzat siyasî iktidarı elinde tutanlar arasında olmasa bile, siyasî aksiyonun müşahhas imkânlarını belirtmek teknisyene aittir. Siyasî hedefler tayin edildikten sonra, bu hedeflere hangi yallardan ulaşılabileceğini bildirmek de keza teknisyenin işidir. Nihayet, memur olsun, maliyeci veya mühendis olsun, siyasî iktidarın aldığı kararları kendi alanında tatbik etmek de gene teknisyene düşecektir."* Fakat her durumda teknisyen siyasetçiye tabi durumda olmalıdır.³³⁰ Dolayısıyla, bu noktada sorun, bir devlette her hangi bir alanın siyasetin dışında tutulmasını mümkün kabul edip etmemek noktasında düğümlenmektedir. Ekonomi paradigması kapsamında düzenleyici devletin bunun mümkün hatta zorunlu olduğunu kabul ettiği açıktır. Ancak, kamu hukuku paradigması çerçevesinde, bir

³²⁸ Merve İrem Yapıcı, Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği, Dokuz Eylül Üniversitesi SBED, Temmuz – Eylül 2007, ss. 130-157, s. 138.

³²⁹ M. İ. Yapıcı, a.g.m., s. 141.

³³⁰ Georges Vedel, Siyasi İktidar ve Planlama, Çev. Hamide Topçuoğlu, Münci Kapani, AÜHF 40. Yıl Armağanı içinde, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, ss. 401-417, s. 412.

taftan, siyasetin “herhangi bir toplumsal yapı içinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin tümü”³³¹ olduğu; diğer taraftan da “insanlar arasında yöneten ve yönetilen ayrılığı ortaya çıktıktan sonra devlet denen olgu”nun belirttiği ve “devlet, toplumun bir anlamda siyasal örgütlenmesi olarak geliştiğinden yönetimi devletten ayrı olarak” düşünmenin olanaksızlığı³³² dikkate alındığında; kamu hukuku paradigması çerçevesinde, bir toplumdaki her hangi bir alanın siyaset dışında bırakılamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Düzenleyici devlet ile gündeme gelen bir başka önemli kavram, temelini Dünya Bankası ve OECD’nin çalışmalarında bulan³³³ yönetişimdir. Buna göre siyaset bilimi çerçevesinde ele alındığında ekonominin siyasetten arındırılması gerekliliği fikrinden temellenen bu kavram, parlamento ve bürokrasideki karar alma süreçlerinin siyasal alanın dışına taşınmasını öngörmektedir. Bir başka deyişle devlet, sivil toplum ve piyasadan oluşan üçlü zemin üzerinde, iktidarın sadece hükümetçe değil, sivil toplum ve piyasa aktörleri ile birlikte kullanılmasını ifade eder.³³⁴ Bu düşüncelerden hareketle yönetişim, vatandaş yerine müşteri kavramını getirmektedir.³³⁵ Oysa kamu hukuku paradigması açısından, siyasi iradenin oluşumuna ve kullanılmasında temel birim vatandaşdır. Yönetişim kavramı nedeniyle, vatandaşlık kavramı da önemini büyük ölçüde yitirmekte, siyasi iradenin oluşumunda ve kullanılmasında temel birim olma niteliğini kaybetmektedir.

³³¹ Yahya Zabunoğlu, Kamu Hukukuna Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 5

³³² Anıl Çeçen, Hukuk Devleti ve Yönetim, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e Armağan içinde, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, ss. 11-136, s. 127, 128.

³³³ S. Bayramoğlu, 2005, s. 52.

³³⁴ S. Bayramoğlu, 2005, s. 109 – 113.

³³⁵ A. Çeçen, 2009, s. 394.

Düzenleyici devletin bir başka boyutu siyasi meşruluk kavramı ile ilgilidir. Düzenleyici ve denetleyici kurumların³³⁶ bağımsızlık özelliği, bu kuruluşların siyasi meşruiyet açısından nerede oldukları sorusunu gündeme getirmiştir. Öne sürülen görüşlerde, bu kurumların siyasi hesap verebilirlik dışında tutulmaları nedeniyle, varlıklarının siyasi meşruiyet zinciri dışında olduğu, dolayısıyla yetkilerinin meşru dayanağının olmadığı ileri sürülmektedir. *“Bağımsız düzenleyici kurumlara biçilen rol (bu aynı zamanda düzenleyici devlete biçilen roldür), piyasanın çıkarlarını, piyasadan daha iyi kollamak ve sürdürülmesini sağlamaktır. Oyun teorisinin kavramlarıyla, devlete “hakem” rolü verilmektedir; oyuncular, hem piyasa aktörleri hem de kamu kurumları olabilir. Söz konusu olan öyle bir hakemlik ki, devlet, hem devlet adına, yani devlet iktidarını kullanarak hakemlik yapacak hem de devlet gibi davranmayacaktır. Böyle bir işlev, devletin zaten çelişkili varoluşunu daha karmaşık bir hale getirmektedir, çünkü bu kurumların meşruiyetleri, güçleri, kamu kurumu olmalarından gelmektedir. Devletin bu durumu, bağımsız düzenleyici kurumların, devletten ya da siyasal alandan özerk olmalarını gerektirmiştir. Böylece, devlet iktidarını kullandığı halde, siyasal sorumluluk taşımamakta ve kamuya hesap verme zorunluluğu bulunmamaktadır.”*³³⁷ Bu kuruluşların uluslararası alanda bir üst kavram

³³⁶ Esasında 1990’larda ortaya çıkan regülasyon ve düzenleyici devlet kavramlarının birer aracı olarak dünya genelinde yaygınlaşmaya başlasa da, düzenleyici ve denetleyici kurumların ilk örnekleri Amerika’da 1887 yılına tarihlenmektedir. “Amerikan Hukukunda, genel olarak “Bağımsız Düzenleyici Birimler” (IRA - Independent Regulatory Agencies) olarak adlandırılan bu kurumlar, İngiliz Hukukunda “Yarı Özerk Hükümet Dışı Örgütler” (QUANGOS - Quasi Autonomous Non Governmental Organization), Fransız Hukukunda “Bağımsız İdari Otoriteler” (AAI - Autorites Administratives Independentes) olarak isimlendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nde bankacılık alanında faaliyet gösteren bağımsız idari otoriteler ise, “Supervisory Authority” olarak adlandırılmaktadır. İsveç’te “åmbetsverk” ve Hollanda’da “zelfstandige bestuursorganen” bağımsız idari otorite olarak değerlendirilmektedir” . Bağımsız idari otorite terimi ise ilk olarak 1978 tarihinde Fransa’da yasa koyucu tarafından “Bilişim ve Özgürlükler Ulusal Komisyonu” (Comission National de l’Informatique et des Libertés- CNL) için kullanılmıştır. Bkz. Ender Ethem Atay, İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 310.

³³⁷ S. Bayramoğlu, 2005, s. 396.

olarak, Türkçeye “emanet yetkili kurumlar” olarak çevrilebilecek “non majority organizations” kapsamında değerlendirilmesi³³⁸ de bu görüşlere destek verir niteliktedir. Bu noktada, düzenleyici devletin öngördüğü yapı karşısında, kamu hukukunda o güne kadar yerleşmiş bulunan siyasi meşruiyet zincirinin bozulduğu açıktır.

Düzenleyici devletin ulusal yapının oluşturulmasında temel olarak kabul edilebilecek başkent, kimlik, kültür, ekonomi, güvenlik ve ordu kavramlarına bakışı da kamu hukuku paradigmasının yerleşik değerleri ile çatışmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde merkezîyetçilik yerine yerleşme esas alındığından, başkent kavramı önemini yitirmekte, kimlik ve kültür kavramları da ulusal değil yerel nitelik kazanmaktadır. Ekonomi ise dünya genelinde kabul edilen kurallara bağlanarak küreselleşmektedir. Güvenlik, yerleşmenin ve piyasalaşmanın etkisiyle hem merkezileşme özelliğini hem de devlete ait olma özelliğini kaybetmekte, şehirler düzeyinde özel güvenlik hizmetleri önem kazanmaktadır. Ordu ise piyasalaşmanın etkisi, merkezi yapının ve bütünlüğün zayıflamasına paralel olarak, bir yandan sözleşmeli askerlik gibi yöntemlerle talep ve arz kanunlarına uydurularak piyasalaştırılırken diğer yandan küçültülmektedir.³³⁹

Böylece, ekonomi paradigması, 1990’lardan itibaren ortaya koyduğu düzenleyici devlet anlayışı ile devlete ilişkin olarak önceki dönemlere kıyasla çok farklı bir rol öngörmüştür. Bu rol çerçevesinde ekonomi ve devlet ilişkisinde, devlet tamamlayıcı rol üstlenmiş, ekonomi ise küresel nitelik kazandığından, modern-ulus

³³⁸ G. Majone, 1996, s. 4.

³³⁹ A. Çeçen, 2009, s. 181 – 275.

devlet yapısı “*artık tek başına dünya haritasında oyun kurallarını belirleyen bir aktör olmaktan çık(mıştır).*”³⁴⁰

Bu yapının kamu hukukuna yansımalarına bakıldığında ise ortaya çıkan en belirgin sonuç, Roma İmparatorluğu döneminde merkezi siyasi otoriteye bağlı olarak ortaya çıkan; ortaçağın parçalı siyasi yapısında kaybolmaya yüz tutan; 17. yüzyılda merkezi siyasi iktidar şeklinde beliren monarşiler vasıtasıyla dirilen kamu hukukunun, küreselleşme döneminde modern-ulus devletinin zayıflamasıyla birlikte zayıflamaya başladığıdır. Zira düzenleyici devlette piyasa hâkimiyeti devletin alanını küçülttüğçe, kamu hukuku da küçülmekte, hatta kimi kamu hukuku dallarının geleceği tartışılmakta, örneğin “*idare hukukunun... ileride varlığını kaybedeceği ifade edilmektedir.*”³⁴¹ Bu noktada, yukarıda değişik bağlamlarda müteaddit şekilde değinilen “ekonomi hukuku” kavramına tekrar dikkat çekmek, ekonomi ve devlet ilişkisinin kamu hukukunun yansıması açısından önem arz etmektedir. Zira yukarıda açıklandığı üzere, küreselleşmenin etkisi ile ulus devlet paradigmasına dayanan hukuk tasnifi yerini küreselleşme paradigmasına dayanan tasnife bırakmakta³⁴², kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı bulanıklaşmaktadır. “*Piyasa ekonomisine geçişe koşut olarak... Kamu hukuku özelleşmekte, özel hukuk kamusallaşmaktadır.*”³⁴³ Dolayısıyla, kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigması arasındaki çatışmada, düzenleyici devlet dönemi, kamu hukukunu, bir ayırım olarak dahi ortadan kalkma tehdidinde maruz bırakacak ölçüde yoğun bir gerilime şahit olmuştur.

³⁴⁰ D. Demirel, 2006, s. 106.

³⁴¹ T. Tan, 2010, s. 18.

³⁴² Ö. Perçin, 2010, s. 302 vd.

³⁴³ T. Tan, 2010, s. 15.

Ancak, söz konusu dönem 2008 yılında yaşanan Küresel Ekonomik Kriz ile sona ermiş, Neo-Liberalizmin temel doğruları sorgulanmaya başlanmış, hatta küreselleşmenin sonunun gelip gelmediği tartışılmaya başlanmıştır. Böylece bir kriz karşısında daha ekonomi paradigmasının değer yargıları sorgulanmış, bu paradigma çerçevesinde devlete biçilen rol ve ekonomi devlet ilişkisinin kamu hukukuna yansımada yeni bir döneme girilmiştir.

2.3. Küreselleşme Sonrası Dönem

Sovyetler Birliğinin yıkılmasının akabinde küreselleşme yoluyla kapitalizmin tüm dünyaya yayılışı, ekonomi paradigmasına hâkim yaklaşım olan Neo-Liberalizmin öylesine büyük bir güce ulaşmasına neden olmuştur ki literatürde küreselleşme karşısında modern-ulus devletin sonunun gelip gelmediği ve bunun da ötesinde ideolojik çatışmalara anlamında tarihin sonunun gelip gelmediği konuları tartışılmaya başlanmıştır. 2008 krizi ile birlikte bu soruların olumsuz cevaplanması gerektiği büyük ölçüde kabul görmüş olmakla birlikte, ekonomi paradigmasında devlete biçilen rol ve bu kapsamda kamu hukukunun konumunun, küreselleşmenin en güçlü olduğu dönemde nasıl bir görünüm arz ettiğinin anlaşılması açısından, 2008 krizi ve sonrasındaki gelişmelere değinilmeden önce bu tartışmalardan bahsedilmesi yerinde olacaktır.

Küreselleşme ile modern-ulus devletin etkileşimine ilişkin görüşler temelde iki bölüme ayrılabilir. Bunlardan birincisi küreselleşmenin modern-ulus devlet yapısını zayıflattığını, bir başka deyişle küresel dönemde modern-ulus devlete yer olmadığını, bir model olarak modern-ulus devletin sonunun geldiğini, küresel dönemin devlet

modelinin düzenleyici devlet olduğunu ileri sürmektedir.³⁴⁴ Diğer görüş ise küreselleşmenin kapitalizm ile ilişkisi ve kapitalizmin de ulus devlet ile ilişkisi dikkate alındığında yapısal bir bütünlük olduğunun anlaşılması nedeniyle, küreselleşmenin modern-ulus devleti sona erdirdiği şeklinde bir genelleme yapılamayacağını; zira küreselleşme ile bazı modern-ulus devletlerin eskisinden de güçlü hale geldiğini, diğerlerinde ise bir takım değişiklikler olmakla birlikte, bunun modern-ulus devlet modelinin miadını doldurması olarak değil, refah devleti veya sosyal devlet modelinden vazgeçilmesi anlamına geleceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bu görüşe göre, düzenleyici devlet modeli modern-ulus devletin değil, refah devletinin yerine geçmektedir.³⁴⁵ Küreselleşme neticesinde ortaya çıkan uygulamalara bakıldığında, gerçekten de düzenleyici devlet modelini benimsemiş bazı devletlerin, ulus devlet niteliğinin zayıflamadığını, tam tersine güçlendiğini görmek olasıdır. Bu durum küreselleşmenin itici gücü olan sermayenin konumundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar aksine görüşler olsa da genel kabul, sermayenin henüz ulus devlete bağımlılıktan kurtulmadığını dolayısıyla, küreselleşmeyi ilerletmek için yine ulus devletin gücüne ihtiyaç duyduğu yönündedir.³⁴⁶ Örneğin küresel sermayenin önemli bir aktörü olan petrol şirketleri halen uluslararası pazarlara hâkimiyet açısından tabi oldukları ulus devletin gücüne muhtaçtır.³⁴⁷

³⁴⁴ N. Bulut, 2003, s. 174-188.

³⁴⁵ Ö. Ö. Akbulut, 2007, s. 370.

³⁴⁶ N. Bulut, 2003, s. 188.

³⁴⁷ Bu durum artık basına kolaylıkla yansiyacak kadar gözler önüne serilmiş bulunmaktadır. *"Irak Savaşı başlamadan aylar önce İngiltere'de petrol pazarlığı"* başlıklı haberde küresel kaynak dağılımında ulus devletlerin önemi şu ifadelerle ortaya konulmaktadır: "...2002'ye ait toplantı tutanakları, işgalden önce Irak petrolünde pay sahibi olmak isteyen petrol devleriyle İngiliz hükümetinin defalarca masaya oturduğunu ortaya çıkardı. Tutanaklarda BP ve Shell'in temsilcileri, "Saddam sonrası Irak'ta petrol anlaşmaları dışında kalmak gibi bir lüksümüz olamaz" diyor. İngiliz hükümet yetkilileri de bunun teminatını veriyor." CNNTürk İnternet Sitesi, 19.04.2001,

Dolayısıyla küreselleşmenin ulus devlet ile ilişkisi değerlendirilirken sermaye temelinde ikili bir ayrıma gitmek yerinde görünmektedir. Düzenleyici devlet modeli dünya genelinde yaygınlaştıkça, sermaye birikimini sağlamış ve uluslararası alanda hâkim konumda olan şirketlerin karlarını aktardıkları devletler açısından kendileri de dâhil olmak üzere dünya genelinde piyasanın üzerinden ulusal egemenliğin kaldırılması avantaj sağlarken, yeterli sermaye birikimini sağlayamamış ve dolayısıyla uluslararası alanda etkili olamayan devletler açısından piyasa üzerinden ulusal egemenliğin kaldırılması dezavantaj sağlamaktadır. Sermaye birikimini sağlamış ülkeler açısından ortaya çıkan avantaj, esasında bu ülkelerin devletlerinin yapısını bozmak bir tarafa, uluslararası alanda gücünü de artırmaktadır. Böyle bir ayrım siyaset bilimi alanında devletleri sermaye yapılarına göre ayıran Dünya Sistemleri Kuramı kapsamında merkez ülke – çevre ülke ayrımı ile de örtüşmektedir. Böylece düzenleyici devlet yapısının merkez ülkeler açısından egemenliği güçlendirici bir boyutu olduğu ancak çevre ülkeler açısından egemenliği zayıflatıcı bir rolü olduğu sonucuna ulaşılabilmesi mümkündür. Diğer taraftan, bu ülkelerde bir yandan düzenleyici devletin yapısal unsurları hâkim, diğer yandan ise ulus devlet yapıları güçlü şekilde ayakta durmaktadır.³⁴⁸ Bu çerçevede düzenleyici devletin, kendi başına ulus devleti zayıflatan bir yapıdan ziyade, zayıf ulus devletlerin egemenliklerini engellemeye elverişli bir araç görünümü çizdiği ifade edilebilir.

Bu çerçevede, ekonomi paradigması küreselleşme ile birlikte modern-ulus devleti bir kavram olarak bütünüyle değil ancak ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı

<http://www.cnnturk.com/2011/dunya/04/19/ingiltere.irak.petrolu.icin.masaya.oturmus/613839.0/index.html> (15.03.2015)

³⁴⁸ Ö. Ö. Akbulut, 2007, s. 329, 47 vd.

olarak farklı rollere tabi tutmuştur. Buna göre, gelişmiş ekonomilerin devlet yapıları güçlenirken, gelişmekte olan ekonomilerin devlet yapılarının zayıflaması gündeme gelmektedir. Gelişmiş ekonomilerin başında, 2. Dünya Savaşından itibaren batı bloğunun ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışından itibaren de dünyanın hegemonik gücü olan ABD'nin geldiği açıktır. Kamu hukukunun varlığının devlete olan gereksinimi karşısında, ekonomik açıdan zayıf olan devletlerin zayıflaması ile birlikte kamu hukukunun da zayıflaması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Esasında, bu zayıflama sadece kamu hukukuna münhasır olmayıp, özel hukuk açısından da geçerlidir. Bu noktada zayıflamadan kasıt, kamu hukukuna ve özel hukuka ilişkin ulusal karar alma mekanizmalarından başlayıp, temel ilke ve kurallara kadar bütün hukuki bütünlüğün bozulması ve bu ilke ve kuralların yerine, uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla ve uluslararası ekonomik gereklilikler gerekçesiyle, temeli ABD kaynaklı olan ilke ve kuralların geçmesidir. Anglo-Amerikan olarak adlandırılan ABD hukuk sistemi ise özünde, Anglo-Sakson olarak adlandırılan İngiliz hukuk sisteminin bir türevidir³⁴⁹ ve küreselleşme ile birlikte dünya genelinde ulusal hukuklar bu hukuk sistemlerinin etkisi altına girmiştir. Yukarıda bahsedilen bağımsız düzenleyici ve denetleyici kurumlar bu durumun kamu hukukuna yansımalarının bir örneği iken, şirketler hukuku da özel hukuk için verilebilecek bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır.³⁵⁰

³⁴⁹ Charles F. Abernathy, Law in the United States, West Group, St. Paul, 2006, s. 2.

³⁵⁰ Küreselleşme karşısında ülkelerin şirketler hukuklarının uyumsuzluğu nedeniyle yaşanan sorunlar ve çözüm aşamasında temel ilkeler açısından ABD ve İngiliz modellerinin nihai olarak benimsenmesi gerektiği yönünde görüşler için bkz. Henry Hansmann, Reinier Kraakman, Şirketler Hukuku İçin Tarihin Sonu, Çev. Alper Hakkı Yazıcı, Küresel Bakış, 2014, C. 4, S. 15, ss. 31 – 71.

Küreselleşmenin yükselişiyle birlikte gündeme gelen bir diğer tartışma da kapitalizm ve liberalizmin alternatifsiz kalması nedeniyle tarihin sonunun geldiği yönündeki iddia ile başlamıştır. 1991’de Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve ABD’nin 1990’lar boyunca dünyanın tek süper gücü olması ve Neo-Liberalizmin, Rusya dâhil Doğu Avrupa ülkelerine, Asya’ya, Latin Amerika’ya ve hatta Afrika’ya yayılması sonucunda, Neo-Liberalizm dünya üzerindeki egemen ideoloji haline gelmiştir. Bu gelişmelere dayalı olarak, ABD Başkanı Bush, Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ve ABD’nin dünyanın tek süper gücü haline gelmesinin, sadece iki süper gücün arasındaki düşmanlığın sona ermesi anlamına gelmediğini, bundan öte bir anlama sahip olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, eski dünya düzeni sona ermiş ve yeni bir düzen başlamıştır. O dönem Dış İşleri Bakanlığı Politika Planlama Dairesinin ikinci başkanı olan Francis Fukuyama da bu gelişmelerin derin anlamı olduğunu düşünmüştür. Yayınladığı makalede, ABD gibi liberal demokratik devletlerin, bütün diğer devletlerin evrildiği yahut eninde sonunda evirileceği model olduğunu ileri sürmüştür. Fukuyama ayrıca, dünya genelinde Neo-Liberalizm etrafında oluşan uzlaşmanın, ideolojik çatışmalar anlamında tarihin sonu anlamına geldiğini iddia etmiştir.³⁵¹ Akabinde, o dönemde Harvard Üniversitesi’nde profesör olan Samuel Huntington da bu gelişmelerin dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğunu, zira artık çatışmaların modern-ulus devletler arasında değil, medeniyetler arasında

³⁵¹ Francis Fukuyama, The End Of The History?, The National Interest, Yaz 1989, ss. 3 – 18. <http://www.wesjones.com/eoh.htm#source>, (16.03.2015); Jr. C. O. Walter, Stephen J. Rosow, 2004, s.2.

olacağını ileri sürmüştür. Huntington'a göre gelecekte dünya siyasetine yön verecek olgu, medeniyetler çatışması olacaktır.³⁵²

Ancak, 2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Kriz, küreselleşmenin önemli ölçüde sekteye uğramasına ve Neo-Liberalizmin sorgulanmasına neden olmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel mali krizin önemli sonuçlarına ilişkin olarak üç farklı yaklaşım olduğu, yukarıda ekonomi paradigmasının teorik temellerine ilişkin bölümde ifade edilmiş idi. Söz konusu yaklaşımlardan birincisi, yönetimin bazı alanlarının siyasetin dışına çıkarılabileceğine dayanan ütopyik teknokratik yönetim anlayışının meşruiyetini kaybetmesine neden olduğunu ileri sürer.³⁵³ Bir başka görüşe göre ise 2008 krizi, düzenleyici devlete gereksinimin dünyanın her yerinde kabul görmeye başlamasına neden olmuştur.³⁵⁴ Üçüncü görüş ise ne denli derin olursa olsun krizlerin kapitalizmi sona erdirmediği, bununla beraber küreselleşme ve onun ideolojik ve kültürel ifadesi olan post-modernizmden, sivil toplumculuğa, liberal akımlara kadar birçok eğilimin hızla itibar kaybettiği, bu açıdan, yakın dönemde sosyalizmin etkisini artırabileceğini ileri sürmektedir.³⁵⁵

Aradan geçen zamanda yaşanan gelişmeler çerçevesinde son görüşün ön plana çıktığı ifade edilebilir. Özellikle küreselleşmenin önde gelen aktörlerinden ABD'de bile kriz sonrası dönemde hayata geçirilen sağlık reformunun bu yönde tartışmaların yaşanmasına neden olması, bu görüşü destekler mahiyettedir. Zira, söz konusu reform

³⁵² Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, Foreign Affairs, 1993, C. 72, S. 3, ss. 22- 60, s. 22; Jr. C. O. Walter, Stephen J. Rosow, 2004, s.2.

³⁵³ A. Roberts, 2010, s. 561.

³⁵⁴ T. Tan, 2010, s. 16.

³⁵⁵ A. Tonak, 2009, s. 43.

tasarısı 2010 yılında uygulamaya geçmiş olup³⁵⁶, tasarının tartışıldığı dönemde aleyhe tepkilerin başında gelen böyle bir reformun sosyalizmle özdeş olduğu savı uzun süre kamuoyunun gündeminde kalmıştır.³⁵⁷ Dolayısıyla 2008 yılında yaşanan mali kriz ile küreselleşmenin gidişatında bir tökezleme, düzenleyici devlet modeli vasıtası ile refah devleti veya sosyal devlet uygulamalarından vazgeçilmesinde bir yavaşlama olmuştur. Böylece, ekonomi paradigmasının tarihsel süreci içerisinde temel tartışma konularından olan devletin ekonomiye müdahale etmesi, bu dönemde zorunlu bir uygulama olarak ortaya çıkmış ve böylece modern-ulus devletin veya tarihin sonunun geldiği tartışmalarının temel tezleri dayanaksız kalmıştır.

2008 yılından itibaren yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde ekonomi paradigmasında meydana gelen değişikliklerin, bu değişiklikler sonucunda devlete biçilen yeni rolün ve bu kapsamda kamu hukukunun konumunun incelenmesi açısından söz konusu krizin ve krize bağlı gelişen olayların incelenmesi yerinde olacaktır.

2.3.1. Yeni-Müdahaleci Devlet

Neo-Liberalizmin ve küreselleşmenin tökezlemesine neden olan 2008 krizinin ortaya çıkışı, esasen 2000'li yıllara dayanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ekonomik açıdan bütünlük kazanmış olan dünya finans piyasasında, hegemon güç olan ABD

³⁵⁶ Lawrence R. Jacobs, Theda Skocpol, Health Care Reform and American Politics, Oxford University Press, New York, 2012, s. vii.

³⁵⁷ BBC Türkçe İnternet Sitesi, 13.09.2009.

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/09/090913_obama_update.shtml (17.03.2015)

ekonomisi, Bretton Woods Antlaşması ile kurulan dolara dayalı sistem nedeniyle önemli bir ağırlığa sahip olduğu için, 1945 yılından sonra ABD’de ortaya çıkan gelişmeler, küresel açıdan da belirleyici nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede, 1980’li yıllar boyunca yürütülen küreselleşme hareketleri sonucunda, dünya mal ticareti ve finansal işlem hacmi olağan üstü boyutlarda büyümüştür. Ancak, mal piyasaları ve finansal piyasaların büyümesinde çok önemli bir boyut farkı da bulunmaktadır. Zira, literatürde, söz konusu dönemde mal piyasaları 1 birim büyürken finans piyasalarının 10 birim hatta kimi yazarlara göre 50 birim büyüdüğü ifade edilmektedir.³⁵⁸ Böylece 1990’ların başından itibaren sermaye için reel üretimdeki kazanç olanakları daralmaya başlamıştır. Bunun sonucunda sermaye, reel sektörde düşen kar hadlerindeki eksikliği sermaye piyasalarında yaratılan finansal enstrümanlar ile giderme yoluna girmiştir. Böylece, finansal yatırımların getirdiği yüksek rantlar, teknoloji, hisse senedi ve gayrimenkul gibi sektörlerde spekülasyonlara ve fiyatların yapay olarak yükselmesine neden olmuştur. Bu finansal durum da özel ve kamu kesiminde borçlanma artışını hızlandırmış, işletmeleri kısa vadeli rant maksimizasyonuna itmiştir. Paranın finansal araçlarla yarattığı getiri oranı, ücret kotaları ile kamu ve özel yatırımların da düşmesine neden olmaya başlamıştır. Bu durum da toplumsal ve toplumlararası eşitsizlikleri artırmıştır. 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise, ABD’de başta enformasyon ve iletişim alanları olmak üzere çoğu alanda kredi ile finanse edilen yatırımlar ve hisse senedi fiyatları artış eğilimi göstermiştir. Ancak bu artış, nihayetinde, spekülasyon boyutlarına ulaşarak fiyatları olması gereken seviyenin çok üzerine çıkarmıştır. Ekonomi jargonunda balon olarak adlandırılan bu durum 2000’li yılların başlarında,

³⁵⁸ Zübeyir Turan, Finansal Piyasalar ve Küreselleşme, Mevzuat Dergisi, 2011, Y. 14, S. 162. <http://www.mevzuatdergisi.com/2011/06a/01.htm> (19.03.2015)

en yüksek seviyesine ulaşarak bir krize neden olmuştur. Kriz nedeniyle durgunluk oluşma tehlikesine karşı ilk müdahale, Neo-Liberal monetarist kuram çerçevesinde para politikası ile yapılmış, bu çerçevede faizler düşürülerek likiditenin artırılması yoluna gidilmiştir. Bu müdahale, o döneme kadar ABD tarihindeki en büyük faiz indiriminin yapılması suretiyle gerçekteştirilmiş, böylece 2001 yılında kısa bir durgunluk yaşanarak kriz atlatılmıştır. Ancak, bu krizin atlatılmasından sonra faizlerin artırılmaya başlanması, 2008 krizini tetikleyecek olayların başlangıcı olmuştur. Zira ABD’de faizler 2004 yılından 2006 yılına kadar %0,25’lik artırımlarla, %1’den %5,25’e yükselmiştir. Ancak, 2006 yılında gayrimenkul piyasasında bir durgunluk baş göstermiş, 2007 yılında da fiyatlarda düşme başlamıştır. Konut fiyatlarının yükseleceği beklentisi ile özellikle değişken faizli kredi kullanan tüketiciler, fiyatların düşmesi ile birlikte zor bir döneme girmiş ve konut fiyatlarındaki düşme nedeniyle, konutlar satılsa bile borçların ödenmesi imkânsız hale gelmiştir. Böylece düşen gayrimenkul fiyatları, ipoteğe dayalı menkul kıymetlerin değerini düşürmüş, 2007 yılının Temmuz ayından itibaren birçok finans kurumu zarar açıklamaya başlamıştır.³⁵⁹ Ancak, o dönemki hakim liberal anlayış çerçevesinde, finans piyasalarındaki yeni araçların düzenlemeye tabi tutulmaması gerektiği düşünülmektedir. ABD Merkez Bankası Başkan Alan Greenspan ve Başkanın Ekonomi Danışmanı Lawrence Summers, koruma fonu (hedge fund) ve yüksek riskli konut kredileri (sub-prime mortgage) gibi yeni finansal araçların regüle edilmesine açıkça karşı çıkmıştır.³⁶⁰ Böylece, düzenleme dışı bırakılan finansal kuruluşların

³⁵⁹ Gülten Demir, Post Neoliberalizm? Kriz Sonrası zerine, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2011, S. 1, ss. 1-20, s. 7-9.

³⁶⁰ Ljubo Jurcic, Ivan Teodorovic, Global Crisis, Recovery and the Changing World, Ekonomski Pregled, 2011, C. 62, S. 5-6, ss. 233-247, s. 242.

hangilerinin ne ölçüde sorunlu olduğu belirlenememiş, dolayısıyla piyasaya hâkim belirsizlik sonucunda oluşan güvensizlik ortamında, finans kurumları arasındaki işbirliği bozulmuştur. Güvensizlik öyle boyuta ulaşmıştır ki bankalar arası piyasa olan interbank piyasası bile işlemez hale gelmiştir. Böylece ortaya çıkan krize ilk müdahale olarak ABD, Avrupa ve Japonya gibi ülkelerin merkez bankaları interbank işlemlerini normalleştirmek üzere piyasaya likidite enjekte etme ve faiz indirimine gitme şeklindeki para politikası araçlarını kullanmışlardır. Ancak para politikası araçları ile krizin etkilerini gidermede istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bu noktada, ülkeler tarafından ikinci adıma geçilmiş ve kurtarma paketleri devreye sokulmuştur. Böylece, 2008 yılında tepe noktasına ulaşan krizin sonucunda, finans merkezli sermaye birikiminin devlet müdahaleleri ile yeniden sağlanmasına çalışılmıştır. Bu müdahalelerin başlıca uygulamaları konjonktür programları, bazı sektörlerin desteklenmesi, düşük faiz politikaları ve finans sektöründe kısmi devletleştirme olarak ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, piyasanın kendi kendine dengeye geleceği ve dolayısıyla devletin olabildiğinde piyasaya müdahale etmemesi gerektiği temel varsayımına dayalı Neo-Liberalizm, ekonomi paradigması açısından tam olarak vazgeçilmese de hâkim rolünü kaybetmiştir. Bu durum literatürde, Post-Neoliberalizm olarak adlandırılan dönemin başladığı şeklinde yorumlanmıştır. Dünya tarihindeki ikinci büyük kriz olarak nitelendirilen 2008 krizine ilişkin olarak devletlerin aldıkları ekonomik önlemler ve uyguladıkları planlar çok ayrıntılı ve geniş hacimli olmakla birlikte³⁶¹, bu çalışma açısından söz konusu krizin önem arz eden yönü, Neo-Liberalizm doğrultusunda küreselleşme ile devlete biçilen rolün değişmesine olan

³⁶¹ G. Demir, 2011, s. 9 – 12.

etkisidir. Bir başka deyişle, 2008 krizi ile ekonomi paradigmasında yeni bir döneme girilmiştir. Dolayısıyla, ekonomi paradigmasının devlete biçtiği rolde ve ekonomi devlet ilişkisinin kamu hukukuna yansımada değişiklik olması da kaçınılmazdır. Ancak, 2008 krizi sonucunda ekonomi paradigmasının temel değerlerine ve liberalizmin temel varsayımlarına ilişkin sarsıntı o kadar büyük olmuştur ki diğer krizlerin aksine ortaya liberalizmin farklı bir uygulaması çıkamamıştır. Bu nedenle söz konusu dönem ekonomi paradigması açısından Post-Neoliberal dönem olarak adlandırılmıştır.³⁶² Bu dönemin en önemli özelliği, ekonomi paradigması çerçevesinde Neo-Liberalizme alternatif bir yaklaşımın net olarak ortaya konulamamasıdır. Krizin üzerinden yaklaşık 7 yıl geçmiş olmasına rağmen, ekonomi paradigmasının temel değer yargılarında ne yönde bir değişiklik yapılması gerektiği yahut Neo-Liberalizm yaklaşımına alternatif olarak hangi liberal yaklaşımın ortaya konulabileceği tam olarak belirlenememiştir. Bu açıdan, Post-Neoliberalizm, toplumun gelecekteki şekillenmesi üzerinde çeşitli arayış süreçlerinin yaşandığı ve anlaşmazlıkların bulunduğu bir geçiş dönemi olarak nitelendirilmektedir.³⁶³ Dolayısıyla, henüz tam olarak krizin ortaya çıkmasına neden olan Neo-Liberal yaklaşımın ekonomi paradigması açısından alternatifini ortaya konulamadığından, devlet ve kamu hukukunun konumu da ekonomi paradigmasına dayalı olarak ortaya konulan bütünsel bir teori çerçevesinde belirlenmiş değildir. Bu noktada, Post-Neoliberal dönemde devletin nasıl adlandırılacağına ilişkin literatürde tam bir uzlaşma tespit edilememiş olmakla birlikte, Neo-Liberal dönemden önce devletin müdahaleci devlet olarak adlandırıldığı, Neo-Liberal dönemde ise

³⁶² Post-neoliberalism'in başlangıç tartışmaları için bkz. Development Dialogue, Postneoliberalizm – A Beginning Debate, 2009, S. 51.

³⁶³ G. Demir, 2011, s. 12.

devletin bu rolden uzaklaştırıldığı, ancak, 2008 krizi ile birlikte devletin tekrar müdahaleci nitelik kazandığı dikkate alındığında; Türkçede “yeni” anlamına gelen Latince “neo” ön ekinin, ekonomi paradigmasında liberalizmin yeni yorumu anlamında Neo-Liberalizm şeklinde kullanılmasından hareketle, “Yeni-Müdahaleci devlet” şeklinde bir kullanımın yerinde olacağı kanaatine ulaşılmıştır. Böyle bir kullanım, bir yandan da Post-Neoliberal dönemdeki devlet müdahalelerinin, “Müdahaleci devlet” dönemindeki Keynesyen uygulamalarla birebir örtüşmemesiyle de uyum sağlamaktadır. *“Piyasa başarısızlığını dengelemeye yönelik oluşu açısından Keynesyen politikalarla bir benzerlik kurulabilse de kriz sonrası müdahaleler İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulananlardan farklılıklar içermektedir. Keynesyen müdahaleler, piyasaların gerçekleştirdiğinden farklı yapıların oluşturulmasına, bir başka deyişle piyasaların gücünü sınırlamaya, düzenlemeye veya dengelemeye yönelik iken, müdahalelerin yeni biçimi, buna tam karşıt biçimde; Rüstow’un “neoliberal müdahalecilik” olarak nitelendiği piyasa yasalarına karşı değil, piyasa yasaları yönünde bir müdahaleciliktir.”*³⁶⁴

Esasında, 2008 krizi, ekonomi paradigması kamu hukuku paradigmasının uzlaşmacı zemininin toplumsal açıdan önemini ortaya çıkaran çok önemli bir örnek niteliğini de taşımaktadır. Zira, küreselleşme döneminden itibaren ekonomi paradigmasının hâkim hale gelmesi ve devlete biçilen rolde kamu hukuku paradigmasının uzlaşmacı zemininden kopuş yaşanması neticesinde, 2008 krizinin sonuçları çok büyük boyutlarda toplumsal sıkıntılara neden olmuştur. Bu durum özellikle, krizin başladığı ve Neo-Liberal politikaların teorik ve siyasi merkezi olan

³⁶⁴ G. Demir, 2011, s. 9, 10.

ABD’de, Parlamento tarafından kurulan komisyon tarafından hazırlanan “ABD’deki Finansal ve Ekonomik Krizin Sebeplerine İlişkin Ulusal Komisyon Raporu”nda açıkça ifade edilmiştir. *“Bu raporun baskıya gönderildiği tarihte, 26 milyon Amerikalı işini kaybetmiş, tam zamanlı iş bulamamış veya iş aramaktan vazgeçmiş durumdadır. 4 milyon civarında aile evlerini ipotek yüzünden kaybetmiş durumda, başka 4,5 milyon aile de kaybetme sürecinde veya kredilerini önemli ölçüde ödeyemez haldedir. Emeklilik hesapları ve hayat sigortası birikimleri de dâhil olmak üzere yaklaşık olarak 11 trilyon dolarlık hane halkı serveti erimiştir. ... Zamanında mevcut kurallara riayet eden birçok insan şimdi işsiz kalmış ve gelecekleri hakkında endişe eder bir haldedir.”*³⁶⁵ Kamu hukuku ile ilgili olarak söz konusu rapora ilişkin çarpıcı bir ayrıntı, raporun giriş kısmında Komisyonun dayanağının “kamu hukuku” olduğunun vurgulanmasıdır. *“Komisyon, Kongreden geçen ve Başkan tarafından 2009 yılında imzalanan Dolandırıcılıkla Mücadele ve Tazmin Kanunu (Kamu Hukuku Mevzuatı 111-21) çerçevesinde oluşturulmuştur.”*³⁶⁶ Bu durum, bu çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilen, “kamu hukukunun diğer paradigmalardan ve ideolojilerden üst düzeyde değerleri temsil ettiği ve uzlaşmacı bir zemin üzerine oturduğu” hususunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu noktada, 2008 krizi sonrasında ekonomi paradigması bir geçiş dönemi olarak algılanan Post-Neoliberal döneme girmiş ve devlet de Yeni-Müdahaleci denebilecek bir yapıya evrilmiş iken, kamu hukukunun konumunun ne olduğunun incelenmesi, çalışmanın temel savının sınanması ve ikinci araştırma sorunu açısından

³⁶⁵ ABD Finansal Kriz Araştırma Komisyonu, 2011, s. xv, xvi.

<http://cybercemetery.unt.edu/archive/fcic/20110310172443/http://fcic.gov/> (20.03.2015)

³⁶⁶ ABD Finansal Kriz Araştırma Komisyonu, 2011, s. xi.

önem arz etmektedir. Bu dönemde, böyle bir inceleme yapmaya en müsait kavram, küreselleşme döneminde kamusal yönetime ve dolayısıyla kamu hukukuna doğrudan etki eden “yeni kamu işletmeciliği” olarak ortaya çıkmaktadır. Zira, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı, 1980 sonrası dönemde, bürokratik yönetim anlayışına hâkim olmuş ve düzenleyici devletin teorik temelini teşkil etmiştir. Ancak, 2008 krizi sonrasında, bu anlayıştan vazgeçilerek müdahaleci devlete bir geri dönüş olmuştur.³⁶⁷ Bu çerçevede, Neo-Liberal dönemde, ekonomi paradigmasının kamu hukukuna doğrudan etki eden yönü, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı çerçevesinde ortaya çıkan düzenleyici devlet ve düzenleyici ve denetleyici kurumlar iken; Post-Neoliberal dönemde henüz düzenleyici devlet ve düzenleyici ve denetleyici kurumlar mevcudiyetini koruduğundan, ekonomi paradigmasının kamu hukukuna en yakın temas ettiği alan, yeni kamu işletmeciliğinde ortaya çıkan değişimler olmaktadır. Bu çerçevede, 2008 krizinden sonra, küreselleşmenin kimi öncü ülkelerinde bile yeni kamu işletmeciliği yavaşlamış, durmuş, hatta bazı alanlarda geriye dönüşler başlamıştır. Örneğin, İngiltere’de en büyük bankaların çoğunluk hisseleri kamuya geçmiş ve bu hisselerin yönetilmesi için Birleşik Krallık Yatırım Limited Şirketi kurulmuştur.³⁶⁸ Söz konusu şirket, devletin İskoçya Kraliyet Bankası, Lloyds Bankacılık Grubu ve Birleşik Krallık Tasfiye Şirketlerindeki yatırımlarını yönetmek üzere, Ticaret Kanunu çerçevesinde ve tamamıyla Hazineye ait olarak kurulmuştur. Şirketin sorumluluğu Maliye Bakanı ve Başbakan vasıtasıyla Parlamenteoya karşıdır.³⁶⁹

³⁶⁷ Aziz Tuncer, Sefa Usta, İki Kriz Arasında Yönetim: Yeni Kamu İşletmeciliği, SÜSBED, 2013, S. 30, s. 181 – 195, s. 182-193.

³⁶⁸ A. Tuncer, S. Usta, 2013, s. 182-193.

³⁶⁹ Birleşik Krallık Yatırım Limited Şirketi Resmi İnternet Sitesi <http://www.ukfi.co.uk/about-us/> (20.03.2015)

Görüldüğü üzere, küreselleşme döneminde tamamen özel sektöre bırakılmış ve sorumluluğu hisse sahiplerine ait olan kuruluşlar, 2008 krizinden sonra Post-Neo-Liberal döneme girilmesi sonucunda, devlet tarafından kontrol edilir ve parlamento tarafından denetlenir hale gelmiştir. Böylece söz konusu kuruluşların yönetimlerine ilişkin karar alma süreçleri ile denetimlerine ilişkin usulî işlemlerin tümünün kamu hukuku kuralları çerçevesinde gerçekleşecek nitelikte olmaları, ekonomi paradigması ve kamu hukuku paradigması çekişmesi açısından ilginç bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Zira küreselleşme döneminde, kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı olan Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil ülkelerde kamu hukukunun ortadan kalkıp kalmayacağı tartışmaları yaşanır iken, Post-Neoliberal dönemde, kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı bulunmayan Anglo-Sakson hukuk sistemine sahip İngiltere’de, kamu hukuku niteliğinde sayılacak alanlar genişleme göstermektedir. Bu durum bu çalışmanın temel savı açısından da doğrulayıcı nitelik taşıyan çok önemli bir gelişmedir.

Diğer taraftan, Yeni-Müdahaleci devlet döneminde, kamu işletmeciliğinin ne yöne doğru gideceği de literatürde ele alınan konulardandır. Yeni kamu işletmeciliğinin daralması ile kamu hukukunun alanının genişlemesi arasındaki ters korelasyon dikkate alındığında, bu değerlendirmelerin de Yeni-Müdahaleci devlet döneminde kamu hukukunun konumuna ışık tutacak nitelikte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada konuya ilişkin görüşlerin bütününe yönelik en önemli tespit, hiç birinin yeni kamu işletmeciliğinin eski hızına kavuşabileceğine ihtimal vermediğidir. En radikal görüş, 1970 sonrasında oluşturulmuş kurumlardan vazgeçilerek bu tarihteki geleneksel kurumların tekrar inşa edileceğini ileri sürmektedir. Nispeten daha ılımlı olan görüş ise yavaş bir değişim süreci oluşacağını

iddia etmektedir. Buna göre, bir yandan yeni kamu işletmeciliği kurumları zayıflarken, diğer taraftan geleneksel kurumlar yeniden canlanacak ve zamanla “*merkezi kalkınma, kamu hizmetleri ve profesyonellik gibi değerler, müteşebbislik, işletmecilik ve performansa göre ödeme gibi değerler üzerinde üstünlük kazanacaktır.*”³⁷⁰ Bu görüşte yer alan “*merkezi kalkınma, kamu hizmetleri ve profesyonellik gibi değerler*” ile “*müteşebbislik, işletmecilik ve performansa göre ödeme değerleri*” karşılaştırması, esasında, küreselleşme öncesinde kamu hukuku paradigmasında yer alan değerler ile küreselleşme sürecinde ekonomi paradigmasında yer alan değerlerin karşılaştırılmasına denk düşmektedir. Dolayısıyla, bu görüşün, özünde, Yeni-Müdahaleci devlet döneminde, ekonomi paradigmasının, kamu hukuku paradigması üzerindeki baskının gerileyeceği ve kamu hukuku paradigması kapsamındaki değerlerin tekrar hâkim hale geleceğini ileri sürdüğü ifade edilebilir.

Post-Neoliberal dönemde ekonomi paradigması açısından devletin konumu ve bunun kamu hukukuna yansımaları açısından incelenmesi gereken önemli bir husus da Avrupa Birliğidir. Zira, küreselleşme döneminde Avrupa Birliği, modern-ulus devlete alternatif bir siyasi yapılanma örneği olarak gösterilmektedir.³⁷¹ Bilindiği üzere, 2. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa’daki muhtemel çatışmalara engel olmak ve ekonomik dayanışmayı güçlendirmek üzere öncelikle, 1958 yılında Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanan antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuş, ancak Topluluk, zamanla siyasi boyut da kazanıp genişleyerek 1993 yılında adını Avrupa Birliği olarak değiştirmiştir.³⁷² Küreselleşme

³⁷⁰ A. Tuncer, S. Usta, 2013, s. 182-193.

³⁷¹ Dani Rodrik, 2012. "Who Needs the Nation State?," CEPR Discussion Papers 9040, s. 3.

³⁷² Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi, http://europa.eu/about-eu/index_en.htm (24.03.2015)

döneminde Avrupa Birliğini modern-ulus devlete alternatif olarak kabul eden görüşlere göre, modern-ulus devlet kendi boyutunu aşan gelişmelerle aşırı yüklenmiştir ve Avrupa Birliği gibi oluşumlar bu yükleri kaldırabilecek nitelikte yapılanmalardır.³⁷³ Özellikle ortak para birimi olan avronun kullanılmaya başlanması AB'nin *“dünyanın en heyecan verici entegrasyonu olarak kabul”* edilmesine neden olmuştur.³⁷⁴ Ancak, 2008 krizinden en çok etkilenenlerden birisinin de Avrupa Birliği olması, küreselleşme döneminde neredeyse bütün rakip ideolojilere baskın geldiği düşünülen Neo-Liberalizmin çöküşünün önemli bir belirtisi olarak ortaya çıkmıştır. Birliğe üye ülkelerden İtalya, İrlanda, İspanya, Portekiz, Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik krizler neticesinde neredeyse iflas noktasına gelmesi ortak para biriminden ayrılma taleplerini gündeme getirmiş, bu da Avrupa Birliği'nin dağılma konjonktürüne girdiği yönündeki iddialara destek vermiş³⁷⁵, konuya ilişkin tartışmalara hız kazandırmıştır.³⁷⁶ Böylece, küreselleşme döneminde modern-ulus devlete alternatif bir siyasi yapılanma olarak görülen Avrupa Birliği, 2008 krizi sonucunda dağılıp dağılmayacağı tartışılmaya başlanılan bir yapı niteliğine bürünmüştür. Bu çalışmanın yapıldığı dönemde, Birliğin akıbetinin ne olacağı net olarak öngörülememekle birlikte, Birliğe üye olma talebi olan İzlanda'nın, bir Avrupa ülkesi olarak bu talebi geri çekmesi³⁷⁷, gelecek için dağılma senaryolarının

³⁷³ D. Rodrik, 2012, s. 3.

³⁷⁴ İrfan Kalaycı, Büyük Durgunluk ve Avrupa Refah Devleti Modeli Açısından Norveç, Yunanistan ve Türkiye: Diyalektik İlişkiler, Sayıştay Dergisi, 2013, S. 90, ss. 19 – 47, s. 40.

³⁷⁵ Sabire Kiper, Euro Bölgesi Krizi ve Euro'dan Ayrılma Süreci, Akademik Bakış Dergisi, 2013, S. 35, ss. 1-17, s. 7. <http://www.akademikbakis.org/eskisite/35/08.pdf> (26.03.2015)

³⁷⁶ Bkz. Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği, Uluslararası İlişkiler, 2012, C. 9, S. 22, ss. 3 -22; İrfan Kaya Ülger, Avrupa Birliği'nde Fetret Devri ve Gelecek Senaryoları, Bilge Strateji, 2014, C. 6, S. 11, ss. 107 – 131.

³⁷⁷ İzlanda Dış İşleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mfa.is/news-and-publications/nr/8377> (26.03.2015)

gerçekleşme ihtimalini kuvvetlendiren bir gelişmedir. Bu durumun bu çalışma açısından önem arz eden yönü, ekonomi paradigmasının modern-ulus devlete küreselleşme döneminde biçtiği rolün, 2008 krizi ile birlikte değişmek zorunda kalması, neticede ortaya çıkan yapının Yeni-Müdahaleci devlet olarak adlandırılabilmesi ve buna paralel olarak da kamu hukukunun küresel dönemde yaşadığı özel hukuklaşma³⁷⁸ veya yok olma tehdidinin ortadan kalkması olarak ifade edilebilir. Ancak, bu noktada, her ne kadar küreselleşmenin sona erdiği literatürde hâkim görüş olarak belirse de gelecek döneme ilişkin öngörülerin netlik kazanmasının zor olduğu bir dönem yaşandığının önemle belirtilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, *“ekonomi paradigması ve kamu hukuku paradigmasının tarihsel gelişim süreci içinde birey ve toplum ekseninde birbirine zıt şekilde konumlandığı ve küreselleşme döneminde ekonominin devlete biçtiği rol kapsamında kamu hukukunun alanının da daralmaya başladığı”* şeklindeki bu çalışmanın ana tezinin sınanması açısından önem arz eden hususlardan, *“ekonomi paradigmasına tarihsel süreç içerisinde yön veren farklı dönemsel yaklaşımların devlete biçtiği roller ve bu roller karşısında kamu hukukunun alanının ne şekilde etkilendiğinin ortaya konulması ve içinde bulunulan döneme ilişkin durumun tespit edilmesi”* şeklindeki ikinci araştırma sorununun çözümlenmesinden sonra, çalışmanın üçüncü araştırma sorunu olan *“ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde kamu hukukunun gelecek dönemlerine ilişkin görüşlerin incelenmesi”* yerinde olacaktır.

³⁷⁸ T. Tan, 2010, s. 15.

2.3.2. Küreselleşme Sonrası Öngörüler, Alternatif Tezler ve Jeopolitik Yaklaşım

Literatürdeki küreselleşme sonrasına ilişkin öngörülerin, alternatif tezlerin ve jeopolitik yaklaşımın odak noktasında kimi zaman ekonomi ve devlet ilişkisi bulunsa da bu ilişkinin kamu hukukuna yansımaları doğrudan yer almamaktadır. Ancak, söz konusu görüşlerin küreselleşme ile ilgili olması, kimi zaman açıkça zikredilmese de gelecek dönemde ekonomi ve devlet ilişkisine dair bir varsayımda bulunulmasını zorunlu kılmakta, dolayısıyla, kamu hukukunun konumuna ilişkin bir çıkarım yapılmasına imkân vermektedir. Bu çerçevede, bu çalışma kapsamında üçüncü araştırma sorununun çözümlenebilmesi için, söz konusu görüşlerin genel hatları itibariyle incelenmesi ve ileri sürdükleri öngörüler ve alternatifler kapsamında, gelecek dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ile kamu hukukunu ne şekilde konumlandırıdıklarına ilişkin çıkarımlar yapılması, bu çıkarımların bu çalışmanın temel savını doğrulayıp doğrulamadığının ortaya konulması gerekmektedir.

Literatürdeki konuya ilişkin görüşler analizleri açısından iki farklı gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi, literatüre hâkim denebilecek liberal yaklaşımın temel kavram ve kuramlarını kullanmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar liberalizme eleştiri getirmekte olsalar da temel olarak ekonomi paradigmasının şekillendirdiği, ekonomi ve devlet ayırımına dayanan akademik çerçevenin dışına çok çıkamamakta, ana akım olarak nitelendirebilecek bir yaklaşıma tabi olmaktadır. Bu görüşler aşağıda öngörüler ve alternatif tezler başlığı altında ele alınacaktır. Diğer taraftan, küreselleşmeyi ve liberalizmi, temel olarak ekonomi paradigmasının şekillendirdiği çerçevenin dışında ele alabilen görüşler de mevcuttur. Bunlardan literatürde ilk akla geleni Marksist yaklaşımdır. Ancak, Marksist yaklaşımda esas alınan çerçeve,

liberalizmi tamamen reddettiğinden, bu çalışma kapsamında temel kavramlar olan ekonomi, devlet ve kamu hukukunun, söz konusu yaklaşım üzerinden temel savın doğruluğunun sınanması açısından incelemesine imkân vermemektedir. Bu noktada, literatürde, hem bu çalışma açısından söz konusu şekilde inceleme imkânı veren hem de ana akım analizlerden ayrılabilen alternatif bir analiz mevcuttur. Söz konusu analiz, jeopolitik temeline oturduğundan, hem ekonomi ve devlet ilişkisi ile kamu hukuku kavramlarının incelenmesine imkân sağlamakta, hem de ekonomi paradigması temelinde çizilen akademik çerçevenin ötesine geçebilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu analiz sayesinde, hem konu farklı bir açıdan ele alınabilmekte hem de bu çalışmanın temel savının farklı açıdan sınanması mümkün olabilmektedir. Jeopolitik temeline oturan söz konusu alternatif analiz de aşağıda ayrı başlık altında ele alınmıştır.

Söz konusu görüşlerin incelenmesine geçilmeden önce ifade edilmesi gereken bir başka husus, bu çalışma kapsamında söz konusu görüşlerin ele alınmasının amacının, çalışmanın temel savının gelecek dönemler açısından sınanması olduğu, bu nedenle aşağıda ele alınacak gelecek döneme ait görüşlerin gerçekleşme ihtimalinin ayrıca değerlendirilmeyeceğidir. Böyle bir değerlendirmenin, bir yandan çalışmanın spekülative niteliğe bürünmesine yol açacağı, diğer taraftan kapsam dışında kaldığı düşünülmekte olup; çalışmanın daha önceki bölümlerinde temel sav, tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar yaşanan ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde sınanmış olduğundan, söz konusu görüşler, temel savın gelecek dönemlere ilişkin sınavını yapmak amacıyla sınırlı olarak ele alınmıştır.

2.3.2.1. Küreselleşme Sonrası Öngörüler ve Alternatif

Tezler

Küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler konuyu, Neo-Liberal finans piyasası kapitalizminin krizi çerçevesinde ele almaktadır. Buna göre ABD’de başlayan 2008 krizi, Neo-Liberalizmin sorgulanmasına ve hatta Neo-Liberalizm teriminin olumsuz anlam kazanmasına neden olmuştur. Ancak, krizin ortaya koyduğu en önemli siyasi ve sosyal sorular, yeni siyasi ve ekonomik politikaların ortaya çıkıp çıkmayacağı ve çıkacak ise nasıl bir biçim ve içeriğe sahip olacağıdır. Esasında son 30 yılda Neo-Liberal politikalar neredeyse her topluma farklı biçimlerde uygulanmıştır. Örneğin, Şili’de askeri diktatörlük eliyle Washington Uzlaşısına yapısal uyarlama adı altında, ABD ve Birleşik Krallıkta muhafazakâr politikalar olarak ve eski sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde, Alman ve İskandinav toplumlarında olduğu gibi, daha sosyal demokrat yollarla Neo-Liberal uygulamalar yapılmıştır.³⁷⁹ Bu çerçevede 2008 yılında yaşanan finansal piyasa kapitalizmi krizinin beş temel boyutu vardır. Bunlar, aşırı birikim krizi, yeniden üretim krizi, bütünleşme krizi, demokrasi krizi ve güvenlik krizi olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme sonrası dönem için alternatifleri de bu beş boyutta ortaya çıkan zorunlulukların birleşimi belirlemektedir. Buna göre, dört ana alternatiften bahsedilebilir. Birincisi, ABD’nin hegemonik gücünü korumak için baskınlığını saldırgan politikalarla koruması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu seçenek her ne kadar ABD açısından çok cazip görünse de belirli sınırlamalar da vardır. Bunların başında ekonomik nedenler gelmektedir. ABD, saldırgan bir

³⁷⁹ Ulrich Brand, Nicola Sekler, Postneoliberalizm: Catch-all word or valuable analytical and political concept?- Aims of a beginning debate, Development Dialogue, 2009, S. 51, ss. 5-15, s. 5-6.

yaklaşım, spekülâtif sermaye yatırım imkanlarını tekrar genişletmeyi düşünebilir. Ancak, mevcut krizin sonucunda böyle bir riskin Wall Street ve ABD Merkez bankası için dahi üstlenilmesi mümkün görünmemektedir. Agresif alternatifin bir diğer seçeneği, azalan hammadde kaynaklarını askeri yoldan korumaya devam etmektir. Ancak, bu seçenekte de hem ekonomik maliyet çok yüksek olmakta hem de ABD'nin dünyanın daha iyi olmasını amaçladığı yönündeki beyanının inanılabilirliğini azaltmaktadır. Bunun da ötesinde, bu seçenek çevreyle ilgili mevcut sorunları da artırmaktadır. Örneğin, ABD'nin silahlı kuvvetlerinin bir günde kullandıkları petrol miktarı, 150 milyon nüfuslu Bangladeş'in bir yılda kullandığı petrol miktarından fazladır.³⁸⁰ Bu alternatif her ne kadar gerçekleşme ihtimali düşük görünse de gelecekte ABD'nin hegemonyasını korumak için agresif bir politika izleyeceği varsayımına dayandığından, ekonomi ve devlet ilişkisinin küreselleşme dönemindekine benzer şekilde olacağını hatta ekonominin baskısının daha yoğun hissedileceğini varsaymaktadır. Bu ihtimal gerçekleşecek olursa, ekonomi paradigmasının bütünüyle küresel bütünlüğü esas alarak, modern-ulus devletleri küresel ekonomik bütünlük sağlamaya zorlayacağı açıktır. Bu durumda kamu hukuku açısından da küresel dönemdeki tehditlerin tekrar daha agresif bir biçimde ortaya çıkması muhtemel görünmektedir.

İkinci alternatif ise Neo-Liberalizmi farklı yollarla devam ettirmektir. Bu güne kadar, gelişmiş ülkeler bir bütün olarak, ucuz hammaddeye erişime ve şiddet tekeli kurmaya karşı herhangi bir tehdide maruz kalmayarak, hem sosyal ve kültürel hem de

³⁸⁰ Michael Brie, *Ways out of the Crisis of Neoliberalism*, Development Dialogue, 2009, S. 51, ss. 15 – 33, s. 23.

siyasi ve ekonomik alanda, özelleştirme, deregülasyon gibi yöntemlerle istedikleri sonuçlara ulaşmışlardır. Ancak, bu dönemin artık sonu gelmiştir. Zira, yapısal problemler baş göstermiştir ve karşı güçler oluşmaktadır. Bu durum karşısında, hakim sınıflar, Neo-Liberalizmi farklı yollarla devam ettirebilmek için modern-ulus devlet ile emperyalizm arasında bir denge kurmaya çalışacaklardır.³⁸¹ Bu alternatifteki ekonomi ve devlet ilişkisine ilişkin varsayımın, bir uzlaşmayı yansıttığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, ekonomi paradigması, küresel dönemdeki modern-ulus devletin sonunun geldiği iddiasından vazgeçmiş olacaktır. Esasında, söz konusu alternatifte bahsedilen “modern-ulus devlet ile emperyalizm arasında denge kurmak” da bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmede, kamu hukuku paradigmasının uzlaşmacı zemini olarak adlandırılan kavrama uygun düşmektedir. Bir başka deyişle, bu alternatif, ekonomi paradigmasının uzun süre diğer paradigmaları görmezden gelerek, kendi değer yargılarını toplumsal düzene hâkim kılma yaklaşımından vazgeçerek, uzlaşma zemini arayacağını, bu uzlaşmada önemli bir aktörün de modern-ulus devlet olacağını varsaymaktadır. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda kamu hukukunun, küreselleşme döneminin aksine bir genişleme sürecine girmesi muhtemel görünmektedir.

Üçüncü alternatif ise sosyal demokrasinin tekrar canlandırılmasıdır. Ancak, bu alternatifte, finans piyasası kapitalizminin pazarlığa konu olması kabul edilmekle birlikte, mümkün olduğu ölçüde Neo-Liberal dönemin küresel sosyal organizasyonları ayakta tutulmaya çalışılacaktır³⁸². Bu ihtimalde sosyal demokrasinin tekrar

³⁸¹ M. Brie, 2009, s. 25.

³⁸² M. Brie, 2009, s. 25.

canlanmasından bahsedilerek, açıkça ekonomi ve devlet ilişkisinde 2. Dünya Savaşı sonrası döneme bir geri dönüş ima edilmektedir. Sosyal demokrasi anlayışında, devletin sadece ekonomik sorunları değil, toplumsal alana ilişkin diğer her türlü sorunu da çözmekle görevli bir organizasyon olarak algılandığı dikkate alındığında, bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde kamu hukukunun alanının da genişleme eğilimine girmesi muhtemel görünmektedir.

Dördüncü alternatif ise, dayanışmaya dayalı bir sosyal gelişim modeline dönüşümdür. Bu modelin temeli, ekonominin özel sektör ve kamu sektörü şeklindeki eski ikili ayrımın ötesinde dört sektöre dayalı bir dayanışmacı ekonomi ve mülkiyet düzeni olabilir. Yeni bir yaşam tarzı ile dayanışmacı ve paylaşımcı demokrasiye dayanan bir kalkınma, bu modelin ayrılmaz parçaları olacaktır. Bu modeldeki dört sektörden birincisi teknoloji sektörüdür. Buna göre, son otuz yıldaki teknolojik gelişmeler bilimi ve kültürü en önemli üretim gücü haline getirmiştir. Bu alandaki ürünler değerlerini ancak sınırsız kullanımla artırebildikleri için, bilim ve kültür kamu malı niteliğinde olup, bu alanların özelleştirilmesi yapılarına aykırıdır. Bu nedenle, teknoloji sektörü, kamu finansmanı ile desteklenmiş eğitim, kültür ve bilim alanlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu sektörde, bireyin gelişimi ve bütünü gelişimi gerçeklikte çakışmakta olduğundan bedelsiz erişim bu sektörde kural olacaktır. Ayrıca, yine aynı sebepten dolayı, sahiplikten ziyade evrensel erişimin gözetimcileri olacaktır. Yeni modelin üzerine inşa edileceği ikinci sektör de sağlık, taşımacılık ve iletişimde kamusal alt yapılar gibi ortak mallara ilişkin sektör olacaktır. Doğal çevrenin korunması da benzer şekilde ortak maldır. Hatta bankacılık sistemi, kredi kuruluşları ve hukuk sistemi de bu alana aittir. 2008 krizi göstermiştir ki bunlar özel olarak kullanışlıdır, fakat asla özel mal değildir. Bu ortak mal olarak adlandırılan hususları

kapsayan sektörün ön plana çıkışı, bir yandan ortalama yaşam süresinin artışıdır ki son 160 yılda Orta Avrupa’da bu süre 40 yıldan 80 yıla çıkmıştır, diğer yandan ise modernleşme ve şehirleşmedir. Modelin temeli olan üçüncü sektör, maddi ve gayri maddi malların üretildiği sosyal sektördür. Ancak, bu sektör ne kamusal ne de özeldir yahut öyle olması istenmemektedir. Günümüzde bu sektör, kredi ile finanse edilen girişimciliğe dayalı olup, önemli ölçüde özel nitelikli ve sadece statüye dayanan grupların elindedir. Üretim kaynaklarının ve işgücünün, kapitalist gerekliliklere tabi kılınması nedeniyle, girişimcilik olarak adlandırılabilen bu sektör, kapitalist bir biçime bürünmektedir. Ancak, dayanışmaya dayalı bir ekonomik modele geçilmesi halinde, üretim kaynakları ve işgücü, kapitalist gerekliliklere tabi kılınmak yerine, ihtiyaç odaklı temel güvenliğe, bölgesel konjonktürlere, sermaye dolaşımının kontrolüne ve güçlü birlikte yönetime tabi kılınacak ve böylece ekonominin sosyal ve ekolojik yönetişime ve kamu yatırım programlarına tabi kılınmasını engelleyecektir. Bu post-kapitalist girişimcilik sektörü, aynı finansal varlıklara sahip çoğunluğun eşgüdümü üzerine kurulu olacaktır. Dördüncü sektör ise bireysel üretim ile ilgilidir. Günümüzde bireyin üretimi, eş dost çevresi ve yakın akrabalar gibi sosyal unsurlardan yalıtılmış bir alanda bireysel gelişim üzerine kurulu olarak gelişmektedir. Bu alandaki yalıtılmış unsurların da dâhil edilebileceği bir üretim biçimi dördüncü sektör olarak değerlendirilebilir. Böyle bir sektörün inşa edilmesiyle birlikte, bireysel rekabette kendini ön plana çıkarma ve buradan edinilen imkânları pasif tüketime yönlendirme şeklindeki döngünün kırılması mümkün olabilecektir. Söz konusu dört sektör üzerine kurulu dayanışmacı bir ekonomi modelinin benimsenmesi halinde, yeni bir ekonomik düzen kurulacağı ve “demokrasinin demokratikleştirileceği” ileri sürülmekte, bu durum, gelecek dönemde Neo-Liberalizmin ve küreselleşmenin alternatifleri arasında

sayılmaktadır.³⁸³ Bu alternatifin, mevcut dönemdeki mülkiyet ve ekonomi anlayışına çok farklı bir yorum getirdiği açıktır. Diğer taraftan, ortaya konulan kurgu içerisinde devletin rolünün ne olacağı da net olarak belirtilmemektedir. Ancak, daha sosyal nitelikli ve etkili bir devlet varsayımı yapılmaktadır. Dolayısıyla bu ihtimalin gerçekleşmesi halinde de kamu hukukunun alanının genişlemesi ve hatta küreselleşme döneminde yaşanan kamu hukukunun özel hukuklaşması³⁸⁴ eğiliminin bütünüyle tersine dönmesi muhtemeldir.

Küreselleşmeye alternatif tezler ise küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörülerden farklı nitelik taşımaktadır. Söz konusu tezler incelenirken ikili bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. Zira, bu tezlerin bir kısmı yeni sosyal hareketler başlığı altında, doğrudan küreselleşme karşıtı hareketler ve eylemlerden kaynaklanırken³⁸⁵, diğer kısmı özellikle iktisat ve karşılaştırmalı siyaset literatüründe zemin bulan yeni kurumsalcılık çerçevesinde ortaya atılmaktadır.³⁸⁶ Bu çerçevede, aşağıda önce küreselleşme karşıtı hareket ve eylemlerden kaynaklanan küreselleşmeye alternatif tezler incelenecek, akabinde literatürde ileri sürülen görüşler ele alınacaktır.

³⁸³ M. Brie, 2009, s. 28 vd.

³⁸⁴ T. Tan, 2010, s. 15.

³⁸⁵ Y. Cemalettin Çopuroğlu, Beyzade Nadir Çetin, Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması, VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 1-2-3 Ekim 2009, Aydın, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 2010, C. 13, S. 1, ss. 67 – 100, s. 69.

³⁸⁶ Şebnem Oğuz, Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştirisi, Amme İdaresi Dergisi, 2013, C. 46, S. 4, ss. 107 – 128, s. 108.

2.3.2.1.1. Yeni Sosyal Hareketler

Küreselleşmeye alternatif tezler, literatürde, özellikle sosyoloji alanında yeni sosyal hareketler başlığı altında incelenmektedir. Bu çerçevede, sosyal hareketler, modern dönemin başında ve özellikle sanayileşme sonrası dönemde, henüz küresel ölçekte teknolojik ve ekonomik dönüşümlerin yaşanmadığı evrelerde, daha çok işçi sınıfı üzerinden ekonomik temelde siyasi gücü ele geçirmek için ortaya çıkan toplumsal hareketler olarak tanımlanmakta iken, küresel dönemin etkileri ile farklı nitelikler kazanan bu hareketler, yeni sosyal hareketler olarak isimlendirilmiştir. Yeni sosyal hareketlerin, klasik sosyal hareketlerden ayrılan dört temel niteliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomik olmayan taleplerde de bulunmaktadır. Ancak, yeni sosyal hareketlerin ekonomi dışındaki alanlarda da taleplerinin olmasının önemli bir boyutu vardır. Bu hareketler sosyalizm ya da komünizm gibi alternatif yaklaşımlardan farklı olup, modern toplumsal yaşamın yapısal bir biçimde farklılaşmasını savunmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ikinci önemli niteliği, eski bürokratik örgütlenmelerden farklı olarak, bürokratik olmayan bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu hareketlerin üçüncü önemli niteliği ise liderlik anlayışı ve bir kahraman önderliğinde birleşme yerine, gönüllülük esasına dayalı aktivist birliktelikleri olmalarıdır. Yeni toplumsal hareketleri, klasik olanlardan ayıran dördüncü nitelik ise iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile olan ilişkileridir. Bu hareketlerin yayılması ve kapsamının genişlemesi iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁷

³⁸⁷ Y. C. Çopuroğlu, B. N. Çetin, 2010, s. 71 – 75.

Yeni sosyal hareketler içerisinde, Latin Amerika ülkeleri de ayrı bir önem taşımaktadır. Zira, küreselleşme süreci nedeniyle tarım, orman ve ekolojik değerler üzerinde ortaya çıkan ağır tahribat, maden, enerji, askeri ve sınai yatırımlar, nükleer ve diğer atık üreten yatırımlar, önemli büyüklükte nüfusu barındıran kırsal hayatın yaşanamaz hale gelmesine neden olmuş, ayrıca tarımda uygulanan Neo-Liberal politikalar sonucunda tarıma elverişli topraklar üzerindeki mülkiyetin ulusal olmayan şirketlerin elinde yoğunlaşması sonucunda, en ilkel düzeyde dahi yaşamın artık sürdürülemez hale gelmesi, bu ülkelerde önemli halk hareketlerinin ortaya çıkmasına nesnel zemin oluşturmuştur. Böylece Meksika’da Zapatistalar, Kolombiya’da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri gibi gerilla hareketleri sonucunda, kimi yerlerde toprak işgali gibi fiili çözümle, kimi yerlerde ise liberal politikaların terkedilmesi şeklinde çözüme ulaşan çeşitli hareketler ortaya çıkmıştır.³⁸⁸ Ancak, bunların arasında Zapatista hareketi, hem kronolojik olarak ilk olması hem de nihai olarak dünya çapında önemli ölçüde etki doğuran Dünya Sosyal Forumu’na vücut vermesi açısından ön plana çıkmıştır. Meksika Ulusal Kurtuluş Ordusu adına Chiapas eyaletinde Zapatistaların 1994 yılında başlattıkları silahlı isyan, küreselleşme karşıtı eylemlerin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Bu isyanı takiben, 1996 yılında, farklı toplumsal kesimlerden 6 bin kişi Zapatista hareketi öncülüğünde Meksika’da bir araya gelmiş; akabinde 1997 yılında İspanyada yapılan toplantıda Halkların Küresel Hareketi (People’s Global Action) fikri olgunlaşmış, uygulaması ise 1998 yılında küreselleşme karşıtı eylemlerle gerçekleştirilmiştir. 1998 yılı bu hareket açısından önem arz eder

³⁸⁸ Mesut Mahmutoğulları, Küreselleşme Karşıtı Hareketler “Nasıl Bir Dünya” Sorusuna Yanıt Üretebilecek mi?, Tebliğ, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı, 2-5 Temmuz 2002, Ankara. <http://www.antimai.org/gr/mmodtu.htm> (06.04.2015)

zira bu yıl içerisinde İngiltere’de düzenlenen G8 ve Dünya Ticaret Örgütü Bakanlar zirvesi, yapılan protesto eylemleri ile engellenmiş ve ayrıca dünyanın çeşitli yerlerinde eş zamanlı olarak küreselleşme karşıtı eylemler gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, aynı yıl OECD tarafından gizlice yürütülen Uluslararası Çok Taraflı Yatırım Antlaşması’nın (Multilateral Agreement of Investment- MAI) teşhir edilmesi, dünya genelinde bu anlaşmaya karşı çıkan ve Anti-MAI olarak anılan bir muhalefete neden olmuş, bu muhalefet “Dünya MAI Karşıtı Koalisyonu” adı ile örgütlenmiştir. Seattle’da düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü toplantısının yapılan eylemlerle engellenmesi de küreselleşme karşıtı hareketlerin güçlenmesine ve yayılmasına hız vermiştir. Akabinde, Latin Amerika ülkelerindeki radikal sol parti ve gruplar birlikte Sao Paulo Forumunu düzenlemişlerdir. Bu forumun ikincisi Meksika’da, üçüncüsü ise Havana’da düzenlenmiştir. Nihai olarak, 2001 yılında Dünya Sosyal Formu (DSF) Brezilya’nın Porto Alegre kentinde, Dünya Ekonomik Forumuna karşı bir alternatif olarak düzenlenmiştir. Ancak, DSF, giderek küreselleşme karşıtı oluşum ve hareketlerin toplandığı çatı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.³⁸⁹ O tarihten beri Dünya Sosyal Forumu farklı ülkelerde düzenlenmekte olup, son toplantı 2015 yılında Tunus’ta gerçekleşmiştir.³⁹⁰ DSF, Neo-Liberalizme ve emperyalizmin her tür uygulamasına karşı çıkan sosyal hareketlere ve sivil toplum örgütlerine, fikirlerini tartışmak, deneyimlerini paylaşmak ve çözüm önerileri geliştirmek için bir araya gelmek imkânı sağlayan bir oluşumdur. Hiçbir devlete ve hiçbir partiye bağlı olmamak, bilhassa ön plana çıkarılan bir özelliktir. “*Başka bir dünya kurmak mümkün*” ifadesi ile ortaya konan temel değer yargısı çerçevesinde, bu amaca yönelik

³⁸⁹ Y. C. Çopuroğlu, B. N. Çetin, 2010, s. 78 – 80.

³⁹⁰ Dünya Sosyal Forumu 2015 İnternet Sitesi, <https://fsm2015.org/en> (06.04.2015)

bütün örgütler arasında, yerelden uluslararasına kadar bütün düzeylerde koordinasyon sağlamaya yönelik bir ağ kurulmasını önerir. DSF hareketinin başarıya ulaşması üzerine kıtasal ve bölgesel forumlar düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır. Avrupa, Sosyal Forumu, Afrika, Asya ve Latin Amerika Forumları ve Akdeniz Sosyal Forumu bu çerçevede kıtasal ve bölgesel forumlar olarak düzenlenmiştir.³⁹¹ Ancak, bu forumlar, bir örgüt yahut kurumsal yapıya ait tek bir görüşün ortaya konulması amacıyla hizmet etmediğinden, DSF adına, küreselleşmeye alternatif olarak öngörülen bir yapı da ortaya konulmamakta, bu çerçevede ekonomi ve devlet ilişkisine yönelik bir kurgulamaya gidilmemektedir. Dolayısıyla, küreselleşme karşıtı hareketlerin sadece eylemsel boyutundaki gelişmelerden hareketle, gelecek dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ve bu ilişkinin kamu hukukuna yansımalarına ilişkin varsayımların neler olduğu hususunda çıkarım yapmak mümkün olamamaktadır. Böyle bir çıkarımın yapılabilmesi için, küreselleşme karşıtı hareketlerin teorik boyutu ile ileri sürüldüğü alanlara da bakılması gerekli hale gelmektedir.

2.3.2.1.2. Yeni Kurumsalcılık

Bu noktada ön plana çıkan alan, yeni kurumsalcılık yaklaşımı ile iktisat ve karşılaştırmalı siyaset literatürü olmaktadır. Bir başka deyişle, küreselleşme karşıtı hareketlerin teorik zeminde incelemesinin, yeni kurumsalcılık yaklaşımı çerçevesinde incelenmesi mümkündür. Yeni kurumsalcılık olarak adlandırılan yaklaşımın birisi iktisat diğeri ise karşılaştırmalı siyaset olmak üzere iki farklı disiplinden gelen kolu

³⁹¹ Y. C. Çopuroğlu, B. N. Çetin, 2010, s. 78 – 80.

mevcuttur. İktisat disiplininin gelen kol, özellikle Japonya'nın kalkınmacı devlet anlayışından yola çıkarak, kurumsal kapasitesi güçlü olan ve toplumun farklı kesimlerinden özerk davranabilen devletlerin ekonomik kalkınmada başarılı olduğu kabulüne dayanır. Buna göre, Japonya'nın ekonomik başarısının altında yatan temel neden, ekonomiyle ilgili bürokratların seçimle gelmemeleri nedeniyle farklı toplumsal kesimlerin kısa vadeli çıkarlarına dayalı olarak yaptıkları baskılardan etkilenmeyip, uzun vadeli ekonomik planlar yapabilmesidir. Bu yaklaşımda öne çıkan isimler, Ha-Joon Chang, Alice Amsden, Dani Rodrik ve Robert Wade'dir. Bu yazarların vurguladıkları nokta, Neo-Liberal iktisatın piyasa merkezli yaklaşımına karşı, devletin önemidir. Karşılaştırmalı siyaset disiplininin bu yaklaşımı benimseyenler ise Weber'den yola çıkarak farklı ülkelerdeki kalkınma süreçlerini tarihsel olarak karşılaştıran analizleri kullanırlar. Buna göre, 2. Dünya Savaşından sonra ortaya atılan devlet kuramları fazla soyut ve geneldir. Bu nedenle gerçekte devlet yapıları arasındaki farklılıkları açıklamakta yetersizdir. Ayrıca, hem liberal hem de Marksist devlet kuramları toplum merkezlidir. Oysa doğru olan devlet merkezli yaklaşımdır. Kalkınmanın yolu, devletin özerkliğinin ve örgütsel gücü ve olanaklarından geçer. Literatürde, karşılaştırmalı tarihsel kurumsalcılık veya Neo-Weberci olarak adlandırılan bu yaklaşımın öne çıkan isimleri ise Theda Skocpol, Linde Weiss, John M. Hobson ve Peter Evans'tır. Türkçe literatürde ise Ziya Öniş ve Fikret Şensen isimleri ön plana çıkmaktadır.³⁹² Esasında, bu yaklaşım da özünde küreselleşmeye doğrudan bir karşıtlık içermemekle birlikte, devletin kapasitesinin artırılması yoluyla

³⁹² Ş. Oğuz, 2013, s. 108.

ön plana çıkarılmasını savunduğundan³⁹³, küreselleşme ile birebir uyuşmamaktadır. Bir yandan da hem liberal hem de Marksist yaklaşımları eleştirerek bir alternatif ortaya koymaktadır. Ancak bu yaklaşım da küreselleşme sonrası dönemde değişikliğe uğramıştır. Zira, bu yazarlara göre kalkınmacı devlet, Neo-Liberal dönemde de önem arz etmekte idi. Sadece rolünün ve işlevinin değiştiğini ileri sürmekte idiler. Buna göre, kalkınmacı devletin 1960'lı ve 1970'li yıllarda esas işlevi, sermayedarların ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dönük sanayileşmeye geçişini sağlamak idi. Ancak, küresel dönemde bu işlevin yerini sosyal politikalarla desteklenmiş yeni bir sanayi politikasıyla sermayedarların küresel rekabette desteklenmesinin alması doğru olacaktır. Peter Evans, küreselleşmenin hız kazandığı yıllarda, kalkınmacı devletin söz konusu yeni işlevini gerçekleştirebilmesi için devlet ile toplum arasında bir sinerji yaratması gerektiğini, zira devletin meşruiyet sağlayabilmesi için sadece sanayicilerle değil, toplumun tüm kesimleriyle ittifak kurması gerektiğini ileri sürmüştür. Hatta bu yaklaşım Dünya Bankası'nın Değişen Dünyada Devlet isimli 1997 yılı Kalkınma Raporu'nun temel savı olmuştur. Ancak, arada geçen sürede, Evans yaklaşımın tekrar gözden geçirerek, günümüzde kalkınmacı devletin kurumsal yapısının temel olarak sanayi yatırımlarını desteklemek odağında değerlendirmeyi terk ederek, bunun yanı sıra kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri sunacak biçimde de güçlendirilmesini savunmaktadır.³⁹⁴ Bu çerçevede, Evans, alternatif bir küreselleşmenin mümkün olup olmadığı hususunda yaptığı değerlendirmede, Dünya Sosyal Forumu gibi mevcut küreselleşme karşıtı hareketlerin yapısının ve ideolojisinin, demokratik siyasi kontrolü

³⁹³ Sonay Bayramoğlu, Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim, Praksis, 2002, S. 7, ss. 85 – 116, s. 103.

³⁹⁴ Ş. Oğuz, 2013, s. 125, 126.

artıracak ve insani kapasitenin ve çevresel korumanın dengeli gelişimini sağlayacak küresel dönüşüm projesine olan inancı güçlendiren yeni bir zemin oluşturduğunu ifade etmektedir.³⁹⁵

Sonuç olarak, günümüzde bu yaklaşımın geldiği noktada küreselleşme döneminden farklı olarak ortaya koyduğu üç temel unsurdan birincisi, devlet kapasitesini değişen uluslararası rekabeti karşılayabilmek için sınai değişimi koordine edebilme yetisi olarak tanımlamaktır. İkinci temel unsur ise ekonomik büyümeyi sağlayacak üretkenlik artışının temel aracı olarak insani gelişmeyi ve özellikle kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanmayı kabul etmesidir. Üçüncü unsur ise devletin sadece sermayedarlarla değil, toplumun geniş kesimleri ile ittifak kurmasının ve yeniden bölüştürme kapasitesi ile sosyal politikalara önem verilmesinin benimsenmesidir.³⁹⁶ Böylece, küreselleşmenin modern-ulus devletin artık işlevsiz kaldığı yönündeki temel varsayımına karşı, yeni kurumsalcı yaklaşım devleti merkeze almayı gerekli görmektedir.

2008 krizinden sonra ülke uygulamalarında devletin tekrar kurtarıcı güç olarak ortaya çıkması ve Yeni-Müdahaleci devlet olarak tabi edilebilecek bir döneme girilmiş olması karşısında, yeni kurumsalcılığın devlet kurgusunun da küreselleşmenin alternatif bir yaklaşımı ortaya koyduğu kabul edilebilir. Bu alternatifin ekonomi ve devlet ilişkisi ile bu ilişkinin kamu hukukuna yansımaları açısından değerlendirmesi yapılacak olduğunda, ekonomi ve devlet ilişkisinde, kalkınmaya öncelik verilmekle

³⁹⁵ Peter Evans, *Is an Alternative Globalization Possible?*, *Politics & Society*, 2008, C. 36, S. 2, ss. 271 – 305, s. 298.

³⁹⁶ Ş. Oğuz, 2013, s. 125, 126.

birlikte, ekonomi paradigmasının aksine, ekonominin devlete değil, devletin ekonomiye önceliğinin benimsendiği ifade edilebilir. Ayrıca, yeniden dağıtım mekanizmalarına ve sosyal politikalara önem verilmesi de küreselleşme döneminin kurguladığı ekonomi ve devlet ilişkisine aykırı bir görünüm arz etmektedir. Bu alternatifte, devletin merkeze oturtulması neticesinde ekonomi ve devlet ilişkisi çerçevesinde devletin ağırlık kazanacağı açıktır. Dolayısıyla bu alternatif kapsamında, devletin rolünün artmasına paralel olarak kamu hukukunun alanının genişlemesinin de öngörüldüğü ifade edilebilir. Böylece bu alternatif de, küreselleşme sonrası dönemde ortaya çıkan alternatifler arasında kamu hukukunun rolünün genişleyeceği öngörüsünde bulunanlar arasında tasnif edilebilir.

2.3.2.2. Jeopolitik Yaklaşım

Literatürde, jeopolitik temelinde hem küreselleşme sonrası dönem için öngöründe bulunan hem de alternatif tez sunan görüşler Anıl Çeçen tarafından ileri sürülmekte olup, bu yaklaşım konuyu birden çok disiplinin kuram ve kavramlarını kullanmak suretiyle çok boyutlu olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, söz konusu yaklaşımın, değer yargıları açısından kamu hukuku, küresel siyasi ve toplumsal olgu ve olaylar açısından jeopolitik, ekonomik açıdan finans kapital ve aktörler açısından da uluslararası ticaret oligarşisi kavramları üzerinden incelenmesi mümkündür. Söz konusu alanlardan kamu hukukuna ilişkin olanı, kamu hukuku paradigması kapsamındaki değer yargılarına ilişkin olup, söz konusu paradigma bu çalışma boyunca ortaya konulmaya çalışıldığından, ayrıca ele alınmayacaktır. Bunun dışında kalan jeopolitik, finans kapital ve uluslararası ticaret oligarşisi kavramları ise

aşağıda ayrı ayrı açıklanmaya çalışılacak, akabinde Çeçen tarafından tüm bu kavramları kullanarak ortaya konulan küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler ve alternatif tezlere yer verilecektir. Ardından, bu öngörüler ve tezler çerçevesinde, gelecek dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ve kamu hukukunun konumuna ilişkin varsayımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.3.2.2.1. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik

Antik dönem filozof ve devlet adamlarının eserlerinde jeopolitiğe ilişkin bir takım izlere rastlanmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla kavram olarak ilk defa Alman profesör Friedrich Ratzel tarafından 1897 yılında ortaya konulmuş³⁹⁷, terim olarak ise ilk defa 1899 yılında Ratzel'in çalışmalarını geliştiren İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmış ve "*coğrafi organizma veya mekan içinde fenomen olarak devletin incelenmesi*" olarak tanımlanmıştır.³⁹⁸ Ancak, jeopolitik kavramının anlamı ve içeriği konusu literatürde geniş tartışmalara neden olmuş ve birbirinden farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu çerçevede, jeopolitiğin kendine has dili olan müstakil bir bilim olduğunu ileri süren görüşler olduğu gibi, jeopolitiğin siyasi coğrafya teriminin yerine kullanılan ve kavramsal bir farklılık taşımayan bir terim olduğunu ileri süren görüşlere de rastlanılmaktadır.³⁹⁹ Bununla beraber literatürde, 1. Dünya Savaşı sonrasında, siyasi coğrafya kapsamındaki Alman ekolünün jeopolitiğe

³⁹⁷ Suat Bilge, Jeopolitik, AÜSBF Dergisi, 1958, C. 13, S. 3, ss. 150 – 174, s. 153.

³⁹⁸ S. Bilge, 1958, s. 151; Semra Rana Gökmen, Geopolitics and The Study of International Relations, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Tezi, 2010, s. 8.

<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12612289/index.pdf> (10.04.2015)

³⁹⁹ Yaşar Hacısalihoğlu, Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan- Güç- Çatışma ve Jeopolitik, Türk Coğrafya Dergisi, 2006, S. 47, ss. 1 – 14, s. 8.

dönüştüğü⁴⁰⁰; dolayısıyla başlangıçta benzerlik taşısa da zaman içerisinde, jeopolitik ile siyasi coğrafyanın farklı disiplinler haline geldikleri kabul edilmektedir. Bu kabule delil olarak da jeopolitiğin zaman içerisinde değişen tanımları verilmektedir. Bu çerçevede, Kjellen'den sonra, Alman jeopolitikçi Haushofer, jeopolitiği, doğal şartların ve tarihi gelişmelerin etkisi altında değişen siyasi iktidarın, üzerinde yaşadığı yer ile ilişkilerini inceleyen bilim olarak; jeopolitik profesörü Spykman ise açıklayıcı bir yaklaşımdan, daha uygulamacı bir yaklaşıma yönelerek, jeopolitiği, bir ülkenin güvenlik politikasını coğrafi olgulara göre planlaması olarak tanımlamıştır. 2. Dünya savaşından sonra ise jeopolitik tanımlarında, disiplinin hem alanı genişlemiş hem de uygulama boyutu ön plana geçmeye başlamıştır. Bu çerçevede, jeopolitiğin, “bir devletin sosyal, politik, ekonomik, stratejik ve coğrafi unsurlarının, dış politikanın belirlenmesine ve gerçekleştirilmesine uygulanması” ve “coğrafi alanın dünya politikasında kullanılma sanatı” şeklinde tanımlamaları yapılmıştır. Zaman içerisinde değişen söz konusu tanımlamaları çerçevesinde, jeopolitik, siyasi coğrafyadan farklı olarak, dinamik nitelik taşır hale gelmiştir. Jeopolitiğin dinamik özelliği, devletin büyüyüp genişlemesi, milli güvenliğin daha iyi sağlanması ve hatta dış ticaretin gelişmesi imkânlarını araştırmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰¹

Diğer taraftan, söz konusu süreç içerisinde, Alman ekolünün yanı sıra Fransız ve Anglo-Sakson ekolleri de oluşmuştur. Alman ekolünde bir devletin varlığı, konum ve alan kavramları temelinde ve ülke çerçevesinde değerlendirilmekte iken; Fransız ekolünde devlet, bir ülke içinde yaşamak için bir araya gelme faaliyeti çerçevesinde

⁴⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Amme Hukuku ve Jeopolitik*, İÜHF Mecmuası, 1947, C. 13, S. 4, ss. 1350 – 1386, s. 1353.

⁴⁰¹ S. Bilge, 1958, s. 152 – 153.

değerlendirilmektedir. Anglo-Sakson ekolünün ise daha çok uygulamaya dönük olduğu ve teorik olarak coğrafya üzerindeki nüfus hareketlerini ön plana çıkardığı söylenebilir.⁴⁰²

Jeopolitik açısından 2. Dünya Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Jeopolitik, Nazizm'e temel teşkil ettiği kabul edilerek, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, akademik literatürden silinmiş ve 1970'lerde Kissinger tarafından kullanılmaya kadar siyasette ve akademiye duyulmamıştır. Ancak, soğuk savaş döneminden sonra tekrar yükselişe geçmiş ve önce 1980'lerde ortaya çıkan eleştirel jeopolitik ile yayılmaya başlamış, ardından Fukuyama, Huntington ve Brzezinski gibi isimler tarafından dikkat çekici çalışmalarda kullanılmıştır.⁴⁰³

Nihai olarak günümüzde, modern jeopolitiğin, ülke içi/ülke dışı ayrımı yerine küresel ağlar ve küyerelleşme kavramlarının, doğu/batı ayrımı yerine cihad/McDünyası ayrımının, toprağa dayalı güç yerine telemetrik güç gibi kavramların geçtiği postmodern jeopolitikten⁴⁰⁴ bahsedilmekte ise de jeopolitik⁴⁰⁵, esas olarak güç kavramına ve güç ilişkilerine dayalı analiz disiplini olarak kabul edilmektedir. Siyasi coğrafya, yöntem, terminoloji ve analiz biçimi bakımından jeopolitiğe bilimsel zemin sağlar. Gücün ne olduğu, gücü oluşturan unsurlar, bu unsurların küresel ve bölgesel,

⁴⁰² Z. T. Tunaya, 1947, s. 1355 - 1360.

⁴⁰³ S. R. Gökmen, 2010, s. 2013 vd.

⁴⁰⁴ Gearoid O. Tuathail, Postmodern Geopolitics? The Modern Geopolitical Imagination and Beyond, Rethinking Geopolitics içinde, Ed. Gearoid O. Tuathail ve Simon Dalby, 2. Basım, 2002, Routledge, New York, ss. 16 - 39, s. 28.

⁴⁰⁵ Jeopolitik, içerik olarak çok geniş bir disiplin olup, içerisinde dönemsel olarak ön plana çıkan çeşitli hâkimiyet teorileri de vardır. Bunlar temel olarak deniz, kara ve hava hâkimiyeti teorileridir. Bkz. S. Bilge, 1958, s. 156. Diğer taraftan, resmi, pratik, popüler ve yapısal olmak üzere alt jeopolitik türleri de mevcuttur. Bkz. Y. Hacısalihoğlu, 2006, s. 6. Ancak, bu çalışma kapsamında, jeopolitik, Çeçen tarafından ileri sürülen küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler ve alternatif tezlerin incelenmesi bağlamında ele alındığından, derinlemesine açıklanması yoluna gidilmeyerek, sadece Çeçen tarafından ileri sürülen görüşlerin anlaşılabilmesine yetecek kadarına değinilmekle yetinilmiştir.

bir başka deyişle yatay ve ülkesel yahut düşey dağılım durumu ve bu dağılıma dayalı karşılıklı güç ilişkisi jeopolitiğin temel inceleme alanını oluşturur. Bunun yanı sıra, jeopolitik kapsamında, mekânsal birikimin politik değeri irdelenir ve farklılıklara ve benzerliklere dayalı “güç aktörleri” tespit edilerek bunlar, gerilim ve çatışma kavramları vasıtası ile analiz edilir. Bir başka deyişle, güç kavramı ve güç ilişkilerindeki gerilim ve çatışma potansiyeli jeopolitiğin konusu kapsamındadır. Dolayısıyla, jeopolitik konjonktürel bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle, değişen koşullara göre yeni olasılıklar veya ortaya çıkan yeni sorunlara karşı yeni çözümler yapılması da jeopolitik kapsamındadır. Bu çerçevede, jeopolitik kapsamında güç, ekonomik, coğrafi, politik, askeri, demografik, psikososyal ve kültürel ile bilimsel ve teknolojik gibi ayrımlara tabidir. Güç unsurları her ne kadar sınıflandırılmış ise de bunların birbirinden bağımsız olduğu düşünülmez. Aralarında önem sıralaması yapıldığında çoğu zaman ekonomik gücün en baskın olduğu vurgulanır ancak tüm unsurların birbirine bağıllığı da göz ardı edilmez.⁴⁰⁶ Diğer taraftan, jeopolitik açısından ekonomik güce ilişkin getirilen bir yorum, bu çalışma açısından önem arz eden bir nitelik taşımaktadır. Zira, jeopolitik, ekonomik güce ilişkin değerlendirmesinde her ne kadar onu en etkili güçler arasında kabul etse de merkezi bir konuma da koymamakta, böylece esasında ekonomi paradigmasına alternatif bir paradigma getirmektedir. Bu alternatif, Fransız jeopolitik uzmanı Profesör Yves Lacoste tarafından 1993 yılında yayınlanan “Jeopolitik Sözlük”te, insanlığın uzun süredir ekonomiyi merkeze koyarak düşünmeye alıştırıldığı ancak artık çatışmaların

⁴⁰⁶ Y. Hacısalihoğlu, 2006, s. 3, 4.

karmaşıklığının ve dünyanın başka türlü görülmesi gerektiği şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

Jeopolitik açısından ekonomik güç, bu çalışma açısından bir sonraki kavrama geçiş niteliği taşıyan bir kavramdır. Zira, yukarıda ifade edildiği üzere Çeçen tarafından küreselleşmeye ilişkin alternatif tezler ve küreselleşme sonrasına ilişkin öngörüler ileri sürülürken, kullanılan temel zemin jeopolitik olmakla birlikte, finans kapital ve uluslararası ticaret oligarşisi olarak adlandırılabilir iki kavramdan da yararlanılmaktadır. Çeçen, söz konusu öngörü ve tezlerinde, jeopolitiğin kavram ve kuramlarının yanı sıra, ekonomik güç analizinde finans kapitali, güç aktörü analizinde de uluslararası ticaret oligarşisini kullanmaktadır.

2.3.2.2.2. Finans Kapital

Finans kapital, değer farklı biçimleri ve dolayısıyla paranın üzerinde kontrol kuran bir güç bloğu olarak Rudolf Hilferding tarafından 1910 yılında yayınlanan Finans Kapital isimli çalışmada ele alınmıştır. Hilferding, bu çalışmasında temel olarak para ve meta üzerindeki denetim bağlamında oluşan güç ilişkilerini incelemiştir.⁴⁰⁸ Hilferding'in analizi esasen Marx'ın sermayenin merkezileşmesine ilişkin analizine dayanır. Marx, kapitalist sistemin başlarda sahip olduğu rekabetçi özelliği zamanla kaybedeceğini ileri sürer. Hatta bu durum bir zorunluluktur. Rekabet kar oranlarını düşürdüğü için bir süre sonra bu sürdürülemez hale gelecek ve daha

⁴⁰⁷ Y. Hacısalihoğlu, 2006, s. 5.

⁴⁰⁸ Fuat Ercan, Meta ve Para Analizinde Finans Kapital, Ekonomik Yaklaşım, 1997, C. 8, S. 27, ss. 157 – 186, s. 166.

büyük ölçekli örgütlenmelere gidilmesi suretiyle sermaye yoğunlaşması yaşanacaktır. Böylece üretim daha verimli hale getirilmiş olacak ve kar oranları artırılabilir. Marx bu durumu sermayenin merkezileşmesi olarak adlandırır ve bu merkezileşme çok büyük ölçek içinde az sayıda rekabetçi anlamına gelmektedir. Kapitalizm ise rekabetçilikten tekelciliğe dönüşecektir. Hilferding bu analiz çerçevesinde sermayenin merkezileşmesinde bankaların rolünü vurgular. Buna göre, kredi kaynakları üzerindeki kontrol güçleri nedeniyle bankalar, endüstriyel gelişmenin yönünü belirleyebilmektedir. Bankalar tröst ve tekellerin gelişmesini sağlayabildikleri gibi onlar üzerinde hâkimiyet de kurabilirler. Böylece bankalar, kapitalist sınıf içerisinde başat aktörler olarak öne çıkarlar. Bu noktada Hilferding, bankalar tarafından kontrol edilen ve sanayiciler tarafından kullanılan kapitali, finans kapital olarak isimlendirir.⁴⁰⁹ Ona göre ekonomik eğilimi belirleyen temel değişken, banka sisteminin gelişmesi ve yoğunlaşmasıdır. Bankalar sermaye olarak paranın büyük bir kısmını ellerinde tutmaktadırlar. Böylece bir yandan kredi ilişkilerinde güç elde etmekte, bir yandan da bankacılık sisteminin yapısı gereği ortaya çıkan banka parası veya bir başka deyişle sermaye ile bu güçlerini daha da artırmaktadırlar. Hilferding analizin devamında bankalar ile anonim şirketler arasında da yakın bir bağ olduğunu ve finans kapitalin anonim şirketlerin gelişmesine paralel bir gelişme gösterdiğini ileri sürer. Buna göre, reel sektördeki anonim şirketlerin sermayesi, hisse senedi ve tahvil çıkarma yoluyla giderek parasallaşır, dolayısıyla endüstriyel alandaki sermaye de parasallaşır ve böylece banka sistemi ile ilişkiye girer. Bu ilişki sonucunda, endüstrinin kullandığı sermayenin büyük kısmı zamanla endüstri sahibinin mülkiyetinden çıkar,

⁴⁰⁹ H. Emre Bağcı, Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2003, S. 28, ss. 63 – 79, s. 68.

bankalar da hem kredi vermek hem de hisse senedi almak gibi yollarla anonim şirketi sürekli kazanç aracı haline getirir. İşte bu finans sermayesinin endüstri sermayesi üzerinde kurduğu egemenlik sonucunda oluşan yapı, Hilferding tarafından finans kapital olarak kavramsallaştırılır. Sermayenin finans kapital aşamasında, endüstriyel faaliyetler büyük ölçüde finans sermayesine bağlı hale gelir.⁴¹⁰ Bankalar metadan ziyade parayla ilgili olarak mümkün olan en yüksek karın peşindedir. Bu eğilim, kendi ülkelerinde kar oranlarının zamanla düşmesi sonucunda, finans kapitalin dışarıya yönelmesine neden olur. Bu da emperyalizmin finans kapital aracılığıyla ortaya çıkan bir gelişim olduğunu ortaya koyar.⁴¹¹ Finans kapitalin uluslararasılaşmasına ilişkin süreç, sermaye birikim sürecinin ontolojik olarak ulusa yahut ulusal sınırlara bağımlı bir kavram olmamasıyla ilgilidir. Sermayenin birikimine ilişkin finansal döngünün üç bileşeni vardır. Bunlar, üretken sermaye, ticari sermaye ve paradır. Bu bileşenler mekânsal olarak genişleme eğilimine sahiptir. Dolayısıyla sermaye birikiminin ölçüğü küreseldir. Ancak, sermaye birikimi ulusal boyuttan uluslararası boyuta taşınıncaya, finansal ilişkiler daha karmaşık bir hal alır. Zira ülkeler arasındaki değer değişimi ve bu değerlerin fiyatlanması süreci, döviz kuru ve faiz farklılıklarına neden olur. Bu durumda da finans kapital daha da güçlenmektedir. Zira, sermayenin bileşenlerinin tamamen uluslararasılaştığı dönemde, sermaye ya tek bir sermaye grubunun güçlü organizasyonu içinde örgütlenmekte yahut ittifaklar kurarak bir araya gelmektedir. Böylece üretim, yatırım için kredi ve üretilen malların pazarlanması şeklindeki üç bileşen çok büyük hacimli firmalar tarafından yapılmaktadır. Sermayenin üç farklı görünümü kendi içinde toplayan büyük firmalar, doğal bir eğilimle mekânsal

⁴¹⁰ F. Ercan, 1997, s. 171 – 173.

⁴¹¹ H. E. Bağcı, 2003, s. 68.

genişleme eğilimine girmekte ve böylece süreç küresel ölçüğe taşınmaktadır. Küresel ölçekte, bu üç döngüyü etkin bir şekilde içselleştirebilen firmalar ayakta kalırken, içselleştiremeyenler rekabet nedeniyle elenmektedir. Finans kapitalin dünya çapında yayılması, güncel yaşam pratiklerinin de değişmesine neden olmakta, bu durum da dünya genelinde siyasetten kültüre topluma ilişkin her alanda değişimlere neden olmaktadır.⁴¹² İşte Çeçen tarafından küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler ve alternatif tezler kapsamında yapılan analizde jeopolitik kuramında dikkate alınan finans kapital, yukarıda açıklandığı kapsamda, küresel boyuta ulaşmış ve insan hayatının günlük pratiklerine dahi etki edecek nitelikte bulunan finansal sermaye hâkimiyeti anlamında kullanılmaktadır. Çeçenin, jeopolitik temeli üzerinde ekonomik düzen analizi açısından finans kapital kavramını kullanımının yanı sıra, güç aktörü açısından da önem taşıyan kavram uluslararası ticaret oligarşisidir.

2.3.2.2.3. Uluslararası Ticaret Oligarşisi

Uluslararası ticaret oligarşisi, esasen, günümüzdeki finans kapitalin kontrolüne sahip aktörleri de içerecek şekilde geniş ve tarihsel açıdan çok gerilere giden bir kavramdır. Uluslararası ticaret oligarşisi köken olarak, dünya ticaretinin coğrafi açıdan merkezi konumunda bulunan Fenikelilere kadar uzanır. Güney Asya'dan yola çıkan baharat kervanları en uygun güzergah olarak önce Mezopotamya Ovası, ardından Tor (Tir) ve Kudüs'e uzanan yolu tercih ederek, ürünlerini burada gemilerle Avrupa kıtasındaki belli başlı limanlara götürecek tüccarlara teslim ederlerdi. Söz konusu

⁴¹² F. Ercan, 1997, s. 179 – 181.

ticaret yolu kapsamındaki kentler, Fenikeliler tarafından belirlenmiş, hatta kimileri de doğrudan kurulmuştur. Bu kentlere örnek olarak İber Yarımadasında Malaga, Cartagena, Sicilya’da Palermo, Solote, Trapani ve Kuzey Afrika’da da Kartaca verilebilir. Kartaca bunlar arasında önem arz etmektedir, zira, Fenikelilerden sonra ticaret yoluna ilişkin güç Kartacılara geçmiştir. Ancak, hem Fenikeliler hem de Kartacalılar, deniz ticaret yollarının hâkimiyeti için önce Yunanlılarla, ardından da Romalılarla mücadele etmişlerdir. Özellikle M.Ö. 148 yılında Romalılar ile Kartacalılar arasındaki rekabet doruk noktasına çıkmıştır. Kartacalılar esasen Suriye’deki Fenike şehirlerinden Tir’in egemenliğini kabul etmiş iken, İskender tarafından Tir şehrinin yıkılmasıyla birlikte bağımsız kalmış ve Tir’in yerini alarak ticaret kolonilerinde hakimiyet sağlamış, zamanla deniz ticaret imparatorluğuna dönüşmüştür. Böylece esasen tüccar bir nitelik taşıyan topluluk, aynı zamanda bir devlete de sahip olmuş ve Kartaca, iş ve ticaret kolonilerinden müteşekkil tüccar devlete sahip bir yapıda ortaya çıkmıştır. Kartaca’nın yönetimi zengin aileler oligarşisine aittir. Başlangıçta yönetimde bir kral bulunmakta ise de M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kralın yerini seçimle iş başına gelen Suffetler almıştır. Suffetlerin, şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir de yönetim kurulu bulunmaktadır. Kartaca’da her ticaret kolonisi birbirinden bağımsızdır, ancak ortak tehlike durumunda bir araya gelinir. Sürekli bir ordu bulunmaz. Bu açıdan Kartaca adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip olarak değerlendirilir. Bunun karşısında ise Roma, merkeziyetçi, bürokratik yapıya sahip ve sürekli ordu bulunduran bir rakip olarak belirmektedir. Roma ve Kartaca arasındaki rekabet, temel olarak ticaret yollarının egemenliği için yapılmaktadır. Kartacalılar lojistik desteklerini Kuzey Afrika’dan almaktadır ve Sicilya’nı batısına da egemendir. Böylece Adriyatik ve Tiren Denizini kontrol altında tutmaktadır. Bu

nedenle Roma'ya giden gemiler Kartaca'ya haraç ödemek durumunda kalmaktadır. Bu temelde başlayan rekabet, çatışmalara neden olmuş ve nihayetinde Roma Kartaca'yı yıkarak galip gelmiştir. Ancak, Kartaca'da yerleşik tüccar oligarşisi Roma tarafından benimsendiğinden, ekonomik güç olarak Roma'nın toplumsal ve siyasal düzeninde kendilerine yer edinmişlerdir. Böylece, ilerleyen dönemlerde de doğu – batı ticareti bu grup tarafından yönetilmeye devam etmiş, Ticaret Oligarşisi siyasal yapının dışında kaldığı izlenimi vererek siyasi çekişmelere dâhil olmamış, böylece varlığını sürdürme imkânı bulmuştur. Hatta Ticaret Oligarşisinin etki alanı, Roma'nın siyasi gücüyle birlikte yayılmaya ve genişlemeye başlamıştır.⁴¹³ Bu şekilde ortaya çıkıp belirli bir yapı kazandıktan sonra Ticaret Oligarşisi, dünya tarihinin ilerleyen evrelerinde, her zaman ekonomik gücünü muhafaza etmeyi başararak, dünya siyasetinde ekonomik gücü ile önemli etki eden bir aktör haline gelmiştir.⁴¹⁴ Ticaret Oligarşisi, özellikle 2008 krizinden sonra yayınlanan ve dünya genelinde çok ses getiren bir çalışmada da aynı isimle olmamakla birlikte ele alınmıştır. Fransız ekonomist Thomas Piketty tarafından yazılan “21. Yüzyılda Kapital” isimli kitapta, temel olarak gelir ve zenginliğin birikimi tarihsel süreç boyunca incelenmekte olup, endüstrileşmenin başlangıcından itibaren, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa toplumlarında büyük sosyo-ekonomik eşitsizlik olduğu, ulusal gelirleri çok geride bırakan büyüklükte servetin, göreceli olarak kapalı sınıfsal nitelik taşıyan zengin ailelerde toplandığı ifade edilmektedir. Piketty, bu yapının sadece 1. ve 2. Dünya Savaşları ile 1929 Büyük Buhranından etkilendiğini, yüksek vergiler, enflasyon, iflaslar ve refah devletinin ortaya çıkması ile servetin önemli ölçüde eridiğini ve gelir ve refahın daha

⁴¹³ Murat Çulcu, *Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri*, E Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22 vd.

⁴¹⁴ M. Çulcu, 2009, s. 436.

eşitlikçi şekilde dağıldığını ileri sürmektedir.⁴¹⁵ Hatta literatürde, Neo-Liberalizmin dünyayı, en baskın olduğu dönemlerde, “*Kudüs, Londra, New York (Washington) üçgeninde*” servetin merkezileşmesi amacı doğrultusunda kontrol altına aldığı ifade edilmiştir. Buna göre, servetin merkezileşmesi, aynı zamanda, inancın, ticaret hareketlerinin tümünün, yer altı ve yerüstü zenginliklerinin ve nihayet doğal yaşam üzerindeki egemenliğin merkezileşmesi anlamına gelmektedir.⁴¹⁶

Böylece, uluslararası ticaret oligarşisi, küreselleşme döneminde, finans kapital hâkimiyeti ile birlikte, jeopolitik açısından bir güç aktörü olarak ön plana çıkan bir kavram haline gelmiştir. Çeçen’in küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüsü ve alternatif tezleri de söz konusu üç kavram temelinde şekillenmektedir.

2.3.2.2.4. Küreselleşme Sonrası Döneme İlişkin Jeopolitik Değerlendirmeler

Çeçen’in analizine göre jeopolitik biliminde dünyanın merkez bölgesi olarak kabul edilen Orta Doğu, Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlar bölgelerine, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Orta Asya da eklenmiştir. Bu bölgenin hem tarihsel açıdan hem de doğal kaynak açısından önemi çok büyüktür. Özellikle Orta Doğu ve Hazar Bölgesi hem tarih boyunca önemli yolların kesişim noktası olmuştur, hem de petrol ve doğal gaz gibi önemli yer altı kaynaklarına sahip bir bölgedir. Bu bölge, batı

⁴¹⁵ Thomas Piketty, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Çev. Hande Koçak, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul, 2014, s. 22 vd.; *The Economist*, Thomas Piketty’s “Capital”, Summarised in Four Paragraphs, 04.05.2014

<http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2014/05/economist-explains> (27.04.2015)

⁴¹⁶ M. Çulcu, 2009, s. 436.

merkezli dünya döneminde geri planda kalmakla birlikte, 20. yüzyılın başından itibaren, emperyalizmin dünya egemenliği doğrultusunda batıdan doğuya yönelmesi ile birlikte tekrar dünyanın siyasi gündeminde ön plana çıkmıştır. Bu yüzyılın başlarında Orta Doğu'ya gelen İngiliz ve Fransız emperyalistleri, bölgedeki Osmanlı İmparatorluğu topraklarını parçalayarak sömürge devletleri kurmuşlardır. Bu devletler zaman içerisinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 2. Dünya Savaşı'nın ertesinde ise bölgeye etki eden iki güç aktörü daha ortaya çıkmıştır. Bunlar, uzaktan bölgeyi kontrol altına almak isteyen ABD ile ABD desteği ile kurulan İsrail'dir. İsrail devletinin kurulması ile birlikte bölgedeki Arap ve Müslüman egemenliği tehdit altına girmiştir. Bölgede Müslüman ve Yahudi çatışması terör ve savaş üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile bölgede yeni bir dönem başlamıştır. ABD uzun süre bölgedeki gelişmeleri uzaktan yönlendirmeye çalışmış ancak bunda çok başarılı olamayınca bölgeye asker çıkarma yoluna gitmiştir. Afganistan ve Irak'a yapılan askeri müdahaleler bu kapsamda gündeme gelmiştir. ABD, bölge dışı bir süper güç olarak, savaş yoluyla bölgeye egemen olmaya çalışmakta ve bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırmak istemektedir. Bu yeni yapılanmayı da bölge ülkelerine askeri güç ile kabul ettirmeye çalışmaktadır. ABD'nin küresel bir güç aktörü olarak ilgi alanına giren bir başka bölge de Hazar Bölgesidir. Ortadoğu'nun batılı güçlerce istilasından sonra sıra Hazar Bölgesine gelmiştir. Ayrıca, jeopolitik açıdan bir başka güç aktörü de Avrupa Birliği olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'nın önemli ağırlığının bulunduğu Avrupa Birliği de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra özellikle Doğu Avrupa'da ortaya çıkan boşluğu doldurmak şeklinde bir amaca sahiptir. AB'nin yanı sıra Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi büyük Asya güç aktörleri de Avrasya bölgesine doğru

harekete geçmişlerdir. Dolayısıyla, küresel dönemde söz konusu aktörlerin temel çıkarlarını koruyacak projeler gündeme getirilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu projelerin uygulanması da jeopolitik disiplininde öngörüldüğü üzere çatışmalara vücut vermiştir. Bu projelerin başında finans kapital ve uluslararası ticaret oligarşisi açısından önem taşıyan küresel dünya ekonomisinin ABD eliyle kurulması gelmektedir. Diğer taraftan, AB de önce Doğu Avrupa ve Kafkaslar, ardından da Hazar Bölgesini kontrol altına almaya yönelik bir proje olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, İsrail'in Orta Doğu'ya yönelik amaçlarını gerçekleştirmek için ortaya atılan projeler de Büyük İsrail ve Büyük Orta Doğu projeleri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu projeler, ekonomik olarak Neo-Liberalizm ve finans kapital, güç aktörleri olarak da uluslararası ticaret oligarşisinin de içinde bulunduğu birçok jeopolitik güç aktörünün yönlendirmeleri sonucu ortaya çıkmışlardır.⁴¹⁷

Ancak, 2008 yılında finans kapitalin yaşadığı kriz ekonomik olarak küreselleşmeyi tökezletirken, Rusya'nın Kırım'ı işgali, küreselleşme sürecini fiilen de sona ermiştir. Bu noktada, tekrar Rusya ve ABD karşıtlığı çerçevesinde yeni bir soğuk savaş döneminin yaşanıp yaşanmayacağı sorusu gündeme gelmiştir. Ancak, Çeçen bu durumu soğuk savaş olarak değerlendirmemekte, tam tersine ABD ile Rusya arasında örtülü bir dayanışma süreci olarak tahlil etmektedir. Çeçen'e göre küreselleşme sonrası dönemde üç yeni süreç söz konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi bölgeselleşmedir. Bir diğeri ise ayakta kalan ulus devletlerin küreselleşme döneminde kaybettiklerini geri alarak yeniden güçlenmesidir. Üçüncü süreç ise büyük ulus devletlerin

⁴¹⁷ Anıl Çeçen, Türkiye'nin B Planı, Merkezi Devletler Birliği – MEDEB, Kilit Yayınları, Ankara, 2011, s. 219, 225 – 304, 524 vd.

büyükliklerini kullanarak, milli yapıyı öne çıkaran millet imparatorluklarına yönelmeleridir. Bu çerçevede, milli imparatorluğa yönelen devletlerden birisi Rusya'dır. Çin, Hindistan ve Brezilya da imparatorluk boyutunda coğrafi alana sahip olmakla birlikte milli devlet yapılarını korumaktadırlar. İngiltere ve Fransa ise eski sömürgelerine yönelmektedir. Almanya, AB üzerinden kendi hinterlandı olan Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelmektedir. ABD'nin durumu ise hem millet imparatorluğu hem de milli devlet niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme sonrası dönemde muhtemel yapılanma Rusya, Çin, Hindistan, Brezilya, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'dan oluşan sekiz millet imparatorluğu şeklinde olacaktır. Ancak, bu yapılanmada boşta kalan iki jeopolitik unsur bulunmaktadır. Bunlar da Bangladeş ile Fas arasındaki bölgede otuzdan fazla devlete bölünmüş olan Arap dünyası ile Rusya Federasyonu, Avrupa, Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'da yirmiden fazla devlete bölünmüş haldeki Türk dünyasıdır. Diğer sekiz millet imparatorluğunun küreselleşme sonrası dönemde yaşayacağı jeopolitik çatışma bu iki dağınık yapının da bütünleşmesine neden olabilecektir.⁴¹⁸ Çeçen tarafından küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler yukarıda açıklandığı şekilde olmakla birlikte, ileri sürülen alternatif tez, özellikle söz konusu millet imparatorluklarının çatışmalarının bir dünya savaşına dönüşmesinin engellenmesi amacıyla, dünyanın jeopolitik açıdan merkezi konumunda bulunan bölgedeki devletler olan Türkiye ve İran tarafından Azerbaycan'ı da kapsayacak şekilde bir merkezi devletler birliği kurulması yönündedir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ A. Çeçen, 2014, s. 28, 29.

⁴¹⁹ A. Çeçen, 2011, s. 535 – 539.

Bu noktada, küreselleşme sonrası dönemde ekonomi ve devlet ilişkisi ve bu ilişkinin kamu hukukuna yansımalarına ilişkin olarak Çeçen tarafından ileri sürülen görüşlerin ve alternatif tezlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Konu bu açıdan ele alındığında, küreselleşme sonrası dönemde ortaya çıkacak devlet yapılarına ilişkin varsayımına ilişkin iki ihtimal olduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, millet imparatorlukları şeklinde bir yapının oluşması, ikincisi ise bir savaş ihtimalidir. Millet imparatorlukları şeklindeki bir yapının oluşması halinde, küreselleşme sonrası dönemde devlet yapılarının federasyon yahut konfederasyon⁴²⁰ şeklinde örgütlenmesi muhtemeldir. Bu durumda, örnek alınacak yapı ABD’de mevcut federatif sistem olursa, Anglo-Amerikan hukukunun baskın konuma geçeceği düşünülebilir. Ancak, bu hukuk sisteminin temel olarak ekonomi paradigmasına göre oluşmuş ve kamu hukuku - özel hukuk ayırımına dayalı olmayan Anglo-Sakson hukukuna yakın olduğu⁴²¹, dikkate alınacak olursa, kamu hukukunun alanının daralması ihtimali gündeme gelmektedir. Ancak, ulusal egemenliğin daha baskın olduğu konfederasyon tipi bir uygulama⁴²² benimsenecek olursa, modern-ulus devletin güçlenmesine paralel olarak güçlenen kamu hukukunun alanının genişlemesi ihtimal dâhilinde görünmektedir. Savaş ihtimalinin⁴²³ gerçekleşmesi halinde ise 2. Dünya Savaşı’ndakine benzer şekilde devletin piyasalara müdahalesinin genişlemesi ile birlikte, hali hazırdaki Yeni-Müdahaleci devletin daha da güçlenmesi muhtemeldir. Ancak, böyle bir ihtimalde kamu hukukunun genişlemesi, 2. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Müdahaleci Devlet döneminde yaşananlardan daha farklı bir boyut

⁴²⁰ A. Çeçen, 2011, s.514 – 519.

⁴²¹ C. Abernathy, 2006, s. 2.

⁴²² A. Çeçen, 2011, s. 515 vd.

⁴²³ A. Çeçen, 2011, s. 511.

içerecektir. Zira, günümüzde, 2. Dünya Savaşı sonrasında olgunlaşan yeni bir kavram, savaş zamanı ve takip eden dönemlerde kamu hukukunun genişlemesine ek bir güç verecek niteliktedir. İnsancıl hukuk olarak adlandırılan söz konusu kavram, temelde Cenevre Anlaşmaları olarak adlandırılan belgelerin Birleşmiş Milletler tarafından evrensel düzeyde savaş ve silahlı çatışma durumlarında insanlığın korunması amacıyla tekrar ele alınmasına dayanmaktadır.⁴²⁴ Bu çerçevede insan hakları hukukunun bir anlamda tamamlayıcısı niteliği taşıyan insancıl hukukun, muhtemel bir dünya savaşında önemi artacak, dolayısıyla kamu hukukunun genişlemesi açısından ek bir unsur olarak öne çıkması muhtemel olacaktır. Ancak, konu buraya kadar aktarılmaya çalışılan kamu hukuku paradigması çerçevesinde ele alındığında, insan hakları ve insancıl hukuk gibi kavramların, çoğunlukla toplumsal çaptaki büyük insani acılar ve savaşların yarattığı olumsuzlukları gidermek ve önlemek amacıyla ortaya çıkmış olması karşısında, savaşların önlenmesinin, kamu hukuku paradigması açısından en önde gelen değer yargıları arasında olduğu açıktır.

Nihayet, küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler, küreselleşmeye alternatif tezler ve jeopolitik yaklaşım çerçevesinde yapılan değerlendirmelerin ekonomi ve devlet ilişkisine ilişkin öngörülerinin, ekonomi ve kamu hukuku paradigmalarının zıtlığı eksenine oturtulabilecek yapıya sahip olduğu, bu durumun da çalışmanın temel savını doğrular bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir.

⁴²⁴ Anıl Çeçen, İnsan Hakları, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 352.

SONUÇ

Çalışmada, küreselleşme döneminde, ekonominin devlete biçtiği yeni rol kapsamında, kamu hukukunun alanının daralmaya başlamasının, iki alanın paradigmalarının tarihsel gelişim süreci içinde birey ve toplum ekseninde birbirine zıt şekilde konumlanmasından kaynaklandığı temel sav olarak ortaya konulmuştur. Bu savın kanıtlanması açısından da üç aşamalı bir inceleme yöntemi tercih edilmiştir.

İlk olarak iki alanın paradigmalarının tarihsel gelişim süreci içinde oluşumları incelenmiştir. Bu inceleme, ekonomi ve kamu hukuku paradigmalarının, birey ve toplum ekseninde birbirlerine göre konumlarını tespit etmek amacıyla yapıldığından, salt kronolojik bir betimleme şeklinde değil, birey, toplum ve devlet kavramları üzerinden yapılmıştır. Bu inceleme neticesinde, tarihsel gelişim süreci dikkate alındığında, ekonomi paradigmasının kapitalist üretim tarzının ortaya koyduğu aksiyomlar ve değer yargılarını esas aldığı, bu çerçevede, temel değerlendirme biriminin birey olduğu, toplumu ise özgür bireylerin bir arada bulunduğu niceliksel bir kavram olarak algıladığı, devleti de bireylere hizmet etmek ile meşruiyet kazanabilen bir organizasyon olarak algıladığı sonucuna varılmıştır. Kamu hukuku paradigmasının ise belirli bir ideoloji yahut üretim biçimi ile doğrudan bir bağının kurulamayacağı, bu paradigmayı oluşturan aksiyomlar ve değer yargılarının, tarihsel süreçte yaşanan toplumsal çalkantılar neticesinde ulaşılan denge noktalarında göre olduğu, bu çerçevede bireye önem vermekle birlikte, toplumu bireylerin niceliksel toplamından öte bir kavram olarak, devleti ise bireyin yanı sıra topluma da hizmet etmekle görevli bir organizasyon olarak algıladığı sonucuna varılmıştır. İki paradigmanın karşılaştırılması neticesinde ise kamu hukuku paradigması ile ekonomi paradigmasının farklı düzeydeki aksiyom ve değer yargılarını temsil ettiği, kamu

hukuku paradigmasının ekonomi paradigmasının dengi olarak görülemeyeceği, zira ekonomi paradigmasının alternatifi olarak sosyalizm, komünizm, komüniteryanizm gibi alternatiflerin ileri sürüldüğü, ancak kamu hukuku paradigmasının, tarihsel süreçte ve toplumsal çapta yaşanan tecrübeler neticesinde üzerinde uzlaşmış ve dolayısıyla doğruluğu geniş çapta toplumsal uzlaşa ile kabul edilmiş değer yargılarını temsil etmesi nedeniyle daha üst seviyede bir paradigma olduğu sonucuna varılmıştır.

İkinci olarak, tarihsel süreçte ekonomi paradigmasının değişik dönemlerde devlete biçtiği farklı rollerin neler olduğu ve ekonomi ile devlet arasındaki ilişkinin kamu hukukunu nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu çerçevede, ekonomi paradigmasının kapitalist üretim tarzının sağladığı maddi güçle birlikte devlet yapılanmasına etki edecek güce ulaşması neticesinde modern-ulus devletinin ortaya çıktığı, bu dönemde ekonomi paradigmasında klasik liberalizmin hâkim olduğu ve kamu hukukunun da belirginleştiği; ardından yaşanan 1929 Büyük Buhranı sonucunda ekonomi paradigmasında modern liberalizmin değerlerinin hâkim hale geldiği, bu çerçevede devletin de refah devleti şeklinde konumlandığı, kamu hukukunun alanının ise genişlediği; 1973 Petrol Krizi'nden sonra ise ekonomi paradigmasına hâkim olan yaklaşımın Neo-Liberalizm olduğu, küreselleşmenin de başladığı bu dönemde devletin minimal ve düzenleyici devlet olarak şekillendirildiği, kamu hukukunun da alanının daraldığı ve hatta ortadan kalkma tehdidine dahi maruz kaldığı; nihayet 2008 Küresel Mali Krizi'nin ardından küreselleşmenin sona erdiği, ancak henüz Neo-Liberalizm'in yerine geçecek bir liberal yaklaşımın ortaya konulmadığı, bu dönemin Post-Neoliberalizm olarak adlandırıldığı, devletin tekrar ekonomiye müdahale eder hale geldiği ve Yeni-Müdahaleci devlet olarak adlandırılabilen, kamu hukukunun

alanının ise küreselleşme döneminde maruz kaldığı tehditlerden kurtulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü olarak, küreselleşme sonrası döneme ilişkin öngörüler ve küreselleşmeye alternatif tezler ve analizler incelenmiştir. Bu çerçevede, söz konusu öngörüler ve tezlerin, gelecek dönemlerde ekonomi ve devlet ilişkisine dair varsayımları tespit edilerek kamu hukukunun konumuna ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Bu çıkarımlar kapsamında gelecek dönemde kamu hukukunun alanının daralması yahut genişlemesinin ihtimal dahilinde olduğu tespit edilmekle birlikte, çalışmanın spekülatif bir nitelik kazanmamasını teminen, söz konusu ihtimallerin güçlülüğü hususunda bir değerlendirme yapılmamış, bunun yerine çalışmanın ana tezi doğrultusunda, ileri sürülen görüşlerin de ekonomi ve kamu hukuku paradigmasının birey ve toplum ekseninde zıt konumlandığını doğrular nitelikte oldukları sonucuna varılmıştır.

Nihayet, çalışmanın bütünüyle ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigması arasındaki çatışmayı ortaya koyduğu ifade edilebilir. Ancak, söz konusu çatışmanın kaynağı iki paradigmanın karşılıklı olarak birbirini dışlaması değildir. Çatışmanın temel nedeni, ekonomi paradigmasının, kamu hukukunun uzlaşmacı zeminini tanımaması, kapitalist üretim biçiminden kaynaklanan kendi değer yargıları ve aksiyomlarını devlet ve toplum yapılarında hâkim kılmak istemesidir. Ancak, tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler göstermiştir ki ekonomi paradigması dönem dönem krizler yaşamakta ve bu kriz dönemlerinde kendi paradigmasına tamamen ters olan hususlarda bile kamu hukukunun uzlaşmacı zeminine dönmektedir. Gerçi, her krizden sonra ekonomi paradigmasında yer alan değer yargıları ve aksiyomlarda değişiklik yapılarak yeni bir tür liberal yaklaşım ortaya atılmış ve yeni

yaklaşımın hakimiyeti tesis edilmek istenmişse de 2008 krizinden sonra ortaya yeni bir yaklaşımın çıkmamış olması tarihsel süreçteki genel eğilime aykırı bir örnek teşkil etmektedir. Bu örneğin en çarpıcı yönü de ekonomi paradigmasının küresel alanda hâkimiyete en çok yaklaştığı, kamu hukukunu ortadan kalkma tehdidine maruz bırakacak kadar çok güçlendiği, hatta ekonomi paradigmasının diğer paradigmlar karşısındaki zaferinin, tarihin sonu ifadesi ile ilan edildiği bir dönem olan küreselleşmeyi sona erdirmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir dönemin, bütün dünyayı sarsan ve toplumsal ve bireysel olarak önemli ölçüde etki yaratan bir krizle sona ermesinin ardından, toplumsal ve bireysel sıkıntıların giderilmesi için tekrar kamu hukukunun uzlaşmacı zeminine dönülmesi, insanlık tarihinin ortak birikimine dayalı değer yargıları ve aksiyomlardan oluşan kamu hukuku paradigmasının önemini açık şekilde ortaya koymaktadır.

ÖZET

Küreselleşme karşısında kamu hukukunun alanının daraldığı ve hatta yok olmaya yüz tuttuğu, literatürde genel kabul gören bir tespittir. Bu durumun nedenlerine bakıldığında, temel sebebin, küreselleşmenin kaynağı olan ekonomi paradigması ile kamu hukukunun kaynağı olan kamu hukuku paradigmasının tarihsel süreçte birbirlerine zıt şekilde konumlanmaları olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu zıtlığın en net görülebildiği alanlar her iki paradigmanın birey, toplum ve devlet kavramlarını algılayışlarıdır. Bu çerçevede, ekonomi paradigması açısından toplumsal yapı birey üzerine inşa edilir, bireyin önceliği temel kuraldır ve toplum bireylerin niceliksel çokluğu anlamına gelir. Devlet ise ancak bireye hizmet etmekle meşruiyet kazanabilir. Kamu hukuku paradigmasında ise bireyin önceliği reddedilmemekle birlikte, toplum sadece bireylerin niceliksel çokluğu olarak algılanmaz, kendine has bir niteliğe de sahiptir. Diğer taraftan, devlet, bireyin yanı sıra toplumsal çıkarı da dikkate almakla meşruiyet sağlar. Söz konusu iki paradigmanın bu şekilde farklılaşmasının altında yatan sebep, tarihsel süreçte, ekonomi paradigmasının kapitalist üretim tarzının gerekliliklerine göre şekillenmesi, kamu hukuku paradigmasının ise toplumsal çalkantılar sonucunda varılan uzlaşma noktalarındaki değerleri temsil edecek şekilde bir içeriğe sahip olmasıdır. Kamu hukuku paradigmasının bu özelliği, ekonomi paradigmasına göre, farklı düzeyde değerleri temsil etmesini ve uzlaşmacı bir zemine sahip olmasını sağlamıştır. Ekonomi paradigması ise birey, toplum ve devlete ilişkin olarak kendi değer yargılarını ve aksiyomlarını dayatan bir yapıya dönüşerek, tarihsel süreçte devlete biçtiği farklı rollerle kendi değer yargılarını ve aksiyomlarını hakim kılmaya çalışmıştır. Bu süreçte, ekonomi paradigması tarafından devlete biçilen

rollerin içeriğine göre, devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı dönemlerde kamu hukukunun alanı genişlemiş, devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırıldığı dönemlerde ise kamu hukukunun alanı daralmıştır. Nihayet, küreselleşme dönemine gelindiğinde, ekonomi paradigması açısından devlete biçilen roller kapsamında, kamu hukukunun alanı daralmış ve hatta yok olacak düzeye gerilemiştir. Bu sürecin ekonomi paradigması açısından itici gücü ise ekonomik krizler olmuştur. Yaşanan her ekonomik kriz, ekonomi paradigmasının o dönemdeki mevcut değer yargıları ve aksiyomlarının yanlışlığını kanıtlayarak değişim ihtiyacı doğurmuş, böylece her krizden sonra, sorunlara çözüm bulmak için yeni yaklaşımlar ortaya atılmış, bu yaklaşımların hayata geçirilebilmesi için de devlete yeni roller biçilmiştir. Ancak, 2008 yılında yaşanan son krizden sonra, ekonomi paradigmasında bir tıkanma olmuştur. Söz konusu tıkanma halen devam etmekle birlikte, ekonomi paradigması sorunların çözümü için kamu hukukunun uzlaşmacı zeminine dönmüştür. Bununla beraber küreselleşme sonrasına ilişkin öngörüler dikkate alındığında, gelecek dönemlerde de ekonomi paradigması ile kamu hukuku paradigması arasındaki çatışmanın devam edeceği ve bu çerçevede kamu hukukunun alanının daralmasının veya genişlemesinin, ekonomi paradigmasının devlete biçeceği rollere göre şekilleneceği anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

Decline of public law realm due to expansion of globalization is commonly accepted as a fact among academics. The main reason of this decline appears as the opposite positioning through the course of the history between economic paradigm as the source of globalization and public law paradigm as the source of public law. The perception difference between two paradigms on the concepts of individual, society, and state clearly demonstrates the dramatic magnitude of the opposition. Economic paradigm perceives individual as the main unit of society, defines the society as a quantitative derivation of individual, and assumes the priority of individual as unquestionable. The sole remedy for legitimation of state is to serve to individual. On the other hand, public law paradigm accepts the priority of individual but denies the perception of society as the quantitative derivation of individual, and assumes that it possess a unique quality. Legitimation of state, according to public law paradigm, depends on not only to serve to individual but also to care about the common interest. The opposition between these two paradigms derives from historical process that shaped the economic paradigm consisting of the requirements of the capitalist mode of production, and shaped the public law paradigm as the collection of value judgments depending on conciliations reached at the end of social conflicts. Thus, public law paradigm represents different level values and provides a reconciliatory basis. However, through the course of history, the domineering approach naturally embedded in economic paradigm aimed to impose its own value judgments and axioms regarding individual, society, and state into the general understanding. In this context, realm of public law extended or declined according to the role of state casted by economic paradigm, thus, it extended when the intervention of state to the economy increased

and it declined when the intervention of state to the economy decreased. At the end, during the globalization era, the realm of public law dramatically declined almost to the zero point due to the new roles of state. The dynamic of this process regarding economic paradigm appears as economic crises. Each economic crisis stimulated a need to reevaluate the existing value judgments and axioms of economic paradigm by proving falsity of them, thereby new approaches developed after every crisis in order to find solutions of the current problems of the time, and new roles casted to the state to ensure implementation of the suggested solutions. However, after the last crisis of 2008, economic paradigm became stuck about suggesting new solutions. Still being stuck, after all, economic paradigm tended toward the reconciliatory basis of public law. Finally, predictions regarding the aftermath of globalization indicates that the extension or decline of public law realm depends on the new role of state casted by economic paradigm, and the opposition between economic paradigm and public law paradigm stands permanent.

KAYNAKÇA

ABD Finansal Kriz Araştırma Komisyonu, **Finansal Kriz Araştırma Raporu**, U.S. Government Printing Office, Washington, DC, 2011.

Abdulahakimoğulları, Erdal, Sezer, Özcan, Akpınar, Mahmut, **Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi**, SDÜSBE Dergisi, 2011, C. 2, S. 14, ss. 61 – 88.

Abernathy, Charles F., **Law in the United States**, West Group, St. Paul, 2006.

Acar, İbrahim Atilla, Muhammet Şahin, **Kamu Müdahalelerine Dönüş: Yeni Dönemin Manifestosu Ne Olacak?**, Uluslararası Davras Kongresi Bildirileri, Isparta, 2009, ss. 77 – 102.

Acemoğlu, Daron, Cantoni, Davide, Johnson, Simon, Robinson, James A., **From Ancien Regime to Capitalism: The French Revolution as a Natural Experiment**, Natural Experiments in History içinde, Ed. Jared Diamond ve James. A. Robinson, Harvard University Press, Cambridge, 2010.

Açıkgöz, Ömer, Özkan, Bülent, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Mevzuat Dergisi, 2009, S. 136.

Akbulut, Örsan Ö., **Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2007.

Akbulut, Örsan Ö., **Siyaset ve Yönetim İlişkisi**, TODAİE Yayınları, Ankara, 2005.

Aktan, Coşkun C., **Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertanizm**, Amme İdaresi Dergisi , 1995, C. 28, S.1, ss. 3 – 32.

Aktaş, Sururi, **Komüniteryan Etik**, AÜHFD, 2002, C. 6, S. 1– 4, ss. 3 - 16.

Aktipis, C. Athena, Kurzban, Robert O., **Is Homo Economicus Extinct?**, Evolutionary Pyschology and Economic Theory (Advances in Austrian Economics, C 7) Emerald Group Publishing içinde, 2005, ss. 135 - 153.

Algan, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, 2007.

Algan, Bülent, **Rethinking “Third Generation Human Rights”**, Ankara Law Review, C. 1, S. 1, 2004, ss. 121 – 155.

Allison, J. W. F., **A Continental Distinction in the Common Law: A Historical and Comparative Perspective on English Public Law**, Oxford University Press, New York, 2004.

Alp, Salih, **Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Yol**, Maliye Dergisi, Ocak – Haziran 2009, ss. 265 – 279.

Anderson, Elizabeth, **Beyond Homo Economicus: New Developments in Theories of Social Norms**, Philosopy and Public Affairs, Princeton University Press, 2000, C. 29, S. 2, ss. 170 – 200.

Aristo, **Politics**, Hackett Publishing Company, Cambridge, Çeviri C. D. C. Reeve, 1996.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.

Ataay, Faruk, **İkinci Kuşak Yapısal Reformlarda Program Arayışları**, Memleket – Siyaset – Yönetim, Haziran 2008, ss. 22-38.

Atay, Ender Ethem, **İdare Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

Avrupa Birliği Resmi İnternet Sitesi.

Bağce, H. Emre, **Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi**, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2003, S. 28, ss. 63 – 79.

Bayramoğlu, Sonay, **Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim**, Praksis, 2002, S. 7, ss. 85 – 116.

Bayramoğlu, Sonay, **Yönetişim Zihniyeti**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2005.

BBC Türkçe İnternet Sitesi.

Bell, Duncan S., **History And Globalization: Reflections on Temporality**, International Affairs, 2003, C. 79, S. 4, ss. 801 – 814.

Berten, Andre, Da Silveira, Pablo, Pourtois, Herve, **Liberaller ve Cemaatçiler**, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.

Bilge, Suat, **Jeopolitik**, AÜSBF Dergisi, 1958, C. 13, S. 3, ss. 150 – 174.

Bilir, Faruk, Berkan Hamdemir, **Çevre Hakkı ve Uygulaması**, Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı, 2011.

Birleşik Krallık Yatırım Limited Şirketi Resmi İnternet Sitesi.

Birleşmiş Milletler, **The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration**, A 60 Year History, Birleşmiş Milletler Yayını, New York, 2008.

Bodin, Jean, **On Sovereignty, Four Chapters From The Six Books of the Commonwealth**, İng. Çev. Julian H. Franklin, Cambridge University Press, New York, 1992.

Brand, Ulrich, Nicola Sekler, **Postneoliberalism: Catch-all word or valuable analytical and political concept?- Aims of a beginning debate**, Development Dialogue, 2009, S. 51, ss. 5 – 15.

Brennan, Geoffrey, **Homo Economicus and Homo Politicus**, Public Choice, Aralık 2008, C. 137, S. 3/4, ss. 429 – 438.

Brie, Michael, **Ways out of the Crisis of Neoliberalism**, Development Dialogue, 2009, S. 51, ss. 15 – 33.

Brissaud, Jean, **A History of French Public Law**, Little Brown Company Publishing, Boston, 1915.

Bulut, Nihat, **Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2003, C. 52, S. 2, ss. 173-197.

Büyük, Celal, **Yeni Çağ Batı Düşüncesinde Hıristiyanlık ve Siyaset İlişkisiyle İlgili Bazı Düşünceler**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004, Yıl 1, Cilt 3, Sayı 1, ss. 171 – 180.

Can, Yücel, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi**, C. Ü. SBD, 2005, C. 29, S. 1, ss. 1 – 11.

CNNTürk İnternet Sitesi.

Coşkun, Vahap, **Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

Crozat, C., **Orta Çağda Dört Devlet Nazariyecisi**, Çev. C., Timur, H., & Günyol, V. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1941, C.7, S. 2-3, ss. 367 – 403.

Çeçen, Anıl, **Hukuk Devleti ve Yönetim**, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'e Armağan içinde, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, ss. 11 – 136.

Çeçen, Anıl, **İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk**, Yaşar Üniversitesi Dergisi, 2013, C. 8, Özel Sayı, ss. 809 - 830.

Çeçen, Anıl, **İnsan Hakları**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015.

Çeçen, Anıl, **Küreselleşme Bitti, Millet İmparatorlukları Geliyor**, Söyleşi, Türksolu, 29.06.2014, S. 454, ss. 28 – 30.

Çeçen, Anıl, Türkiye'nin B Planı, **Merkezi Devletler Birliği – MEDEB**, Kilit Yayınları, Ankara, 2011.

Çeçen, Anıl, **Ulus Devlet Türkiye Cumhuriyeti**, Kilit Yayınları, Ankara, 2009.

Çopuroğlu, Y. Cemalettin, Beyzade Nadir Çetin, **Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların**

Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması, VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 1-2-3 Ekim 2009, Aydın, 2010, C. 13, S. 1, ss. 67 – 100.

Çulcu, Murat, **Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri**, E Yayınları, İstanbul, 2009.

Demir, Gülten, **Post Neoliberalizm? Kriz Sonrası Üzerine**, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2011, S. 1, ss. 1 – 20.

Demirel, Demokaan, **Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: “Etkin Devlet”**, Sayıştay Dergisi, 2006.

Deudney, Daniel, **Binding Sovereigns: Authorities, Structures, and Geopolitics in Philadelphian Systems**, Social Psychology içinde, Editör J. Richard Eiser, Cambridge University Press, 1996, ss. 190 – 304.

Doğan, Elif Tuğba, **Zanaatkarlığın Günümüzde Yeniden Yorumlanması: Yeni Zanaatkarlık mı?**, Çalışma İlişkileri Dergisi, C. 3, S. 1, Ocak 2012, ss. 67 – 85.

Doğan, İlyas, **Parçalayan Küreselleşme**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2006.

Doğan, İlyas, **Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler**, Astana Yayınları, Ankara, 2013.

Doucuoliagos, Chris, **A Note on the Evolution of Homo Economicus**, Journal of Economic Issues, Eylül, 1994, C. 28, S. 3, ss. 877 – 883.

Dreyfus, Françoise, **Bürokrasinin İcadı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Durdu, Zafer, **Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti**, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 2009, S. 22, ss. 37 – 50.

Durmaz, Sayime, **Yüksek Ortaçağ'da Papa-İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsa'nın Savaşı**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.1, 2010, ss. 93 – 120.

Dünya Bankası, **World Development Report 1997: The State in a Changing World**, New York: Oxford University Press, 1997.

Dünya Sosyal Forumu 2015 İnternet Sitesi.

Edis Şahin, Yeşim, **Küreselleşme ve İnsan Hakları**, DEUHYO ED, 2009, C. 2, S. 4, ss. 174 – 178.

Eğilmez, Mahfi, Kumcu, Ercan, **Ekonomi Politikası**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

Elazar, Daniel J., **Exploring Federalism**, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1987.

Ellerman, David, **From the World Bank to An Alternative Philosophy of Development Assistance**, The University of Michigan Press, 2006.

Ercan, Fuat, **Meta ve Para Analizinde Finans Kapital**, Ekonomik Yaklaşım, 1997, C. 8, S. 27, ss. 157 – 186.

Ergun, Turgay, **Kamu Yönetimi, Kuram, Siyasa, Uygulama**, TODAİE Yayınları, Ankara, 2004.

Ersoy, Ertan, **1973 Krizi: Arz Şoku Mu? Düşen Kar Oranları Mı?**, EconAnadolu 2009, Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği, 17-19 Haziran, Eskişehir, Türkiye.

Evans, Peter, **Is an Alternative Globalization Possible?**, Politics & Society, 2008, C. 36, S. 2, ss. 271 – 305.

Fine, Ben, **Economics Imperialism and Intellectual Progress: The Present as History of Economic Thought?**, History of Economics Review, 2000, C. 32, ss. 10 – 36.

Fransız Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi.

Fukuyama, Francis, **The End Of The History?**, The National Interest, Yaz 1989, ss. 3 – 18.

Galeano, Eduardo, **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, Çev. Atilla Tokatlı, Roza Hakmen, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2006.

Gençoğlu, Aylin Yonca, **Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm**, Toplum Bilimleri Dergisi, C. 7, S. 14, 2013, ss. 79 – 94.

Gimpel, Jean, **Ortaçağda Endüstri Devrimi**, TÜBİTAK, Ankara, 2005.

Gordley, James, **Myths of the French Civil Code**, The American Journal of Comperative Law, C. 42, S. 3, 1994, ss. 459 – 506.

Gökmen, Semra Rana, **Geopolitics and The Study of International Relations**, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Tezi, 2010.

Gönenç, Levent, **Anayasal Değişim**, AÜHFD, 2013, C. 62, S. 4, ss. 1063 – 1086.

Gözler, Kemal, **Devletin Genel Teorisi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007.

Gözler, Kemal, **Genel Hukuk Bilgisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2008.

Grandmaison, Oliver Le Cour, **Passive Citizens or the Reasonless Poor During the French Revolution 1789-1791**, The Languages of Revolution içinde, 1989, İtalya, ss. 177-195.

Gulbankian Komisyonu, **Sosyal Bilimleri Açın**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Güneş, Bilal, **Paradigma Kavramı Işığında Bilimsel Devrimlerin Yapısı ve Bilim Savaşları: Cephelerdeki Fizikçilerden Thomas S. Kuhn ve Alan D. Sokal**, 2003, Gazi Üniversitesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.1, S.1, ss. 23 – 44.

Gürcan, Ertuğrul Cenk, **1791 ve 1793 Fransız Anayasaları'na İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme**, GÜİİBFD, 2011, C. 13, S. 3, ss. 183 – 214.

Hacısalihoglu, Yaşar, **Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan-Güç- Çatışma ve Jeopolitik**, Türk Coğrafya Dergisi, 2006, S. 47, ss. 1 – 14.

Haley, Bernard F., **Mercantilism**, The Quarterly Journal of Economics, C. 50, S. 2, 1936, ss. 347 – 354.

Hansmann, Henry, Reinier Kraakman, **Şirketler Hukuku İçin Tarihin Sonu**, Çev. Alper Hakkı Yazıcı, Küresel Bakış, 2014, C. 4, S. 15, ss. 31 – 71.

Heywood, Andrew, **Siyasi İdeolojiler**, Adres Yayınları, 2007.

Huntington, Samuel P., **The Clash of Civilizations?**, Foreign Affairs, 1993, C. 72, S. 3, ss. 22 – 60.

İngiltere Parlamentosu Resmi İnternet Sitesi.

İşgüden, Tamer, Aylin Çiğdem Köne, **Ortodoks İktisat Üzerine Notlar**, Doğu Üniversitesi Dergisi, 2002, S. 5, ss. 97 – 108.

İzlanda Dış İşleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi.

Jacobs, Lawrence R., Skocpol, Theda, **Health Care Reform and American Politics**, Oxford University Press, New York, 2012.

Johnston, David, **The General Influence of Roman Institutions of State and Public Law**, The Civilian Tradition and Scots Law. Aberdeen Quincentenary Essays içinde, Editörler D.L. Carey Miller and R. Zimmermann, Duncker & Humblot, Berlin, 1997, ss. 87 – 101.

Jurcic, Ljubo, Ivan Teodorovic, **Global Crisis, Recovery and the Changing World**, Ekonomski Pregled, 2011, C. 62, S. 5-6, ss. 233 – 247.

Kalaycı, İrfan, **Büyük Durgunluk ve Avrupa Refah Devleti Modeli Açısından Norveç, Yunanistan ve Türkiye: Diyalektik İlişkiler**, Sayıştay Dergisi, 2013, S. 90, ss. 19 – 47.

Kaplow, Louis, Shavell, Steven, **Economic Analysis of Law**, Handbook of Public Economics içinde, 2002, C. 3, ss. 1661 – 1784.

Kara, Uğur, **Modern Devlet ve Kapitalizm İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı, 2013, ss. 153 – 164.

Karaçay Çakmak, Hatice, **Sen'in Yetenek Yaklaşımı Ana Akım İktisada Alternatif Bir Paradigma Sumakta mıdır?**, Ekonomik Yaklaşım, 2008, C. 19, S. 68, ss. 1 – 15.

Kılıç, Ahmet Faruk, **Fransız Devrimi ve Din**, Muhafazakâr Düşünce, S. 11, 2007, 119 – 142.

Kıvılcım, Zeynep, **İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya**, Gazi Üniversitesi HFD, C. 13, 2009, S. 1-2, ss. 217 – 240.

Kıvılcımlı, Hikmet, **Diyalektik Materyalizm Nedir?**, Derleniş Yayınları, İstanbul, 2000.

Kia, Rukiye Akkaya, **Bir Ders Konu Olarak Devlet Ya Da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.

Kiper, Sabire, **Euro Bölgesi Krizi ve Euro'dan Ayrılma Süreci**, Akademik Bakış Dergisi, 2013, S. 35, ss. 1 – 17.

Kornhauser, Lewis, **The Economic Analysis of Law**, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Ed. Edwar, N. Zalta, Yaz 2015.

Ksenophon, **The Old Oligarch**, Aris&Phillips Klasik Metinler, Editörler J. L. Marr, P. J. Rhodes, Oxbow Books, Oxford, 2008.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Resmi Sitesi.

Küçük, Eşref, **“XII. Yüzyıl Rönesansı ve “Yeniden Doğan” Roma’yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku”**, AÜHFD, 2007, C. 56, S. 4, ss. 111 – 122.

Lefebvre, Georges, **French Revolution, From its origins to 1793**, İng. Çev. Elizabeth Moss Evanson, Routledge Classics, London, 2001.

Lyons, Martyn, **Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution**, St. Martin's Press, New York, 1994.

M. Christian Green, **From Third Wave to Third Generation: Fenimism, Faith, and Human Rights, Feminism, Law, and Religion** içinde, Editörler Marie A. Failing, Elizabeth R. Schiltz, Susan J. Stabile, Ashgate, 2013, s. 141 – 171.

Mahmutoğulları, Mesut, **Küreselleşme Karşıtı Hareketler “Nasıl Bir Dünya” Sorusuna Yanıt Üretebilecek mi?**, Tebliğ, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı, 2-5 Temmuz 2002, Ankara.

Majone, Giandomenico, **Regulation Europe**, Routledge, London, 1996.

Majone, Giandomenico, **The Rise of Statutory Regulation in Europe**, Regulating Europe içinde, Ed. Jeremy Richardson, Routledge, 2003, New York, s. 47 – 61.

Maki, Uskali, **Economics Imperialism: Concept and Constraints**, Philosophy of the Social Sciences, C. 20, S. 10, 2008, s. 1 – 30.

Mattei, Ugo, **A Theory of Imperial Law: A Study on U.S. Hegemony and the Latin Resistance**, Indiana Journal of Global Legal Studies, 2003, s. 383 – 448.

Mısır, Mustafa Bayram, **Hukuk ve Devlet Özdeşliği'nin Ötesinde Kamu Hukuku**, Ankara Barosu Dergisi, 2013, S. 3, 208 – 243.

Mumcu, Ahmet, Küzeci, Elif, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Nobel Ödülü Resmi İnternet Sitesi.

Ogus, Anthony, **W(h)ither The Economic Theory of Regulation? What Economic Theory of Regulation?**, The Politics of Regulation: Institutions and Regulatory Reforms for The Age of Governance içinde, Ed. Jordana, J., Levi-Faour, D., Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, Northampton, 2004, ss. 31 – 44.

Oğuz, Şebnem, **Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri**, Amme İdaresi Dergisi, 2013, C. 46, S. 4, ss. 107 – 128.

Opello, Jr. Walter C., Rosow, Stephen J., **The Nation-State and Global Order**, Lynne Rienner Publishers, London, 2004.

Otacı, Cengiz, **Tabi Hukukun Tabi Neticesi ya da Laik Hukukun Kökenleri**, Sayıştay Dergisi, S. 54, 2004, 113 – 137.

Önder, İzzettin, **İktisat Öğretisinde Yetersiz Birey Paradigması**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 43-44, 2003, 28 – 35.

Öniş, Ziya, Mustafa Kutlay, **Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği**, Uluslararası İlişkiler, 2012, C. 9, S. 22, ss. 3 – 22.

Pala, Cenk, **Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'nın Kökenleri**, Ekonomik Yaklaşım, 1993, C. 4, S. 9, ss. 69 – 87.

Peet, Richard, **Unholy Tirinity: The IMF, World Bank and WTO**, Zed Books Ltd., New York, 2007.

Perçin, Önder, **Ekonomi Hukuku, Hukukun Sınıflandırılmasında Paradigma Kayması**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,2010, C. 59, S.2, ss. 277 - 307.

Persky, Joseph, **The Ethology of Homo Economicus**, The Journal of Economic Perspectives, C. 9, S. 2 (Bahar, 1995), 221 – 231.

Piketty, Thomas, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Çev. Hande Koçak, Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2014.

Platon, **Complete Works**, Hackett Publishing Company, Cambridge, Editörler John M. Cooper, D. S. Hutchinson, 1997.

Poggi, Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.

Quadagno, Jill, **Theories of the Welfare State**. Annual Review of Sociology, 1987, S. 13, ss. 109-128.

Quiggin, John, **The Future of Government: Mixed Economy or Minimal State?**, Australian Journal of Public Administration, 1999, ss. 39 – 53.

Randall, Wray L., **The Social and Economic Importance of Full Employment**, Working Papers, The Levy Economics Institute, 2009, No. 560.

Roberts, Alasdair, **The Rise and Fall of Discipline : Economic Globalization, Administrative Reform, and the Financial Crisis**, Public Administration Review, Aralık 2010, ss. 556-563.

Rodrik, Dani, **Who Needs the Nation State?**, CEPR Discussion Papers 9040, 2012.

Romer, Christina D., Encyclopedia Britannica, 2003.

Salvatore Sergio, Valsiner, Jaan, Between the General and the Unique, Overcoming the Nomothetic versus Idiographic Opposition, Theory&Psychology, C. 20, S. 6, ss. 1 – 18.

Sandel, Micheal J., **Adalet**, BigBank Yayınları, Ankara, 2013.

Savaş, Vural F., **İktisat Politikası Anayasası**, Anayasa Yargısı Dergisi, 1988, S. 5, ss. 75 – 101.

Savatier, René, **Les Metamorphoses economiques et sociales du droit prive d'aujourd'hui**, 1959, Bölüm 2, s. 5 - 6.

Schulze, Hegen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Çev. Temuçin Binder, Şefik Matbaası, İstanbul, 2005.

Smith, Alan G. R., **The Emergence of A Nation State The Commonwealth of England 1529 – 1660**, Longman, London, 1997.

Soysal, Mümtaz, **Değişen Egemenlik ve Meşruluk**, Anayasa Yargısı, 2003, C. 20, s. 171 – 181.

Stevan Shavell, **Foundaitons of Economic Analysis of Law**, Harvard Collage, 2004.

Şahin, Adil, **Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. 15, 2011, S. 3, 311 – 362.

Şaylan, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Tan, Turgut, **Ekonomik Kamu Hukuku Dersleri**, Turhan Kiabevi, Ankara, 2010.

Tan, Turgut, **Ekonomik Kamu Hukuku**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1984, Ankara.

The Economist İnternet Sitesi.

Thompson, Alexander, Snidal, Duncan, **International Organization**, Encyclopedia of Law and Economics içinde, Ed. B. Bouckaert DeGeest, s. 692 – 722.

Tilly, Charles, **War Making and State Making as Organized Crime**, Der. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Brining the State Back In içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Tilly, Charles, **From Mobilization to Revolution**, CRSO Working Paper #156, University of Michigan, 1977.

Tonak, E. Ahmet, **Krizi Anlarken**, Çalışma ve Toplum, 2009, C. 1, ss. 29 – 44.

Tosun, Tanju, **Devlet: Nereden Nereye?**, Der. Zeynep Dağı, Uluslararası Politikayı Anlamak, Ulus-Devletten Küreselleşmeye içinde, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2007, 1 – 43.

Tuathail, Gearoid O., **Postmodern Geopolitics? The Modern Geopolitical Imagination and Beyond**, Rethinking Geopolitics içinde, Ed. Geraoid O. Tuathail ve Simon Dalby, 2. Basım, 2002, Routledge, New York, ss. 16 – 39.

Tunaya, Tarık Zafer, **Amme Hukuku ve Jeopolitik**, İÜHF Mecmuası, 1947, C. 13, S. 4, ss. 1350 – 1386.

Tuncer, Aziz, Sefa Usta, **İki Kriz Arasında Yönetim: Yeni Kamu İşletmeciliği**, SÜSBED, 2013, S. 30, s. 181 – 195.

Turan, Zübeyir, **Finansal Piyasalar ve Küreselleşme**, Mevzuat Dergisi, 2011, Y. 14, S. 162.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük.

Uslu, Ateş, **Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)**, Akademik İncelemeler Dergisi, C. 9, S. 1, 2014, 1-24.

Ülger, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği'nde Fetret Devri ve Gelecek Senaryoları**, Bilge Strateji, 2014, C. 6, S. 11, ss. 107 – 131.

Vedel, Georges, **Siyasi İktidar ve Planlama**, Çev. Hamide Topçuoğlu, Münici Kapani, AÜHF 40. Yıl Armağanı içinde, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, ss. 401-417.

Veggeland, Noralv, **Taming The Regulatory State**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2009.

Wallerstein, Immanuel, **U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony**, Monthly Review, 2003, C. 55, S. 3.

Wimmer, Andreas, Feinstein, Yuval, **The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001**, American Sociological Review, 2010, C. 75, S. 5, ss. 764 – 790.

Wood, Ellen M., **Kapitalizmin Arkaik Kültürü**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Wood, Ellen M., **The Origin of Capitalism, A Longer View**, Verso Yayınları, Londra, 2002.

Yapıcı, Merve İrem, **Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBED, Temmuz – Eylül 2007, ss. 130-157.

Yazıcı, Kuddusi, **Dünyadaki Kamusal Planlama Uygulamalarının Değerlendirilmesi ve Öneriler**, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 13, S. 1, 2015, s. 256 – 282.

Yüksel Acı, Esra, **Neoliberal Yaklaşım ve Yönetişim Kavramı**, MÜİİBFD, 2005, C. 20, S. 1, ss. 201 – 216.

Yüksel, Mehmet, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

Yüksel, Öznur, **Örgüt Kuramlarındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri**, Amme İdaresi Dergisi, C. 30, S. 2, Haziran 1997, 31-43.

Zabunoğlu, Yahya, **Kamu Hukukuna Giriş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Zafir, Ceran Zeynep, **Neoliberalizmin Minimal Devlet Yaklaşımına Bir Eleştiri**, Yönetim Bilimleri Dergisi, 2009, C. 7, S. 2, s. 65 – 82.